

**1980-1990 DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE
İÇ EKONOMİK DENGELER**

H. Tamer HAVA

(Doktora Tezi)

Eskişehir - 1997

T.C.
ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

1980-1990 DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE
İÇ EKONOMİK DENGELER

H. Tamer HAVA /

Doktora Tezi

Danışman: Prof.Dr. Ergül HAN

Eskişehir - 1997

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
MERKEZ KÜTÜPHANESİ

ÖZET

Türkiye’de, 1970’li yılların sonlarına doğru ortaya çıkan ekonomik kriz ve durgunluk, ülkede ekonomik dengelerin bozulmasına ve sosyal huzursuzluklara neden olmuştur. Ekonomide ortaya çıkan bu durumun başlıca sebeplerini; enflasyon, kamu açıkları, işsizlik, yatırımların azalması ve bunların sonucunda oluşan yetersiz büyüme ile iç ve dış dengesizliklerin meydana gelmesi oluşturmuştur.

Bu olumsuz ekonomik tablodan kurtulabilmek amacıyla 24 Ocak 1980’de Ekonomik İstikrar Tedbirleri uygulamaya konulmuştur. On yılı içeren bu kararlar, ekonomide yapısal değişikliği öngörmüş, böylece iç ve dış ekonomik dengeleri sağlamaya yönelik çalışmalar başlatılmıştır. Bu çalışmalar sonucunda ülke ekonomisi krizden kurtulmuş, ekonomide dengeler yavaş yavaş sağlanmış, ancak üç-dört yıl gibi süren bu durum yeniden bozulmuştur.

1980-1990 dönemini bütün olarak ele alarak yaptığımız inceleme sonucunda, dönem içinde yeterli bir büyümenin sağlanamadığı ve iç ekonomik dengelerin sağlanmasında olumlu gelişmeler olmasına rağmen, dengesizliklerin giderilemediği tesbit edilmiştir.

ABSTRACT

The economic stagnation and crisis which broke out in Turkey towards the end of the 1970's, resulted in the destruction of the balance of economic forces and the social disturbances. The reason behind this economic development, decrease in investments, the ensuing inadequate economic growth rate and the internal and external instabilities.

To get rid of this troublesome economic picture, Economic Stability Measures were put into effect on January 24, 1980. These measures, supposed to be valid for ten years, aimed at structural changes and thereby new steps were taken to balance the internal and external economic forces. In the aftermath of these steps the economic crisis in the country disappeared, the economic forces were balanced. But in the next few years, the situation deteriorated again.

In consequence of our research in which a period of ten years between 1980 and 1990 were taken as a whole, it became quite clear that, in the course of the period under study a sufficient growth rate could not have been reached and instabilities could not be eliminated, in spite of the fact that progress were made to balance the internal economic forces.

İÇİNDEKİLER

TABLolar LİSTESİ	IX
KISALTMALAR	XII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE KAYNAKLAR VE HARCAMALAR DENGESİ (1980-1990)

I. KAYNAKLAR	26
A. GAYRİ SAFİ MİLLİ HASILA (GSMH)	26
1. GSMH'nın Sektörel Dağılımı	28
2. Dış Alem Gelirleri	33
3. Nüfus Artış Hızı İle GSMH İlişkisi	34
II. HARCAMALAR	35
A. YATIRIM HARCAMALARI	35
1. Kamu Yatırım Harcamaları	37
2. Özel Yatırım Harcamaları	39
B. TÜKETİM HARCAMALARI	41
1. Kamu Tüketim Harcamaları	42
2. Özel Tüketim Harcamaları	42
III. KAYNAKLAR - HARCAMALAR DENGESİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	43

İKİNCİ BÖLÜM
TÜRKİYE'DE TASARRUF-YATIRIM DENGESİ
(1980-1990)

I. TASARRUFLAR	48
A. YURT İÇİ TASARRUFLAR	49
1. Kamu Tasarrufları	53
2. Özel Tasarruflar	56
B. DIŞ TASARRUFLAR	60
II. YATIRIMLAR	63
A. SABİT SERMAYE YATIRIMLARI	66
1. Kamu Yatırımları	69
2. Özel Yatırımlar	70
3. Sektörel Sabit Sermaye Yatırımları	73
B. STOK DEĞİŞMELERİ	80
1. Kamu	81
2. Özel	83
III. TASARRUF-YATIRIM DENGESİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	85

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TÜRKİYE'DE KAMU FİNANSMANI DENGESİ
(1980-1990)

I. KAMU GELİRLERİ	91
A. VERGİLER	91
1. Dolaysız Vergiler	93
2. Dolaylı Vergiler	95
3. Servet Vergileri	96
B. VERGİ DIŞI NORMAL GELİRLER	98

C. FAKTÖR GELİRLERİ	98
D. SOSYAL FONLAR	99
II. KAMU HARCAMALARI	101
A. CARİ HARCAMALAR	104
B. YATIRIM HARCAMALARI	107
C. TRANSFER HARCAMALARI	108
1. Cari Transferler	109
2. Sermaye Transferleri	111
III. KAMU AÇIKLARINDAN KAYNAKLANAN BORÇLANMA (KAMU KESİMİ BORÇLANMA GEREĞİ - KKBG)	112
IV. KONSOLİDE BÜTÇE	119
A. GELİRLER	119
B. HARCAMALAR	124
V. KAMU İKTİSADİ TEŞEBBÜSLERİ (KİT)	127
A. İŞLETMECİ KİT'LER	129
B. TASARRUFÇU KİT'LER	129
VI. MAHALLİ İDARELER	130
VII. FONLAR	133
VIII. FİNANSMAN DENGESİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	133

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

PARASAL DENGE

(1980-1990)

I. PARA ARZI	140
A. TÜRKİYE İÇİN PARA ARZI TANIMI	141
B. TÜRKİYE'DE PARA ARZI GELİŞMELERİ	142
II. PARA TALEBİ	157
A. TÜRKİYE'DE FAİZ ORANI GELİŞMELERİ	159
B. TÜRKİYE'DE DÖVİZ KURU GELİŞMELERİ	170

C. TÜRKİYE'DE FİYATLAR GENEL DÜZEYİ GELİŞMELERİ	173
III. PARASAL DENGENİN DEĞERLENDİRİLMESİ	175

BEŞİNCİ BÖLÜM

1980-1990'DA TÜRKİYE'DE İÇ EKONOMİK DENGESİZLİKLERİN NEDENLERİ VE İZLENEN BAŞLICA POLİTİKALAR

I. DENGESİZLİKLERİN NEDENLERİ	182
A. KAYNAKLAR VE HARCAMALAR DENGESİZLİĞİNİN NEDENLERİ	182
B. TASARRUF-YATIRIM DENGESİZLİĞİNİN NEDENLERİ	185
C. KAMU FİNANSMANI DENGESİZLİĞİNİN NEDENLERİ	189
D. PARASAL DENGESİZLİĞİN NEDENLERİ	192
II. İZLENEN BAŞLICA POLİTİKALAR	196
A. KAMU GELİRLERİ, HARCAMALARI VE KAYNAK TAHSİSİ POLİTİKALARI	198
1. Vergi Politikaları	198
2. Gider Politikaları	202
3. Mahalli İdareler Politikaları	204
4. Fon Uygulamaları	205
B. FİYAT POLİTİKALARI	206
C. FAİZ POLİTİKALARI	208
D. DÖVİZ KURU POLİTİKALARI	211
E. MALİ KESİM POLİTİKALARI	213
III. İZLENEN POLİTİKALARIN SONUÇLARI, DEĞERLENDİRİLMESİ VE ÖNERİLER	215
SONUÇ	219
YARARLANILAN KAYNAKLAR	223

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1.1.	GSMH ve Büyüme Hızları (1987 Yılı Sabit Faktör Fiyatlarıyla)	27
Tablo 1.2.	Sektörlerin GSMH İçindeki Payları (1987 Yılı Sabit Faktör Fiyatlarıyla)	29
Tablo 1.3.	Sektörlerin Büyüme Hızları (1987 Yılı Sabit Faktör Fiyatlarıyla)	31
Tablo 1.4.	Kalkınma Planlarında Sektörlerin Ortalama Büyüme Hızları	32
Tablo 1.5.	Nüfusun Gelişimi ve Artış Hızları	34
Tablo 1.6.	Kaynaklar - Harcamalar Dengesi (Cari Fiyatlarla)	36
Tablo 1.7.	Kaynaklar - Harcamalar Dengesi (1988 Fiyatlarıyla)	38
Tablo 1.8.	Kaynaklar - Harcamalar Dengesi (GSMH'ya Oranlar)	40
Tablo 2.1.	Tasarruf - Yatırım Dengesi (Cari Fiyatlarla)	51
Tablo 2.2.	Tasarruf - Yatırım Dengesi (1988 Fiyatlarıyla)	54
Tablo 2.3.	Tasarruf Mevduatının Reel Getirisi	57
Tablo 2.4.	Tasarruf - Yatırım Dengesi (1988 Fiyatlarıyla Yüzde Değişme)	58
Tablo 2.5.	Tasarruf - Yatırım Dengesi (Cari Fiyatlarla GSMH'ya Oranlar)	61

Tablo 2.6.	Tasarruf - Yatırım Dengesi (Sabit Fiyatlarla GSMH'ya Oranlar)	64
Tablo 2.7.	Türkiye'de Birikim Oranları	67
Tablo 2.8.	Sektörler İtibariyle Toplam Sabit Sermaye Yatırımları (Cari Fiyatlarla Yüzde Dağılım)	71
Tablo 2.9.	Sektörler İtibariyle Kamu Sabit Sermaye Yatırımları (Cari Fiyatlarla Yüzde Dağılım)	74
Tablo 2.10.	Sektörler İtibariyle Özel Sabit Sermaye Yatırımları (Cari Fiyatlarla Yüzde Dağılım)	77
Tablo 2.11.	Sektörler İtibariyle Sabit Sermaye Yatırımları (1988 Fiyatlarıyla)	79
Tablo 2.12.	Sektörler İtibariyle Sabit Sermaye Yatırımları (1988 Fiyatlarıyla Yüzde Dağılım)	82
Tablo 2.13.	Sektörler İtibariyle Sabit Sermaye Yatırımlarının Kamu-Özel Dağılımı (1988 Fiyatlarıyla Yüzde Dağılım)	84
Tablo 3.1.	Kamu Gelirleri ve Harcamaları (GSMH'ya Oranlar, Yüzde Dağılım)	94
Tablo 3.2.	Kamu Kesimi Genel Dengesi (Cari Fiyatlarla)	97
Tablo 3.3.	Kamu Kesimi Genel Dengesi (Cari Fiyatlarla GSMH'ya Oranlar)	100
Tablo 3.4.	Kamu Kesimi Borçlanma Gereğinin Bütçe Türlerine Göre Dağılımı (Cari Fiyatlarla)	103
Tablo 3.5.	Kamu Kesimi Borçlanma Gereğinin Bütçe Türlerine Göre Dağılımı (Cari Fiyatlarla GSMH'ya Oranlar)	106
Tablo 3.6.	Konsolide Bütçe Dengesi	110

Tablo 3.7. Konsolide Bütçe Gelir ve Harcamalarının GSMH'ya Oranları	114
Tablo 3.8. Konsolide Bütçe Gelir ve Harcamalarının Dağılımı .	117
Tablo 3.9. Mahalli İdareler Gelir ve Harcamaları	121
Tablo 3.10. Mahalli İdareler Kaynak ve Harcamalarının GSMH'ya Oranları	125
Tablo 4.1. Parasal Büyüklükler (Cari Fiyatlarla)	146
Tablo 4.2. Parasal Büyüklükler (1987 Sabit Fiyatlarıyla)	148
Tablo 4.3. Parasal Büyüklükler (Yüzde Değişme)	151
Tablo 4.4. Para Arzı, Para Çarpanı ve Parasal Taban (Para Arzı Artışında Yüzde Paylar)	154
Tablo 4.5. Parasal Büyüklüklerin GSMH'ya Oranları	156
Tablo 4.6. Mevduat Faiz Oranları	160
Tablo 4.7. Vade Türlerine Göre Mevduat Bankaları Mevduatı .	165
Tablo 4.8. Türkiye'de Efektif ve Reel Döviz Kurları	171
Tablo 4.9. Fiyatlar Genel Düzeyi Değişim Oranları	174

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
A.Ü.	: Anadolu Üniversitesi
A.Ü.AFY.İ.İ.B.F.	: Anadolu Üniversitesi Afyon İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
A.Ü.İ.İ.B.F.	: Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
BSMV	: Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi
BYDK	: Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu
BYKP	: Beş Yıllık Kalkınma Planı
D.E.Ü.İ.İ.B.F.	: Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
E.İ.T.İ.A.	: Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi
F.F.	: Faktör Fiyatlarıyla
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
G.Ü.	: Gazi Üniversitesi
GYÜ	: Gelişme Yolunda Ülke
HDTM	: Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı
H.Ü.İ.B.	: Hacettepe Üniversitesi İdari Bilimler
H.Ü.İ.İ.B.F.	: Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İDT	: İktisadi Devlet Teşekkülü

İ.İ.T.İ.A.	: İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi
İTO	: İstanbul Ticaret Odası
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
İ.Ü.İ.F.	: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi
KBMG	: Kişi Başına Milli Gelir
KDV	: Katma Değer Vergisi
KHK	: Kanun Hükmünde Kararname
KİK	: Kamu İktisadi Kuruluşu
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsleri
KKBG	: Kamu Kesimi Borçlanma Gereği
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
O.D.T.Ü.İ.B.F.	: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, İdari Bilimler Fakültesi
P.F.	: Piyasa Fiyatlarıyla
SPK	: Sermaye Piyasası Kurulu
TCMB	: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TEFE	: Toptan Eşya Fiyatları Endeksi
TOBB	: Türkiye Ticaret, Sanayi, Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği
TÜFE	: Tüketici Fiyatları Endeksi
TÜSİAD	: Türkiye Sanayici ve İş Adamları Derneği
U.Ü.İ.İ.B.F.	: Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra, ülkeler arasındaki ekonomik yarış neticesinde dünya ülkeleri gelişmiş, az gelişmiş ve gelişme yolundaki ülkeler (GYÜ) şeklinde gelişmişlik düzeylerine ayrılmışlardır. Günümüzde ülkeler hangi gelişmişlik düzeyinde olursa olsun, zaman içerisinde ekonomilerinde istikrarsızlıklar meydana gelmektedir. Bu istikrarsızlıkları giderebilmek, ancak ekonomideki dengesizlikleri ortadan kaldırmak ya da azaltmak suretiyle ve aynı zamanda her ülkenin yapısına uygun makro ekonomik politikalarını ciddi olarak uygulamakla mümkün olmaktadır. Ayrıca bütün bunların göstergesi sayılan ekonomik büyüme olgusu, bu süreç içerisinde önemini hissettirmiştir. Gelişmişlik düzeyi ne olursa olsun büyümeye ihtiyacı olmayan bir ekonomi düşünülemez. Bunun için her ülke ekonomisinin hedefleri doğrultusunda büyümesi gerekli olup, ortalama yıllık büyüme hızının sağlanması gereklidir. Böyle bir büyümenin gerçekleştirilemediği ekonomilerde iç ve dış ekonomik dengelerin de mevcut olduğu söylenemez.

Gelişme yolunda bir ülke olan Türkiye'de, öncesinde olduğu gibi 1980-1990 döneminde de ekonomide dengesizlikler ve istikrarsızlıklar meydana

gelmiştir. Bunları meydana getiren temel sorunlar şüphesiz, büyüme hızının sürekli iniş ve çıkışlar göstermesi, enflasyon, kamu açıkları, işsizlik, kamu yatırımlarının azalması ve dış dengelerdeki istikrarsızlıklardır. 1980 yılı öncesinde var olan bu sorunlara bir de dünya genelinde artan petrol fiyatlarına uyum sağlanamaması da eklenince, ülke ekonomisi krize girmiştir. Krizin çözümüne yönelik olarak 24 Ocak 1980'de başlatılan ve yapısal uyumu öngören istikrar tedbirleriyle, 1983-1984 yıllarında alınan kararlar ve güçlendirilen politikalarla ekonomi dinamik bir yapıya kavuşturulmaya çalışılmıştır. Bu kararlar çerçevesinde ithal ikamesine dayanan içe dönük sanayileşme politikaları terk edilmiş, bunun yerine büyümede ihracata yönelik sanayileşme politikası, kaynak kullanımında etkinlik ve iç tasarrufların artırılmasına ağırlık verilmiştir. Bu politikaların gerçekleştirilebilmesi için piyasa güçlerini dikkate alan ve özel kesimi teşvik eden bir sisteme geçilmiştir. Ayrıca bu kararlarla kaynak kullanımında etkinliğe, sübvansiyonların kaldırılmasına, iç tasarrufların ve ihracatın artırılmasına, kambiyo rejiminin serbestleştirilmesine, ithalatta liberasyonun artırılmasına, yabancı sermayeye kolaylıklar sağlanmasına, sanayileşmenin büyük ölçüde özel kesim tarafından yürütülmesine önem verilmiştir.

Türk ekonomisi, 1970'lerin sonunda girdiği kriz ve durgunluktan 24 Ocak Kararları'ndan sonra yavaş yavaş kurtulmuş, ancak 1986 yılından itibaren büyüme hızındaki yüksek oranlı artışlar' ekonomik dengesizlikler yaratmıştır. Dengesizlikleri gidermek amacıyla 1988-89 yıllarında stabilizasyon politikaları uygulanmış, fakat ekonomi durgunluğa girmekten kurtulamamıştır. 1990 yılında bu durgunluktan hızlı bir çıkış gözlenmiştir. İncelediğimiz 1980-1990 döneminde, 24 Ocak Kararları'nın uygulanması sonucunda iç ekonomik dengelerin ve ortalama yıllık büyüme hızının sağlanıp sağlanmadığının araştırılarak ortaya çıkarılması çalışmamızın

amacıdır. Beklentilerimiz; dönem içinde bu dengelerin ve hedeflenen yıllık büyüme hızlarının sağlanamadığı yönündedir. Bu noktadan hareketle başladığımız çalışmamızda kullanılan bazı kavramlar ve uygulanan politikalarla ilgili teorik açıklamalar, genel olarak aşağıda açıklanmaya çalışılmıştır.

Olağandır ki, çalışmamızda bir çok kavram kullanılmıştır. Ancak bunlardan bir kısmı, çalışmanın özünü teşkil eden temel kavramlardır. Bu kavramların ve teorik açıklamaların burada verilmesi, hem yaptığımız çalışmanın daha kolay anlaşılmasını sağlayacak, hem de bunlardan sırası geldiğinde yararlanılacaktır.

Şimdi sırasıyla (gerektiğinde birbiriyle ilişkilendirerek); denge, iç ekonomik denge, gayri safi milli hasıla (GSMH), tüketim, tasarruf, yatırım, büyüme (büyüme hızı), ortalama yıllık büyüme hızı, kaynaklar ve harcamalar dengesi, tasarruf-yatırım dengesi, kamu finansmanı dengesi, parasal denge, para politikası ile maliye politikası kavram ve teorilerini açıklamaya çalışacağız.

Denge: İktisadi araştırmalar, incelenen ekonomik birimin hangi koşullar altında dengeye geleceğini belirlemek için yapılır. Bunun için iktisadi denge koşullarının araştırılmasında iktisatçı, analizlerini belirli bir denge kavramına dayandırır. Kullanılan bu denge kavramı genellikle statik denge anlamında olup, zıt güçlerin etkisiyle ulaşılan hareketsiz bir durumu belirtir. Ancak statik denge bazen tatmin edici sonuçlar vermesine rağmen, bazen de yetersiz kalabilir. İşte, bu gibi durumlarda dinamik denge söz konusu olur ki, yaptığımız analizler gerçek durumlara daha yakın olur⁽¹⁾ Ulaşılan sonuçlar ne kadar gerçeğe yakın ise, alınacak kararlar da o derece isabetli olacaktır.

---

(1) Ergül HAN, İktisada Giriş 2, Eskişehir, 1994, s. 3-4.

Enflasyon, durgunluk, işsizlik ve dönemsel bunalımlar şeklinde ortaya çıkan olumsuzlukların çoğu ekonomik dengelerin bozulduğunun işaretidir. Kapsamı oldukça geniş olan denge kavramını kabaca, parasal ve yapısal kökenli olarak iki gruba ayırabiliriz. Parasal kökenli dengenin oluşması kendiliğinden mümkün olmadığı gibi, makro açıdan da birçok özel dengenin aynı anda gerçekleşmesine bağlıdır. Ancak bu koşulun kendiliğinden gerçekleşmesi gerçek yaşamda mümkün olmamaktadır⁽²⁾. Parasal kökenli dengeye ileride ayrıntılı olarak değineceğimizden, burada daha fazla ayrıntıya kaçmayacağız.

Yapılan açıklamaların ışığında, ekonomik dengenin kusursuz bir denge olmayacağı anlaşılmıştır. Burada anlaşılması gereken denge “kararlı denge” şeklinde olmalıdır. Makroekonomik dengelerin kararlı denge noktasında olup olmadıkları, ya da bu noktaya yaklaşp yaklaşmadıkları ekonomik dengenin araştırılmasında esas teşkil eden konudur.

İç ekonomik denge: Günümüzde iç ekonomik denge yerine “iç denge” ya da “iç ekonomik istikrar” deyimleri de kullanılmakta olup, bu kavram bir çok makroekonomik dengeyi içine almaktadır. Ancak bunlardan ödemeler dengesi, dış dengenin bir göstergesi olduğundan iç dengeyi oluşturan makroekonomik unsurların dışında kalmaktadır.

Tanım olarak iç ekonomik denge; bir ulusal ekonominin tam istihdam seviyesinde, yurt içi mallara olan toplam talebin, yurt içi mal arzına eşit olmasıdır⁽³⁾ şeklinde ifade edilebilir. Toplam talebin toplam arza eşitliği olarak da kısaca ifade edebileceğimiz iç ekonomik dengede, esasen birçok

(2) Şinasi GÜÇERİ, *Türkiye Ekonomisinin Yapısal Meseleleri ve Bir Çözüm Modeli*, İş Dünyası Vakfı Ya. No. 3, İstanbul, Aralık-1993, s. 103.

(3) Beyhan ATAÇ, “İç ve Dış İstikrar İçin Para ve Maliye Politikalarının Uygun Biçimde Kullanımı”, *E.İ.T.İ.A. Dergisi*, C. 16, S. 2, Eskişehir, Haziran-1980, s. 302.

makroekonomik denge birbiri ile ilişkilidir ve her biri diğerini/ diğerlerini az ya da çok etkiler. Bunlardan hangi denge bozulursa bozulsun ortak sonuç “enflasyon baskısı”, “durgunluk” veya “işsizlik” şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu dengesizlikler, bir ulusal ekonominin en önemli sorunlarıdır.

GSMH: Çalışmamızda kullanacağımız bir kavram olmakla beraber, büyümenin ölçülmesinde kullanılan çeşitli iktisadi unsurların en iyi göstergelerinden biri olan ve temel ölçü olarak kullanacağımız GSMH, uluslararası alanda da en yaygın olarak kullanılan ölçüdür. Burada dikkatten uzak tutulmaması gereken nokta, büyümenin kişi başına milli gelir (KBMG) ile daha iyi ölçülebileceğidir. Ancak çalışmamızın amacı için GSMH yeterli olduğundan, KBMG kavramına girilmeyecektir.

Diğer taraftan şunu da belirtelim ki, ekonomik denge araştırmalarında GSMH'nin ekonomik faaliyetin ölçüsü olarak kullanılması gelenek haline gelmiştir. Ayrıca kısa dönemlerde aşınma ve eskime paylarının oldukça az olması, GSMH'nin yeterli olduğunun⁽⁴⁾ geçerli bir kanıtıdır.

Tanım olarak GSMH'yı; bir ulusal ekonomide, belirli bir dönem (genellikle bir yıl) içinde yaratılan nihai mal ve hizmetlerin parayla ifade edilen değerlerinin toplamı⁽⁵⁾ şeklinde verebiliriz. Tanımdan da açıkça anlaşılacağı üzere, yaratılan (üretilen) bütün mal ve hizmetler üretildikleri dönemdeki piyasa fiyatlarıyla değerlendirilerek toplanmaktadır. Buradan hareketle, GSMH'nin yaratılan kaynaklara göre hesaplandığı ortaya çıkmaktadır.

---

(4) G.K. SHAW (Çev. Ömer Faruk BATIREL), **Maliye Politikası**, I.I.T.I.A. Ya., İstanbul, 1975, s. 20.

(5) Erdoğan ALKİN, **Gelir ve Büyüme Teorisi**, I.Ü. Ya. No. 3466, İstanbul, 1987, s. 5.

Tüketim: Tüketim harcamaları milli geliri oluşturan faktörlerden biridir. Tüketim harcamalarını, insan ihtiyaçlarını direkt olarak karşılayan mal ve hizmetlere yapılan parasal harcamalardır⁽⁶⁾ şeklinde ifade edebiliriz. Yani, pratik olarak tüketim harcamaları nihai kullanıma yapılan ödemelerdir. Ancak burada dikkatten uzak tutulmaması gereken nokta, tüketim harcamalarının yalnızca fiziki tüketime yapılmayıp, insana fayda sağlayan her türlü tüketime yapılmış olmasıdır.

Tasarruf: Bir ülkenin ulusal ekonomisinin büyümesi ve kalkınabilmesi için, kaynaklarından bir kısmını sermaye birikimini sağlamak amacıyla ayırması gerekmektedir. Bunu ancak, cari tüketim ihtiyaçlarının bir kısmını gidermekten vazgeçerek gerçekleştirebilir. Tasarruf, büyümenin önemli bir faktörüdür⁽⁷⁾. Bir başka deyişle, gelirin tüketilmeyen kısmı tasarrufu oluşturur. Yapılan tasarruflar genellikle elde para olarak tutma ve yatırıma yönlendirme şeklinde değerlendirilir⁽⁸⁾. Hazır satın alma isteği, elde para tutmayı yaratır. Oysa ki, çalışmamızda kullandığımız anlamda tasarruf, yatırıma yönlendirme isteği şeklindedir. Bu gibi tasarruflar genel olarak mevduat, tahvil, hisse senedi, mal stoku, teçhizat v.b gibi yerlere tahsis edilir.

Sermaye birikimini sağlamak amacıyla yararlanılan kaynaklardan bir diğeri de dış tasarruflardır. Dış tasarruftan anlaşılması gereken; dış ülkelerden ulusal ekonomiye yatırım, borçlanma ve yardım şeklinde dahil olan dövizdir⁽⁹⁾. Dış tasarruflar sermaye birikimine katkıda bulunmakla

(6) ALKIN, s. 7.

(7) Ercan DÜLGEROĞLU, *Kalkınma Ekonomisi*, Bursa, 1989, s. 93.

(8) Yılmaz BÜYÜKERŞEN, *Makroekonomi*, E.İ.T.İ.A. Ya. No. 131, B. 2, Eskişehir, 1975, s. 143-144.

(9) Vural SAVAŞ, *Kalkınma Ekonomisi*, İstanbul, 1986, s. 84.

beraber, iç tasarrufların kullanılmasını ve kalkınma politikalarının uygulanmasını kolaylaştırır.

Yatırım: Bu kavram, belirli bir dönem içinde (genellikle bir yıl) ekonominin gerçek mal varlığına yapılan fiziki ilaveleri ve bunlara yapılan harcamaları ifade etmektedir⁽¹⁰⁾. Sermaye stokuna yapılan ilaveler (binalar ve teçhizat) ile envanterdeki değişimlerden oluşan yatırım harcamaları büyümenin başlıca kaynağıdır. Şöyle ki; yatırımların başlıca kaynağı tasarruflardır. Bir ülke ekonomisinde tasarruf oranı ne derece yüksek olursa yatırımlar da o ölçüde artırılır. Bu da büyüme hızının o kadar yüksek olacağı anlamına gelir.

Burada şunu hatırlatmakta yarar vardır. Yukarıda belirttiğimiz binalar, konut dahil her türlü inşaatı; teçhizat, tesislerin yeni makina ve üretim araçlarıyla donatılmasını; envanterdeki değişimler ise, üretim ünitelerinin varlığındaki artışları ifade eder. Örneğin; para ve tahviller yatırımı değil, tasarrufu içerir.

Büyüme (Büyüme hızı): Kısaca büyümeyi, üretimin ve fert başına gelirin arttırılması⁽¹¹⁾ olarak tanımlayabiliriz. Ekonominin büyümesinde rol oynayan üç önemli faktör mevcuttur. Bunlar; sermaye stoğundaki veya bir başka ifade ile yatırımlardaki artış, teknik ilerleme ve doğal kaynakların gelişimiyle kullanımınıdır⁽¹²⁾. Bu ifadelerden de kolayca anlaşılacağı gibi iktisadi büyüme, bir yıldan ötekine GSMH'da meydana gelen nüfus, işgücü, toprak ve diğer üretim faktörlerinde gerçekleşen artışlardır. Buradan

(10) GÜÇERİ, s. 114.

(11) E.R. BLACK, *The Diplomacy of Economic Development and Other Papers*, New York, 1963, s. 3.

(12) Joseph E. STIGLITZ (Çev. Ömer Faruk BATIREL), *Kamu Kesimi Ekonomisi*, M.Ü. Ya. No. 549, B. 2, İstanbul, 1994, s. 849.

hareketle büyüme hızını, milli gelirdeki artış oranı olarak ifade edebiliriz. Görüldüğü gibi büyüme kavramı yapısal değişiklikleri içermez. Yapısal değişiklik büyüme için ön koşul değildir.

Büyüme sorunu -dolayısıyla büyüme teorisi- özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaygın bir şekilde ele alınmaya başlamış ve bugüne kadar gelmiştir. Özellikle 1960'lı yıllarda pek çok büyüme teorileri geliştirilmiştir. Öncesinde klasik büyüme modeli, sosyalist büyüme modeli, Keynes'in büyüme ile ilgili görüşleri ve devamında Harrod-Domar büyüme modeli, Rostow'un teorisi ile Rodan'ın, Nurkse'un, Lewis'in, Hirschman'ın görüşleri bunların başlıcalarıdır.

Ortalama Yıllık Büyüme Hızı: Çalışmamızın on yıllık bir dönemi içermesi, bu kavramı açıklamamızın en önemli nedenidir. Öyle ki; ortalama yıllık büyüme hızı, bir ülke ekonomisinin diğer ülke ekonomileriyle kıyaslanmasında ve farklı dönemler arasındaki gelişmenin incelenmesinde, büyüme sürecinin önemli bir göstergesi olarak kullanılmaktadır. Bu ifadeyi eşitlik olarak aşağıdaki gibi gösterebiliriz⁽¹³⁾. Burada dönem başı GSMH'yı (Y_0), dönem sonundaki GSMH'yı (Y_t), dönem içindeki yıl sayısını (n) ve ortalama yıllık büyüme hızını (r) olarak gösterecek olursak;

$$Y_t = Y_0 (1 + r)^n$$

gibi bir üstsel fonksiyonu yazabiliriz. Bu üstsel fonksiyonun logaritması hesaplandığında

$$\log Y_t = \log Y_0 + n \log (1 + r)$$

---

(13) Yalçın ACAR, **Büyüme Teorileri**, Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Ya. No. 43, Bursa, 1990, s. 13-14.

şeklinde bir eşitliğe dönüşür. Buradan ortalama yıllık büyüme hızına ulaşabilmek için $n \log (1 + r)$ 'yi eşitliğin soluna çekip her iki tarafı (n)'e bölersek elde edilen eşitliği,

$$\log (1 + r) = \frac{\log Y_t - \log Y_0}{n}$$

olarak yeniden yazabiliriz. Ancak burada üzerinde hassasiyetle durulması gereken nokta, Y_0 ve Y_t değerlerinin GSMH'nun endeks değerleri olduğudur. Kullanılacak cari ve reel değerler yanıltıcı sonuçların çıkmasına neden olacaktır.

Kaynaklar ve Harcamalar Dengesi: Bir ülkenin ekonomik sistemi içinde bulunan belirli değişkenlerinin değişimlerinin incelenmesinin başlıca amacı, o ülkenin makro ekonomik hedeflerine ulaşp ulaşmadığının belirlenmesidir. Bu açıdan, ekonomik sistem içerisindeki değişkenlerden birisi, hatta en önemlisi milli gelir seviyesidir. Ekonomik dengenin başlıca göstergesi milli gelirin dengede olmasıdır. Kaynaklar ve harcamalar dengesi bunun bir göstergesidir. Burada ifade edilen kaynaklar Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH)'yı, harcamalar tüketim ve yatırım harcamalarını belirtmektedir. Diğer bir ifade ile kaynaklar toplam arzı, harcamalar toplam talebi belirtmektedir. Toplam arz ve toplam talep, genel olarak ekonomideki dengesizliklerin kaynağıdır. Burada dengesizlik; toplam arzın fazla olması durumunda, talep yetersizliğini meydana getirerek durgunluk şeklinde ve toplam talebin fazlalığı durumunda ise, enflasyon olarak ortaya çıkmaktadır.

Toplam arz; bir ekonomide toplam talebi karşılamak üzere üretilmesi gereken tüm mal ve hizmetlerin piyasa değerlerinin toplam miktarıdır⁽¹⁴⁾.

(14) Richard G. LIPSEY - Peter O. STEINER - Douglas D. PURVIS (Çev. Ömer F. BATIREL ve diğerleri), *İktisat 2*, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 1987, s. 12.

Bu tanıma göre, bir ekonomi açısından toplam arzın GSMH'dan ibaret olduğu açıkça görülmektedir. Ancak dış ticarete açık ekonomilerde toplam arz, yurt içi üretimin toplam miktarına ithalatın eklenmesi ve bundan ihracatın çıkartılması ile elde edilir.

Toplam talep; bir ekonomide, bir yıl içerisinde üretilen tüm mal ve hizmetler için yapılan tüketim, yatırım, kamu ve net dış kalem harcamalarıdır⁽¹⁵⁾. Tanımdan anlaşılacağı üzere toplam talep; GSMH'nın harcama yöntemiyle hesaplanmasından başka bir şey değildir⁽¹⁶⁾. Dolayısıyla harcanan yine GSMH'nın kendisidir.

Tasarruf-Yatırım Dengesi: Bu konu milli gelir denge düzeyinin belirlenebilmesi açısından oldukça önem arz etmektedir. Çünkü milli gelirin dengede olması, yapılan tasarrufların yatırımlara eşit olmasını gerekli kılar. Bir ekonominin gücü yatırımların büyüklüğü ile doğru orantılı olduğundan, eşitlik göz önüne alındığında tasarrufların önemi açıkça ortaya çıkar.

Keynes'ten bugüne kadar sürekli olarak tartışılan tasarruf-yatırım dengesi konusu, Keynes tarafından "Genel Teori" adlı eserinde, tasarruf (S) ve yatırım (I)'nın daima eşit olacağını $Y = C+I$ ve $Y = C + S$ eşitliklerine dayanarak ifade etmiştir⁽¹⁷⁾. Buradan açıkça anlaşılacağı gibi Keynes, tasarruf-yatırım eşitliğini faiz yerine gelirle açıklamıştır⁽¹⁸⁾. Öyle ki; bu iki eşitlik bu şekilde ifade edildiği sürece (S) ile (I) birbirine eşit olacak ve gelirle bağlantılı olacaktır.

---

(15) William J. BAUMOL - Alan S. BLINDER, *Economics Principles and Policy*, Fifth Edition, Harcourt Brace Jovanovich, Inc. 1991, s. 117.

(16) Sabri F. ÜLGENER, *Milli Gelir İstihdam ve İktisadi Büyüme*, Der Ya. No. 2, B. 5, İstanbul, 1976, s. 33-36.

(17) HAN, *İktisada...*, s. 123.

(18) Lawrence R. KLEIN (Çev. Ergül HAN), "Klasik Ekonomi Teorisi Karşısında Keynes'in Genel Teorisi", *E.İ.T.İ.A. Dergisi*, C. 9, S. 2, Eskişehir, Haziran-1973, s. 265.

Diğer taraftan, bir ekonominin gücü ve dengeli bir yapıya sahip olması büyük ölçüde tasarruf-yatırım dengesine bağlı olmasına karşın, bunların kesin olarak birbirlerine bağlı olmadığı açıkça ortadadır. Bunu şu şekilde açıklayabiliriz⁽¹⁹⁾:

i) Tasarruf edenler ile yatırımcılar ayrı ayrı kimselerdir.

ii) Tasarrufa teşvik eden etkenler ile yatırıma teşvik eden ya da zorlayan etkenler farklı kesimlerdir.

Kolayca anlaşılacağı gibi, tasarruf edenle yatırımcının farklı olması, bu dengenin sağlanmasının güçlüğüne ortaya koymaktadır. Ancak kalkınmakta olan bir ülkenin, kalkınmasını sürdürebilmesi için bu dengeyi sağlaması, en azından yaklaşık bir düzeyde tutması gereklidir.

Kamu Finansmanı Dengesi: Bu dengenin varlığının ön koşulu, kamu gelirleri ve harcamalarının birbirini karşılamaıdır. Gelirin hangi kaynaklardan elde edildiği, harcamaların hangi kalemlere yapıldığı kamu finansmanı dengesi açısından önemlidir.

Bilindiği gibi makro ekonomik denge analizine devleti dahil edebilmemiz için, özel tüketim ve yatırım harcamalarından oluşan toplam talebin yanısıra, kamu harcamaları ve gelir üzerinden alınan vergileri dikkate almamız gerekir⁽²⁰⁾. Ayrıca burada dikkat edilmesi gereken nokta, transfer harcamalarının kamu harcamaları içerisinde yer aldığıdır. Ancak transfer harcamalarının milli gelir üzerindeki etkisi, kamu harcamalarından farklıdır.

---

(19) GÜÇERİ, s. 113.

(20) Tezer ÖCAL, *Para Teorisi*, G.Ü. Ya. No. 157, Ankara, 1990, s. 747.

Kamu harcamalarından anlaşılması gereken, devletin para karşılığında mal ve hizmet alımında bulunmasıdır. Nitekim; bu harcamalar sonucunda milli gelir artar, yeni gelir akımları ortaya çıkar⁽²¹⁾. Bir başka ifade ile üretim faktörü kullanan harcamalar, kamu harcamalarıdır.

Diğer taraftan, milli gelirden doğrudan bir değişiklik yaratmayan ve satın alma gücünün özel şahıslar veya sosyal sınıflar arasında karşılıksız el değiştirmesi şeklinde yapılan harcamalara transfer harcamaları denir⁽²²⁾. Bu harcamalar genellikle emekli, dul, yetim ve işsizlere sosyal yardım olarak yapılır. Buradan, transfer harcamalarının üretim faktörü kullanmayacağı açıkça anlaşılmaktadır.

Son olarak şunu ifade edebiliriz; bir ekonomide devlet, toplam talep düzeyi ve bu yolla milli gelir düzeyi üzerinde büyük etkiye sahiptir. Devlet, bu etkiyi mal ve hizmet alımına yönelen kamu harcamaları, transfer harcamaları ve vergilendirme yoluyla gerçekleştirir.

Parasal Denge: Şimdiye kadar yapmış olduğumuz açıklamalarda “para” söz konusu edilmedi. Ancak günümüzde çok iyi bilindiği gibi, ekonominin genel dengesinin, istihdam seviyesinin ve milli gelir dengesinin belirlenmesinde etkin rol oynayan para arz ve talebiyle belirlendiğidir. Başka bir deyişle para, ekonomik faaliyetleri kendi başına güçlü bir şekilde etkileyebilmektedir.

Aynı şekilde Keynes, parasal bir ekonomide paranın kendi başına rol oynayarak güdü ve kararları etkilediğini ve ayrıca ne uzun ne de kısa dönemde, başlangıcında ve sonuçta paranın seyri bilinmeden olayların

(21) İsmail TÜRK, *Maliye Politikası Amaçlar-Araçlar ve Çağdaş Bütçe Teorileri*, B. 6, Ankara, Ekim-1985, s. 26.

(22) TÜRK, s. 26.

akışının tahmin edilemeyeceğini belirtmiştir⁽²³⁾. Peki bu nasıl olacaktır? Neye göre tahminlerde bulunacağız? Bu soruların cevabı öyle sanıyoruz ki parasal denge kavramından geçmektir.

Para piyasası dengesi olarak da isimlendirebileceğimiz parasal denge kavramını kısaca, para arzının toplumun likit para talebine eşit olması anlamında ifade edebiliriz⁽²⁴⁾. Yani, mevcut para miktarının kişiler, kurumlar veya hükümetin elde tutmak istedikleri para miktarına eşit olmasıdır. Eğer bunlar eşit değilse, parasal dengesizlik vardır. Parasal dengenin veya dengesizliğin varlığına ulaşabilmemiz için, aşağıda para arzı ve talebi kavramları incelenecektir.

Para arzının tanımı hakkında, pek çok iktisatçı birbirinden farklı görüş içindedirler. Genel olarak tanımlar, dolaşımdaki para miktarını ve finansal kurumların mevduat çeşitlerini kapsar. İktisatçıların farklı görüşlerini içeren tanımlara geçmeden önce, çok genel bir ifade ile para arzını; her hangi bir anda ekonomide mevcut para stokudur, şeklinde tanımlayabiliriz.

Para arzı ile ilgili yukarıdaki açıklamalarımızdan sonra şimdi de parasal dengenin bir diğer unsuru olan para talebi üzerinde duralım. Para talebi konusunda çeşitli teoriler ortaya konmuş olup, günümüzde halen kabul gören Keynes'in para talebi teorisi olmuştur. Ancak Keynes öncesinde de para talebi teorileri ortaya atılmıştır.

Keynes öncesi para talebi teorilerinde temel düşünce paranın değişim aracı olma özelliğidir⁽²⁵⁾. Burada vurgulanmak istenen, paranın insan

(23) Wallace C. PETERSON (Çev. Servet MUTLU), *Gelir İstihdam ve Ekonomik Büyüme*, E.I.T.I.A. Ya. No. 145, Eskişehir, 1976, s. 288.

(24) Suat ÖKSÜZ, *Makro Analiz Ders Notları*, A.Ü. Teksir Bürosu, Eskişehir, 1984, s. 246.

(25) PETERSON, s. 294.

ihtiyaçlarını karşılayacak bir niteliğe sahip olmadığı ve parayı yalnızca değişimde kolaylık olması açısından istediğidir. Bu yaklaşımı en açık şekilde Amerikalı iktisatçı Irving Fisher ele almıştır.

Fisher'in teorisinin, bir ülkede belli bir dönem içinde toplam mal ve hizmet alışlarıyla, toplam mal ve hizmet satışlarının eşit olduğunu gösterdiğini söyleyebiliriz.

Diğer bir miktar teorisi tipi para tutumu (Cambridge) tipidir. Bu teoride Alfred Marshall, paranın yalnızca değişim aracı olmadığını, aynı zamanda servet biriktirme aracı olarak da talep edilebileceğinin dikkate alınması gerektiğini vurgulamıştır⁽²⁶⁾. Cambridge tipi miktar teorisinin özünde para, gelirin elde edilmesiyle harcanması arasında geçen sürede bireyin satın alma gücünü oluşturan bir araçtır.

Diğer taraftan, para talebinin bireyin ve firmaların likidite tercihiyle beraber faiz haddi ve parasal gelire de bağlı olduğu ortaya konulmuştur⁽²⁷⁾. Gerçekten likidite tercihi, bireylerin elde para tutma isteği olduğundan "Likidite Tercihi Teorisi" olarak da bilinen Keynes'in para talebi teorisi, paranın muamele, ihtiyat ve spekülasyon amaçlarıyla talep edildiğini belirtmektedir. Bu para talebi nedenlerini sırasıyla açıklamaya çalışalım.

Bireyler gelirlerinin bir kısmını, gerek tüketim ihtiyaçları gerekse üretim giderlerini karşılamak amacıyla ellerinde para olarak tutmak ister. Bu davranış şekli yaşamlarını ya da üretimlerini sürdürebilmek için gereklidir. Muamele amacıyla para talebi adı verilen bu miktar, elde edilen gelir ile gelirin elde edilme süresine doğrudan bağlıdır⁽²⁸⁾. Öyle ki; paranın

(26) HAN, *İktisada...*, s. 45.

(27) Robert A. MUNDELL (Çev. Haluk F. GÜRSEL), *Para Teorisi*, Ankara, 1973, s. 50.

(28) David E.W. LAIDLER (Çev. Haluk F. GÜRSEL), *Para Talebi «Kuramlar ve Kanıtları»*, Türkiye İş Bankası Kültür Ya. No. 242, Ankara, 1983, s. 76.

söz konusu olduğu ekonomilerde birçok işlemin para ile yapıldığı dikkate alınacak olursa, ilk gelirin elde edilmesinden bir sonraki gelirin elde edilmesine kadar geçecek olan sürede bireyin ihtiyaçlarını karşılayacak satın alma gücünün bulunmasının gerekliliği açıkça ortadadır.

Toplumda yaşayan insanlar çoğu zaman beklenmedik durumlara karşı tedbirli olma ihtiyacını duyarlar. İşte bu amaçla elde bir miktar para tutmak, ihtiyat güdüsüyle para tutma şeklidir⁽²⁹⁾. Bunlar; hastalık, işsizlik, karlı bir işi kaçırmamak gibi olağanüstü masraflardır.

Diğer taraftan, bireylerin muamele ve ihtiyat amacıyla para taleplerinin bir değişim aracı olma işlevinden başka, kıymet taşıma işlevinin de varlığına dikkat çeken Keynes, bireylerin bir kısmının da geleceğin ne getireceği hususunda tahmin de bulunarak, piyasa olaylarından istifade etmek amacıyla para talebinde bulunabileceğini ortaya atmıştır. Spekülasyon amacıyla para talebi olarak adlandırılan bu talep çeşidi, bir değişim aracı olmaktan öte, istenildiği anda kullanılacak kıymet olarak düşünülmektedir. Spekülasyon amacıyla para talebi, bireylerin faiz oranlarının değişimleri konusunda farklı düşüncelerinin olduğunu kabul ederek, paranın dolaşım hızının faiz oranının bir fonksiyonu olduğunu ve para ile sermaye malları arasında ikamenin söz konusu olmadığını ve parasal kesimle reel kesim arasında tek aracının faiz oranlarının olduğunu ortaya koyan bir teoridir. Bu teori, aynı zamanda elde edilen gelirin, ancak para ve hisse senedi ya da tahvil olarak tutulabileceği varsayımında da bulunmaktadır⁽³⁰⁾. Burada hemen belirtelim ki, yaptığımız açıklamalardan çıkarılacak sonuç, spekülasyon amacıyla para talebinin, ancak sağlıklı ve canlı bir sermaye piyasasının varlığında yoğunlaşacağıdır.

---

(29) PETERSON, s. 299.

(30) Nur KEYDER, **Para Arzı ve Talebi**, O.D.T.Ü.I.B.F. Ya. No. 31, Ankara, 1977, s. 73.

Sonuç olarak diyebiliriz ki; para talebi fonksiyonu ne şekilde ifade edilirse edilsin, para piyasası dengesi (parasal denge) toplumdaki bireylerin toplam likit para talebinin, toplam para arzına eşit olmasıyla sağlanacaktır.

Para Politikası: Teorik olarak bu kavramı, para arzını etkileyerek milli gelir, istihdam, üretim ve fiyat seviyesinin yönlendirilmesi ya da yöneltmesi olarak tanımlayabiliriz⁽³¹⁾. Bir başka şekilde ifade edecek olursak, para politikası uygulamaları sonucunda ortaya çıkan parasal değişikliklerden milli gelir düzeyinin, fiyatlar genel düzeyinin, döviz kurlarının ve finansal piyasaların değişik oranlarda etkilenmesidir⁽³²⁾. Buradan kolayca anlaşılacağı üzere para arzı üstünde uygulanan kontroller para politikasının birinci koşuludur.

Para politikasının etkinliği, para ve sermaye piyasalarının daha kolay işlediği gelişmiş ülkelerde yüksektir. Diğer taraftan, para ve sermaye piyasalarının daha güç işlediği gelişmekte olan ülkelerde para politikasının etkin olarak uygulanması mümkün olmamaktadır⁽³³⁾. Ancak ister gelişmiş, ister gelişmekte olan ülkelerde olsun, genel ekonomi politika amaçlarına ulaşmak için Merkez Bankaları para politikası uygulamalarında bulunmaktadırlar⁽³⁴⁾. Bununla beraber, ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre az ya da çok uygulanan para politikalarının bazı ortak amaçları vardır. Bu amaçlara aşağıda değineceğiz.

---

(31) İzzet AYDIN, *Para Politikasının Teorik Yönü ve Analiz Örneği*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1970, s. 1.

(32) Kemal YILDIRIM, *Talep Yönlü Makroekonomik Politikaların Etkinliği (1980-1990 Türkiye Örneği)*, A.Ü. Ya. No. 659, Eskişehir, 1992, s. 50.

(33) DÜLGEROĞLU, s. 107.

(34) İlker PARASIZ, *Makroekonomi*, B. 3, Bursa, Mart-1991, s. 300.

Bir ülkede para politikasının başlıca dört temel amacı vardır. Bunları kısaca açıklayacak olursak⁽³⁵⁾:

i) Tam istihdam: Bu amaç genel anlamda, işsizliğin önlenmesini ya da ortadan kaldırılmasını hedefler.

ii) Fiyat istikrarı: Paranın iç değerinin istikrarının anlaşılacağı bu amaç, enflasyonun gelişmiş ülkelerde yüzde bir-iki oranında, gelişmekte olan ülkelerde ise yüzde beş oranında tutulduğu bir ekonomiyi hedefler.

iii) Ekonomik büyüme: Bu amaç, ekonomik büyümenin parasal gelişmelerle desteklenmesinin gerekliliğini ifade etmektedir.

iv) Ödemeler bilançosu dengesi: Bu dengenin sağlanmasında döviz kuru sistemi önemli rol oynar. Eğer sabit döviz kuru sisteminde denge sağlanamıyorsa, esnek döviz kuru sistemi uygulanır. Bu sistemde yabancı paraların fiyatı dalgalanmaya bırakılır. Dalgalanmalar sonucu oluşan paraların fiyatı ile denge sağlanmaya çalışılır. Diğer taraftan, ödemeler bilançosu dengesi döviz kontrolleriyle de sağlanabilir. Bu durumda hükümet, çeşitli düzenlemelerle dış ödemeleri sınırlandırarak dengeyi sağlamaktadır.

Yukarıda sıraladığımız temel amaçlara ulaşmada, Merkez Bankaları bazı para politikası araçlarını kullanmaktadır. Uygulamada genel olarak kullanılan dört önemli para politikası aracı vardır. Bunlar; açık piyasa işlemleri, reeskont (faiz) politikası, kredi tavanlarının tesbiti ve karşılık oranlarındaki değişimlerdir⁽³⁶⁾. Şimdi bunlara sırasıyla değinelim:

(35) İlker PARASIZ, **Para Politikası (Monetarist Keynesyen Tartışması)**, Bursa, Aralık-1985, s. 1-2.

(36) Öztin AKGÜÇ, "Konjunktur-Para ve Maliye", Türkiye Ekonomi Kurumu İktisadi Araştırmalar Enstitüsü, **Konjunktur Hareketleri ve Türkiye Ekonomisi Semineri 3-5 Mayıs 1972**, Ankara, 1973, s. 91.

i) Açık piyasa işlemleri: Merkez Bankası tarafından tedavüldeki para miktarının azaltılıp çoğaltılabilmesi için devlet tahvillerinin ve hazine bonolarının alınıp satılması işlemidir. Satın alma işlemi piyasaya banknot ihracı, satılması ise dolaşımdan banknot çekilmesi ile sonuçlanır⁽³⁷⁾. Diğer taraftan, satın alma işlemi talebi artırarak menkul kıymetin fiyatının yükselmesine sebep olacak ve faiz oranının düşmesini sağlayacaktır. Alımlarda ise bu etkilerin tersi olacaktır.

Durgunluk dönemlerinde meydana gelen talep yetersizliği eğer, işsizlik artışı, fiyat düşüşleri ve dış ödemelerde fazlalık ile beraber gelmişse bu sonuçlar genişletici para politikalarıyla çözülebilir⁽³⁸⁾. Öyle ki; izlenen bu politika ekonomide faiz oranlarının düşmesine, mevduatların artmasına yol açarak efektif talebin artmasına imkan verecektir.

Açık piyasa işlemlerinin uygulamada görülen tek ve en önemli sakıncası, yapılan bu işlemlerin ilk etkisinin özellikle sermaye piyasasının yoğunlaştığı bölgelerde hissedilmesidir. Tüm ülkeye yayılışı zamanla olur⁽³⁹⁾. Şu kadar ki, sermaye piyasalarının tam olarak gelişmediği ülkelerde bu zaman süresi daha uzun olacaktır.

ii) Reeskont (faiz) politikası: Reeskont, ticaret bankalarının iskonto edilmiş bir senedin Merkez Bankasınınca yeniden iskonto edilmesidir. Bankalar ellerindeki senetleri bu şekilde kullanarak rezervlerini artırmaktadırlar⁽⁴⁰⁾. Reeskont oranlarının yükseltilmesi ya da düşürülmesi şeklinde kullanılan birinci durum, enflasyonlu dönemlerde kullanılmakta ve bu Merkez Bankası'ndan ödünç alma durumunu azaltmakta, ikinci

(37) PARASIZ, Para..., s. 7.

(38) Besim ÜSTÜNEL, Makro Ekonomi, B. 5, Ankara, 1990, s. 308.

(39) PARASIZ, Para..., s. 8.

(40) AKGÜÇ, s. 91.

durum ise, depresyon ve durgunluk dönemlerinde kullanılmakta dolayısıyla reeskont oranı artmaktadır⁽⁴¹⁾. Burada şunu ifade etmemiz yararlı olacaktır. Reeskont politikasının kullanımı, açık piyasa işlemleri kadar kolay değildir.

iii) Kredi tavanlarının tesbiti: Kredi hacminin etkin bir şekilde kontrol edilmesinin yolu, bunu sektörlere göre veya bir bütün olarak sınırlandırmak ya da belli bir tarih itibariyle kredi miktarının esas alınarak dondurulmasıdır⁽⁴²⁾.

iv) Karşılık oranlarındaki değişimler: Bankaların ayırdıkları zorunlu karşılıkların en önemli işlevinin, bir para arzı kontrol aracı olduğu rahatlıkla söylenebilir. Öyle ki; karşılık oranlarının değiştirilmesi bankaların ellerinde bulundurduğu aşırı rezervleri, dolayısıyla kaydi para genişlemesini etkiler⁽⁴³⁾. Bu genişleme karşılık oranının düşük olduğu seviyelerde gerçekleşecek, yüksek olduğunda daralma meydana gelecektir.

Para politikası ekonomik faaliyetlerin düzenlenmesinde kullanılan etkin bir politikadır. Fakat uygulamaların sonucunun alınması için, belirli bir sürenin geçmesi gereklidir. Ancak para politikasını bir bütün olarak ele almak sakıncalıdır. Bunun için değişik para politikası araçlarının, çeşitli ekonomik olaylara göre, farklı biçimlerde kullanılması etkinliğini arttıracaktır.

Maliye Politikası: Toplam harcamaların devletin harcama ve vergi politikası ile etkilenecek, toplam talep fonksiyonunun arzu edilen bir konuma getirilmesi olarak tanımlanabilir⁽⁴⁴⁾. Bir başka şekilde maliye

(41) PARASIZ, Para..., s. 10; AKGÜÇ, s. 92.

(42) AKGÜÇ, s. 94.

(43) PARASIZ, Para..., s. 12.

(44) LIPSEY - STEINER - PURVIS, s. 100.

politikasını; devletin gelir ve giderlerinin GSMH ile ekonominin çalışması üzerinde meydana getirdiği etkilerdir⁽⁴⁵⁾ şeklinde ifade edebiliriz. Bilindiği gibi devletin gelir ve giderleri bütçeyi oluşturmaktadır. Dolayısıyla devletin harcama veya vergi politikasındaki değişikliklerden etkilenen doğrudan doğruya devlet bütçesi olacaktır.

Bir ekonomide temel makro iktisadi amaçların iktisadi istikrar, büyüme ve adil bir gelir dağılımı olduğunu düşünürsek, yukarıdaki tanımlardan da anlaşılacağı gibi, maliye politikasının da aynı amaçlara hizmet ettiği söylenebilir. Bunlar, ekonomik düzen içinde zaman zaman ortaya çıkan enflasyon ya da deflasyon eğilimlerinin düzeltilmesini ve ekonominin büyümesini sağlarken, gelir dağılımında meydana gelen aksaklıkların ve adaletsizliklerin giderilmesini kapsar.

Maliye politikasının özünü, devlet bütçesine açık veya fazla verdirilmesi ya da denkliğin sağlanması oluşturur. Öyle ki; bütçeye enflasyon zamanlarında harcamaları kısmak suretiyle fazla verdiremek, deflasyon zamanlarında da tersini yapmak ve ekonominin dengede olduğu durumlarda bütçenin denkliğine özen göstermek gerekecektir⁽⁴⁶⁾. Bu nedenle maliye politikasının temelde kullandığı üç araç vardır: Vergiler, devlet harcamaları ve transfer ödemeleridir⁽⁴⁷⁾.

Vergiler devletin etkin olarak kullandığı bir maliye politikası aracıdır. Bu aracı kullanarak devlet, fertlerin harcama güçlerini denetim altında tutar. Fertlerin harcama güçleri bir anlamda efektif talebi belirlediğinden, efektif talebin azaltılması istendiği zamanlarda vergiler artırılır, tersi

---

(45) Akif ERGİNAY, **Kamu Maliyesi**, B. 7, Ankara, 1979, s. 253.

(46) Sadun AREN, **İstihdam Para ve İktisadi Politika**, B. 9, Savaş Ya. No. 13, Ankara, 1989, s. 232-233.

(47) LIPSEY - STEINER - PURVIS, s. 108.

istenildiğinde azaltılır. Vergileme dolaysız ve dolaylı olmak üzere iki şekilde uygulanır.

Az gelişmiş ülkelerde genellikle dolaylı vergileme uygulanır⁽⁴⁸⁾. Dolaylı vergilerin tahsilinin kolay olması bunun en önemli nedenidir. Fertlerin satın aldığı malların üzerinden, gayri menkul üzerinden, ihracat veya ithalat üzerinden alınan vergiler bu tip vergilerdir. Bu vergilerde malı satın alan fertlerin ödeme güçlerine bakılmaksızın vergi tahsil edilir.

Dolaysız vergiler ise, gelir üzerinden alınan vergileri kapsamaktadır. Az gelişmiş ülkelerde, tahsilinde bazı güçlükler meydana geldiğinden toplam vergi gelirleri içinde payları oldukça düşüktür. Bu vergilerde fertlerin ödeme güçleri, diğer bir ifade ile kazançları dikkate alınarak vergi tahsil edilir.

Devletin vergi sistemini uygulayabilmesi için hazırlamış olduğu vergi mevzuatlarında her hangi bir değişiklik yapmadan, vergi gelirlerinin konjonktürün refah dönemlerinde daha yüksek, gerileme dönemlerinde ise daha düşük olduğu söylenebilir⁽⁴⁹⁾. Bunun doğruluğunu, yalnızca fertlerin harcamalarını dikkate alarak görmemiz mümkün olacaktır.

Devlet bütçesinin, vergilerin artırılıp eksiltilmesi yoluyla açık veya fazla verdirilmesi mümkün olduğu gibi, vergi gelirleri sabitken, devlet harcamalarının artırılıp eksiltilmesi yoluyla da açık veya fazla verdirilmesi mümkündür.

---

(48) DÜLGEROĞLU, s. 111.

(49) Salih TURHAN, "Maliye Politikası ve Uygulamaya İlişkin Yöntemler", İ.Ü.İ.F. Mecmuası, C. 44, S. 1-4, İstanbul, 1988, s. 123.

Diğer taraftan, devlet harcamaları da devletin etkin olarak kullandığı bir maliye politikası aracıdır. Etkin bir araç olmasında en büyük neden, hükümetin harcama düzeyini bizzat ve fiili olarak etkileme imkanının bulunmasıdır.

Bir diğer maliye politikası aracı olan transfer harcamaları ile gelir dağılımının etkilenmesi amaçlanmaktadır. Özellikle ekonomik durgunluk zamanlarında vergileri indirmekten ziyade, bütçeden sosyal yardımlarda bulunarak tüketime artırılması mümkündür. Ancak transfer harcamalarının, ekonominin düzelmesi halinde azaltılması ya da kaldırılması politik ve psikolojik açıdan zorluklar yaratacaktır.

Şimdiye kadar açıklamaya çalıştığımız araçlarla bütçenin açık veya fazla vermesi ya da denkliğinin sağlanmasının mümkün olduğunu gördük. Ancak bütçe açığının ne şekilde finanse edilebileceğine değinmedik. Aşağıda bunu kısaca açıklamaya çalışacağız.

Devlet bütçe açığını iki şekilde finanse eder. Bunlardan ilki, devletin halka tahvil satmasıdır. Para arzını değiştirmeyecek olan bu durumda, özel kesimin elindeki fonlar azalacak, devletin elindeki fonlar çoğalacaktır. Devlet, ele geçirdiği bu fonları zamanla harcayacaktır. Böylece, bütçe açığının net etkisi genişletici olacaktır. İkinci finansman yolu ise, Merkez Bankası kaynaklarına başvurulmasıdır. Bu, bütçe açığının para basılması yoluyla finanse edilmesi anlamına gelmektedir. Para arzını doğrudan etkileyecek bu durum, kısa dönem faiz oranlarını düşürecek, dolayısıyla yatırımlar ve efektif talep artacaktır. Görülüyor ki, bütçe açığının tamamı parasal genişleme ile finanse edildiği takdirde, net genişletici etki en fazla olacaktır. Burada hemen şunu belirtelim ki, birinci durumda pür maliye

politikasının uygulandığından, ikinci durumda ise maliye ve para politikası bileşiminin kullanıldığından söz edebiliriz⁽⁵⁰⁾.

Şimdiye kadar yapmış olduğumuz kavramlar ve teorik açıklamalar, ekonominin iç dengesinin sağlanıp sağlanamadığının ve büyüme hızının yıllar itibariyle istenilen düzeyde olup olmadığının değerlendirilmesinde temel alınan göstergeleri içermektedir. Her ne kadar dış denge iç dengeden soyutlanamazsa da, çalışmamızda gerek konuyu dağıtmamak ve gerekse genişletmemek amacıyla dış denge çalışma kapsamına alınmamıştır. Ayrıca istihdam konusu da iç ekonomik dengenin önemli bir unsuru olmasına rağmen hem kendi başına geniş bir konu olması, hem de çalışmamızın amacına hizmet etmemesi nedeniyle inceleme dışında bırakılmıştır.

Çalışmanın hazırlanmasında uyguladığımız yöntem; sayısal verilerin elde edilerek bunların kalkınma planlarındaki hedeflerle karşılaştırılması, dönem başından itibaren gelişmelerin yönünün belirlenmesi ve bunların değerlendirilmesi, ortaya çıkan sonuçların nedenlerinin araştırılması ve dönem içinde uygulanan politikaların belirlenmesi şeklinde olmuş, ayrıca ortalama yıllık büyüme hızı hesaplanarak yıllar itibariyle gelişmesi karşılaştırılmıştır.

Türkiye’de iç ekonomik dengeleri 1980-1990 yılları arasında inceleyen bu araştırma, giriş ve sonuç bölümleri dahil olmak üzere yedi bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde öncelikle iç ekonomik dengelere yönelik olarak genel çerçeve çizilmiştir. Daha sonra, çalışmada kullanılan temel kavramlar ve teorik açıklamalar yapılmaya çalışılmıştır. Bunlar; denge, iç ekonomik denge, GSMH, tüketim, tasarruf, yatırım, büyüme (büyüme hızı),

⁽⁵⁰⁾ Beyhan ATAÇ, “Modern Keynesyen Görüşte Maliye Politikası”, A.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi, C. 2, S. 1, Eskişehir, Ocak-1984, s. 13-14.

ortalama yıllık büyüme hızı, kaynaklar ve harcamalar dengesi, tasarruf-yatırım dengesi, kamu finansmanı dengesi, parasal denge, para politikası ve maliye politikası kavram ve teorileridir.

Birinci bölümde, kaynaklar ve harcamalar dengesinin gelişimi, elde edilen veriler yardımıyla incelenmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda GSMH, GSMH'nın sektörel dağılımı, dış alem gelirleri, nüfus hızı ile GSMH ilişkisi, harcamalar -yatırım ve tüketim ayırımı yapılarak- ele alınmıştır.

İkinci bölümde tasarruf-yatırım dengesinin dönem içindeki sayısal gelişimi ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede; yurt içi tasarruflar, dış tasarruflar, sabit sermaye yatırımları ve stok değişimleri incelenmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde, kamu finansmanı dengesinin 1980-1990 döneminde ne şekilde geliştiği ele alınmıştır. Kamu gelirleri ve harcamalarından oluşan bu bölümde; vergilerin, vergi dışı normal gelirlerin, faktör gelirlerinin, sosyal fonların, cari harcamaların, yatırım harcamalarının, transfer harcamalarının, kamu kesimi borçlanma gereği (KKBG)'nin, konsolide bütçenin gelir ve giderlerinin, KİT'lerin, mahalli idarelerin ve fonların sayısal veriler yardımıyla değerlendirilmesi yapılmaya çalışılmıştır.

Dördüncü bölüm, parasal dengeden oluşmaktadır. Öncelikle para arzı ele alınmış ve Türkiye için para arzı tanımı yapılarak para arzı gelişmelerinin ne yönde olduğu tesbit edilmeye çalışılmıştır. Daha sonra da para talebi gelişmeleri ele alınarak ülkemizde faiz oranlarının gelişimi, döviz kuru gelişmeleri ve fiyatlar genel düzeyi gelişmeleri incelenmeye çalışılmıştır.

Beşinci bölümde ise, ilk dört bölümde incelediğimiz makro ekonomik dengelerdeki ortaya çıkan dengesizliklerin nedenleri belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca, incelediğimiz dönem içinde izlenen politikalar tesbit edilip, bunların değerlendirilmesi yapılmış ve bazı önerilerde bulunulmuştur.

Sonuç bölümünde de, 1980-1990 döneminin genel bir değerlendirilmesi yapılmış, ortalama yıllık büyüme hızı hesaplanmış ve dönem içindeki yıllık büyüme hızlarıyla karşılaştırılmıştır. Böylece, dönem boyunca izlenen politikalar ışığında iç ekonomik dengeler büyüme hakkında bir yargıya varılmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE KAYNAKLAR VE HARCAMALAR DENGESİ

(1980-1990)

I. KAYNAKLAR

Bilindiği gibi kaynakları oluşturan GSMH, bir ülkenin üretim gücünü gösterir. GSMH başlıca iki kalemden meydana gelir. Birincisi, ekonomide nihai mal üreten sektörlerin ürettikleri mal ve hizmetlerin, o yılın cari fiyatlarıyla çarpılmasından elde edilen miktarından oluşan "Yurt içi Gelirleri", diğer bir ifadeyle gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH); ikincisi, yurt dışında çalışan ülke vatandaşlarının tasarruflarından oluşan "Dış Alem Gelirleri"dir. Aşağıda öncelikle GSMH'nın dönem içinde gelişimi, daha sonra GSMH'nın sektörel dağılımı, dış alem gelirleri ve nüfus artış hızı ile GSMH'nın ilişkisi incelenecektir.

A. GAYRİ SAFİ MİLLİ HASILA (GSMH)

Yıldan yıla değişen GSMH ve artış hızı, Türkiye'de 1980-1990 döneminde acaba ne şekilde gelişmiştir? Oldukça önem arz eden bu konu aşağıdaki tablo yardımıyla incelenecektir.

TABLO 1.1
GSMH VE BÜYÜME HIZLARI
(1987 Yılı Sabit Faktör Fiyatlarıyla)

YILLAR	GSMH (MİLYON TL)	BÜYÜME HIZI (%)
1980	48 675 940,9	-4,6
1981	51 191 764,6	5,2
1982	52 744 162,7	3,0
1983	54 668 813,6	3,6
1984	59 245 340,0	8,4
1985	60 613 206,3	2,3
1986	63 588 126,6	4,9
1987	68 988 327,8	8,5
1988	70 329 659,3	1,9
1989	71 720 224,2	2,0
1990	77 561 969,1	8,1

Kaynak: Gayri Safi Milli Hasıla Kavram, Yöntem ve Kaynaklar, DİE Yayını, Ankara, Kasım 1994; Tablo 2.2'den çıkarılmıştır.

Tablo 1.1 incelendiğinde görüldüğü gibi 1980-1990 döneminde reel GSMH sürekli olarak artmıştır. Ancak GSMH'nın büyüme hızı yıllar itibariyle farklılıklar göstermektedir. Öyle ki; reel GSMH büyüme hızı 1980 yılında yüzde (eksi) -4,6 olarak gerçekleşmiştir. 1981'de ise yüzde 5,2 olarak gerçekleşen büyüme hızı, takip eden yıllarda bir daha eksi değere düşmemiş, 1985, 1988 ve 1989'da yüzde 2 gibi düşük bir seviyeye gerilemiştir. Dönem içinde diğer yıllar itibariyle küçümsenmeyecek oranlara ulaşan büyüme hızı, özellikle 1984, 1987 ve 1990 yıllarında yüzde 8'in üzerinde gerçekleşen oldukça yüksek oranlara ulaşmıştır.

1987 yılı sabit fiyatlarıyla GSMH, 1980'den 1990'a kadar reel olarak yaklaşık 1,6 kat artış göstermiştir.

Diğer taraftan, yukarıda değinmiş olduğumuz GSMH'daki bu gelişmeleri, planlarda öngörülen büyüme hızlarıyla karşılaştırmakta yarar vardır. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1979-1983) yıllık ortalama yüzde 8.0 büyüme hedeflenmiş⁽¹⁾, ancak bu dönemde büyüme hızı yıllar itibariyle hedeflenenin çok altında kalmıştır. Ara yılı olan 1984 Programı'nda büyüme hızı yüzde 6,1 olarak hedeflenmiş⁽²⁾ ve bu yılda yüzde 8,4 gibi oldukça yüksek bir seviyede gerçekleşmiştir. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1985-1989) yıllık ortalama büyüme hızı yüzde 6.3 olarak hedeflenmiş⁽³⁾ ve bu dönem içinde ancak 1987 yılında hedefe ulaşılmış, hatta aşılmıştır. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ise, planlanan yıllık ortalama büyüme hızı yüzde 7,0'dır⁽⁴⁾. Bu planda çalışmamızın kapsamına giren 1990 yılı için gerçekleşen büyüme hızı yüzde 8,1 olmuş ve hedefin üzerinde bir büyüme hızına ulaşılmıştır.

1. GSMH'nın Sektörel Dağılımı

Büyümenin arz yönünü oluşturan GSMH'ya çeşitli üretim sektörlerinin ne şekilde katkıda bulunduğu bilinmesi, geleceğe yönelik kararların alınmasına yön vereceğinden önem arz etmektedir.

Tablo 1.2, Türkiye'de 1980-1990 yılları arasında GSMH'nın sektörel dağılımını göstermekte olup, bu dönemde ekonomiye hakim iki sektörün

- (1) Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983), DPT Ya. No. 1664, Ankara, Nisan-1979, s. 209.
- (2) Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1995), DPT Yayını, Ankara, Mart-1996, s. 5.
- (3) Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989), DPT Ya. No. 1974, Ankara, 1985, s.7.
- (4) Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994), DPT Ya. No. 2174, Ankara, 1989, s. 3.

varlığını açıkça ortaya koymaktadır. Bunlardan birincisi hizmetler, ikincisi sanayi sektörüdür. Tarım sektörünün ekonomiye olan katkısı bu iki sektörün gerisinde kalmaktadır.

TABLO 1.2
SEKTÖRLERİN GSMH İÇİNDEKİ PAYLARI
(1987 Yılı Sabit Faktör Fiyatlarıyla)

(Yüzde)

SEKTÖRLER	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Tarım	25,4	23,7	23,7	22,6	21,0	20,4	20,4	18,9	20,0	18,1	17,9
Sanayi	20,9	21,6	21,8	22,5	22,9	23,7	25,0	25,0	25,1	25,7	25,8
Hizmetler	52,5	53,6	53,8	55,0	55,8	55,5	54,5	55,7	55,2	55,0	55,0
GSYİH (Faktör Fiyatlarıyla)	98,8	98,9	99,3	100,1	99,7	99,6	99,9	99,6	100,3	98,8	98,7
Dış Alem Net Faktör Gelirleri	1,2	1,1	0,7	-0,1	0,3	0,4	0,1	0,4	-0,3	1,2	1,3
GSMH (Faktör Fiyatlarıyla)	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: Gayri Safi Milli Hasıla Kavram, Yöntem ve Kaynaklar, DİE Yayını, Ankara, Kasım-1994; Tablo 2.2'den çıkarılmıştır.

Sabit fiyatlara göre oluşturulan tablo, GSMH içinde sektörlerin paylarının bu dönemde, tarıma göre sanayi kesimi lehine değiştiğini açıkça ortaya koymaktadır. Gerçekten de GSMH'nun yaratılmasında sahip oldukları nisbi önem incelendiğinde; 1980'de sanayi sektörünün payı yüzde 20,9 iken, sonraki yıllarda sürekli artarak nitekim, 1990'da yüzde 25,8 gibi bir orana yükselmiş ve istikrarlı bir gelişim göstermiştir.

Sanayi sektörünün gelişmesi ile birlikte, tarım sektörü tersine bir gelişme göstermiştir. 1980-1990 yıllarında tarım sektörünün GSMH'daki payı sırasıyla yüzde 25,4 ve 17,9 olmuştur. Bu düşüş, kalkınmada süreklilik için sanayileşmenin temel ilke olarak kabul edilmesinin bir sonucudur. Bunu

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda da açıkça görebiliriz. Nitekim, bu planda "ülkemizde sanayileşme gerek planlı dönem öncesinde gerekse planlı dönemde kalkınmanın temel unsuru olarak kabul edilmiş ve bu sektöre ağırlık verilmiştir⁽⁵⁾" ifadesiyle, hedefin sanayileşme olduğu kesin olarak belirtilmiştir. Bu sebeple GSMH içinde sanayi sektörünün payı yükselmekte, tarım sektörünün payı düşmektedir.

Bu dönemde tarım sektörünün nisbi önemindeki azalışlar, sanayi sektöründe aynı ölçüdeki artışlarla karşılanamamıştır. Tarım sektöründeki azalış yüzde 7,5 olduğu halde, aynı dönemde sanayi sektörünün nisbi önemindeki artış, ancak yüzde 4,9 olmuştur. Buna rağmen yukarıda belirttiğimiz gibi, ele alınan 1980-1990 döneminde sanayi sektörünün nisbi önemi giderek artmaktadır.

Hizmetler sektörünün bu dönem içerisinde GSMH'daki payı yüzde 52,5'den yüzde 55,0'e yükselmiştir. Anlaşılacağı gibi, bu sektör GSMH içinde önemli bir yer tutmaktadır.

Diğer taraftan, sabit fiyatlarla 1980-1990 döneminde sektörlerin büyüme hızları Tablo 1.3'den incelendiğinde, tarım sektöründeki büyüme hızının yıllara göre dalgalanma gösterdiği ortaya çıkmaktadır. Ancak burada dikkatten uzak tutulmaması gereken nokta, 1989 yılında kuraklığın meydana gelmesi sonucu bu yılda tarımsal üretimin gerilediğidir⁽⁶⁾. Bu yıl dönem dışında bırakılacak olursa 1988 yılına kadar önemli oranlarda büyüme ya da negatif büyümenin olmadığı, ancak 1988 ve 1990 yıllarında bu sektörün önemli oranda büyüdüğü görülmektedir. Sırasıyla bu yıllarda tarım sektörünün büyümesi yüzde 7,8 ve 6,9 olmuştur.

---

(5) Beşinci..., s. 66.

(6) 1980'den 1990'a Makroekonomik Politikalar, Türkiye Ekonomisindeki Gelişmelerin Analizi ve Bazı Değerlendirmeler, DPT Yayını, Ankara, 1990, s. 26.

TABLO 1.3
SEKTÖRLERİN BÜYÜME HIZLARI
(1987 Yılı Sabit Faktör Fiyatlarıyla)

(Yüzde)

SEKTÖRLER	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Tarım	1,3	-2,0	3,2	-1,0	0,5	-0,4	4,8	0,6	7,8	-7,7	6,9
Sanayi	-8,4	8,8	4,2	6,6	10,4	5,9	10,8	8,3	2,3	4,6	8,3
Hizmetler	-0,4	5,3	2,7	5,6	7,6	3,2	4,3	8,7	1,2	2,1	6,1
GSYİH (Faktör Fiyatlarıyla)	-4,3	5,2	3,5	4,4	8,0	2,2	5,2	8,1	2,7	0,5	8,0
Dış Alem Net Faktör Gelirleri	-25,1	0,7	-40,3	-	-	26,3	-68,6	345,5	-	-	19,3

Kaynak: Gayri Safi Milli Hasıla Kavram, Yöntem ve Kaynaklar, DİE Yayını, Ankara, Kasım-1994; Tablo 2.2'den çıkarılmıştır.

Sanayi sektörü 1980 yılında yüzde (eksi) -8,4 gerilemiş, ancak bu yıldan sonra yıllar itibariyle çeşitli oranlarda artarak 1990 yılında yüzde 8,3 büyüme hızına ulaşmıştır. Dönem içinde, GSMH'daki büyümenin sanayi sektörünün büyümesinden kaynaklandığı görülmektedir.

Tarım ve sanayi sektöründeki bu olumlu gelişmeler, hizmetler sektörünü de olumlu yönde etkilemiş ve reel üretim artışları meydana gelmiştir. Bu sektör, 1980'de negatif büyüme göstererek yüzde (eksi) -0,4 oranında gerilemiştir. Bundan sonraki yıllarda pozitif gelişme gösteren hizmetler sektörü 1984, 1987 ve 1990 yıllarında önemli oranda artış göstererek, sırasıyla yüzde 7,6, 8,7 ve 6,1 olarak gerçekleşmiştir.

GSMH sektörel dağılımının kalkınma planlarındaki hedefleri ve gerçekleşme oranlarını Tablo 1.4 yardımıyla karşılaştırmamız bize, hedeflere ne kadar ulaşılabilirdiğini görebilmemiz açısından oldukça yarar sağlayacaktır.

TABLO 1.4
KALKINMA PLANLARINDA SEKTÖRLERİN ORTALAMA BÜYÜME
HIZLARI (*)

(Yüzde)

	IV. PLAN		1984 PROGRAMI		V. PLAN	
	1979-1983				1985-1989	
	HEDEF	GERÇEKLEŞME	HEDEF	GERÇEKLEŞME	HEDEF	GERÇEKLEŞME
Tarım	5,3	0,3	3,5	0,5	3,6	0,8
Sanayi	9,9	2,4	6,6	9,9	7,5	6,5
Hizmetler	8,5	2,6	4,5	7,9	6,5	5,0
GSYİH (FF)	-	2,2	4,9	6,0	-	4,6
GSYİH (PF)	8,2	2,0	5,0	6,7	6,3	4,6
GSMH (PF)	8,0	1,7	6,1	7,1	6,3	4,7

(*) Gerçekleşme rakamları 1987 bazlı DIE yeni GSMH serisine göredir.

Kaynak: Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1995), DPT Yayını, Ankara, Mart-1996;
Tablo 1.3'den çıkarılmıştır.

Tarım kesiminin Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda, 1984 Programı'nda ve Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda gerçekleşen büyüme hızları hedeflenenin çok gerisinde kalmış, gerçekleşme oranı yüzde biri dahi aşamamıştır.

Sanayi sektöründe ise, IV. Plan döneminde hedeflenenin çok gerisinde kalınmasına rağmen, 1984 Programı'nda hedeflenenin üzerinde bir ortalama büyüme hızı gerçekleşmiş olup, bu oran yüzde 9,9'dur. V. Plan döneminde ise, hedeflenen ortalama büyüme hızına ulaşamamış olmasına rağmen bu orana oldukça yaklaşılmıştır. 1985-1989 yıllarını kapsayan dönemde planlanan büyüme hızı yüzde 7,5 iken, gerçekleşen yüzde 6,5 olmuştur.

Diğer taraftan, hizmetler sektöründe IV. Plan döneminde hedeflenen ortalama büyüme hızına ulaşamamış, 1984 Programı'nda ise yüzde 7,9 olarak gerçekleşen ortalama büyüme hızı, hedeflenenin neredeyse iki katı olmuştur. V. Plan döneminde ise yüzde 5,0 olarak gerçekleşmiş olan büyüme hızı, hedeflenenin gerisinde kalmıştır.

2. Dış Alem Gelirleri

Dış alem gelirleri GSMH'yı oluşturan kalemlerin bir diğeridir. Ancak burada hemen belirtmeliyiz ki, dış alem gelirlerinin dış alem giderlerinden fazla olması, yani "dış fazla" durumunda GSMH'ya olumlu katkı söz konusudur. Eğer, dış alem giderleri dış alem gelirlerinden fazla olursa "dış açık" meydana gelir, bu da GSMH'yı olumsuz yönde etkiler. Bu açıklamalara rağmen, dış alem gelirlerinin GSMH içinde önemli bir yer tuttuğu söylenemez.

Tablo 1.2 incelendiğinde dış alem net faktör gelirlerinin GSMH'da çok önemli bir paya sahip olmadığını görebiliriz. Nitekim, dış alem net faktör gelirlerinin GSMH içindeki payı 1983 ve 1988'de negatif değer almış, dönem içinde diğer yıllarda pozitif değer alarak 1990'da yüzde 1,3 olarak gerçekleşmiştir.

Diğer taraftan, Tablo 1.3'de görüleceği üzere dış alem net faktör gelirleri dönem içerisinde genel olarak negatif büyüme göstermiş ve bu oran yüzde (eksi) -68,6'ya kadar düşmüştür. Buna rağmen, 1985'de yüzde 26,3 ve 1987'de yüzde 345,5 gibi yüksek bir büyüme hızıyla GSMH'ya olumlu yönde katkıda bulunmuştur.

3. Nüfus Artış Hızı İle GSMH İlişkisi

Türkiye’de iç ekonomik dengeler ve ortalama büyüme hızı konusu analizini yaptığımız bu çalışmamızda, ekonominin temel kaynağı olan insan faktörünü incelemek yararlı olacaktır. Ülke ekonomisinde, gerek üretimin gerekse tüketimin insan unsuru tarafından gerçekleştirildiği göz önüne alınırsa, ülke nüfusunun ve artış hızının ne derece önem taşıdığı ortaya çıkmaktadır. Öyle ki; ülke nüfusunun sayıca yetersizliği iktisadi kaynakların atıl kalmasına neden olacak ve ekonomik kayıp söz konusu olacaktır. Diğer taraftan, ülke nüfusunun sayıca fazlalığı iktisadi kaynakların yetersizliği nedeniyle işgücünün arzu edilenden çok olması sonucunu doğuracaktır.

Bir ülke ekonomisinin büyümesinin göstergesi olan GSMH büyüme hızının gerçek anlamda ekonominin büyüdüğünü gösterebilmesi için, nüfus artış hızı tarafından asgari düzeyde etkilenmesi gerekmektedir. Nüfus artış hızı ne kadar yüksek olursa ülke ekonomisinin büyümesi o kadar az olacaktır. Bu açıdan, incelediğimiz dönemde nüfus artış hızlarını gösteren Tablo 1.1 ile Tablo 1.5 karşılaştırılarak Türkiye ekonomisinin gerçek anlamda ne kadar büyüdüğü tesbit edilmeye çalışılacaktır.

TABLO 1.5
NÜFUSUN GELİŞİMİ VE ARTIŞ HIZLARI

YILLAR	TOPLAM NÜFUS (Bin)	YILLIK ORTALAMA NÜFUS ARTIŞI (%)
1980	44,737	2,06
1985	50,664	2,43
1990	56,473	2,24

Kaynak: S. Rıdvan KARLUK, *Türkiye Ekonomisi, (Tarihsel Gelişim, Yapısal Değişim, Politik Değerlendirme)*, Eskişehir, 1994; s. 6.

Tablodan görüldüğü gibi, ülke nüfusu 1980 yılından 1990 yılına kadar yaklaşık 12 milyon kişi artmıştır. Artış hızı ise, dönem süresince yıllık ortalama yüzde 2,0 dolayında olmuştur. Tablo 1.1 incelendiğinde görülebileceği gibi, bu dönemde GSMH'nın yıllık ortalama büyüme hızı yüzde 4,0 civarında gerçekleşmiştir. İşte bu sonuçlar bize şunu göstermektedir; ekonomi gerçek anlamda dönem boyunca ancak yıllık ortalama yüzde 2,0 dolayında büyüebilmiştir. Yıl bazına indirgediğimizde ise, bazı yıllarda ekonominin ya hiç büyümediği, ya da negatif bir büyüme gösterdiği ortaya çıkmaktadır.

II. HARCAMALAR

Ekonomide yapılan bütün harcamaları oluşturan ve efektif talebi belirleyen harcamalar, kendi arasında yatırım ve tüketim harcamaları şeklinde ayrılır. Harcamalar hem kamu tarafından, hem de özel kesim tarafından yapılmaktadır. Aşağıda öncelikle yatırım harcamaları, daha sonra tüketim harcamaları ayrı ayrı kamu ve özel olarak incelenecektir.

A. YATIRIM HARCAMALARI

Bir ülkede yatırım harcamalarına GSMH'dan ayrılan pay ne kadar yüksek olursa, ekonomideki büyüme ve kalkınma hızı o kadar yüksek olacaktır. Bu nedenle, plan dönemlerinden itibaren GSMH'dan yatırımlara daha büyük payların ayrılması hedeflenmiştir⁽⁷⁾. Böylelikle, ekonominin planlarda belirtilen düzeylerde büyümesi ve kalkınması amaçlanmıştır.

Tablo 1.6'da cari fiyatlarla verilen yatırım harcamalarına bakıldığında, incelediğimiz dönemin başlangıç yılı olan 1980'de toplam yatırımların 969.9

(7) Halil DIRİMTEKİN, Türkiye Ekonomisi, Eskişehir, 1987, s. 197.

TABLO 1.6
KAYNAKLAR - HARCAMALAR DENGESİ

(Cari Fiyatlarla, Milyar TL.)

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
GSMH	4,435.2	6,553.6	8,735.0	11,551.9	18,374.8	27,789.4	39,309.6	58,390.0	100,154.3	170,633.2	287,254.2
Dış Açık	259.1	211.6	150.4	425.2	513.3	525.1	1,022.8	840.3	-2,128.9	-2,048.7	6,809.5
Toplam Kaynaklar	4,694.3	6,765.2	8,885.4	11,977.1	18,888.2	28,314.5	40,332.5	59,230.3	98,025.4	168,584.4	294,063.8
Toplam Yatırımlar	969.9	1,432.8	1,542.1	2,292.1	3,550.7	5,782.1	9,604.6	14,848.3	24,046.6	38,137.5	74,882.5
Kamu	493.3	837.9	831.1	1,161.3	1,779.1	3,167.1	5,257.5	7,786.5	10,990.4	16,887.0	34,676.4
Özel	476.6	594.9	711.0	1,130.8	1,771.6	2,615.0	4,347.2	7,061.8	13,056.3	21,250.0	40,206.1
Toplam Tüketim	3,724.4	5,332.4	7,343.3	9,685.0	15,337.0	22,532.4	30,727.8	44,382.0	73,978.7	130,447.0	219,181.3
Kamu	545.6	696.7	789.9	1,175.0	1,651.1	2,375.2	3,490.1	5,320.0	8,814.7	19,395.3	39,962.1
Özel	3,178.8	4,635.7	6,553.4	8,510.0	13,686.4	20,157.2	27,237.7	39,062.0	65,164.0	111,051.7	179,219.2

Kaynak: Türkiye Ekonomisinin Değerlendirilmesi ve Öneriler, TÜRKİNVEST Yayını, İstanbul, Ocak-1993; Tablo 7'den çıkarılmıştır.

milyar TL. olduğu ve bu miktarın sürekli artış göstererek 1990'da 74,882.5 milyar TL.'na ulaştığı görölmektedir. Bu artış miktarı gerçekte ne kadar olmuştur? Bunun için reel harcamalara bakmamız yanılığayı ortadan kaldıracaktır. Bu amaçla hazırlanan Tablo 1.7'ye bakıldığında, toplam yatırımların 1980'de 19,143.3 milyar TL. iken 1990'da 27,743.2 milyar TL. gibi bir rakama ulaştığını görürüz.

Diğer taraftan, toplam yatırımlar 1980 yılına göre 1982, 1983 ve 1984 yıllarında bir miktar düşüş göstermiş, sonrasında 1987'ye kadar artmıştır. Ancak bu yıldan sonra tekrar iki yıl daha gerileyen toplam yatırım harcamaları, 1990 yılında yeniden yükselme trendine girmiştir.

Tablo 1.8'de toplam yatırım harcamalarının GSMH içindeki payına bakıldığında, bu oranın 1980'de yüzde 21,9 iken 1982'de yüzde 17,7'ye düştüğü ve izleyen yıllarda arttığı, ancak 1989'da yeniden gerilediği, incelediğimiz dönemin son yılı 1990'da ise tekrar artarak yüzde 26,0'ya ulaştığı görölmektedir.

Toplam yatırım harcamalarının, gerek reel gelişimini gerekse GSMH'ya oranlarını yıllar itibariyle incelediğimizde 1985, 1986 ve 1990 yıllarında çok yüksek reel artışlar kaydettiğini görmemiz mümkündür.

1. Kamu Yatırım Harcamaları

Cari fiyatlarla kamu yatırım harcamalarını Tablo 1.6'dan inceleyecek olursak, 1980'den 1990'a yaklaşık yedi kat arttığını görebiliriz. Bu artış, 1982 yılı hariç sürekli gerçekleşmiştir. 1982 yılında, önemli olmasa bile düşüş gösteren kamu yatırım harcamaları reel olarak incelendiğinde, bu artışların dönem içerisinde dalgalanmalar gösterdiği ve önemli bir artışın olmadığı görölmektedir.

TABLO 1.7
KAYNAKLAR - HARCAMALAR DENGESİ

(1988 Fiyatlarıyla, Milyar TL.)

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
GSMH	66,583.2	69,345.3	72,497.8	74,898.8	79,351.0	83,396.6	90,125.1	96,822.7	100,154.3	102,229.3	111,392.4
Dış Açık	2,967.1	454.6	-1,163.9	505.3	-32.5	-593.0	2,148.7	1,115.9	-2,128.9	-1,615.2	1,559.0
Toplam Kaynaklar	69,550.3	69,800.0	71,333.8	75,404.0	79,318.5	82,803.6	92,273.8	97,938.6	98,025.4	100,614.1	112,951.4
Toplam Yatırımlar	19,143.3	19,823.5	17,318.7	18,648.6	19,036.8	21,616.7	24,427.3	25,829.9	24,046.6	23,893.8	27,743.2
Kamu	11,302.4	12,733.5	10,615.8	10,668.2	10,481.5	12,694.5	13,919.6	13,795.8	10,990.4	10,511.9	12,784.4
Özel	7,840.8	7,090.0	6,702.9	7,980.4	8,555.3	8,922.3	10,507.7	12,033.1	13,056.3	13,381.9	14,958.8
Toplam Tüketim	50,470.0	49,976.5	54,015.2	56,755.4	60,281.7	61,186.9	67,846.5	72,108.6	73,978.7	76,720.4	85,208.2
Kamu	7,038.6	7,137.4	6,190.9	7,364.0	7,498.5	7,719.8	8,226.7	8,630.0	8,814.7	9,041.3	10,114.9
Özel	43,368.4	42,839.1	47,824.2	49,391.4	52,783.2	53,467.1	59,619.8	63,478.6	65,164.0	67,679.1	75,093.3

Kaynak: Türkiye Ekonomisinin Değerlendirilmesi ve Öneriler, TÜRKİNVEST Yayını, İstanbul, Ocak-1993; Tablo 8'den çıkarılmıştır.

Tablo 1.7'de de görüleceği üzere 1980 yılında kamu yatırım harcamaları reel olarak 11,302.4 milyar TL. iken 1990'da, ancak 12,784.4 milyar TL. düzeyine ulaşabilmiştir. 1982, 1983, 1984, 1988 ve 1989 yıllarında düşüş gösteren kamu yatırım harcamalarının en yüksek reel artışı 1986 ve 1987'de gerçekleşmiştir.

Tablo 1.8'in incelenmesinden, kamu yatırım harcamalarının GSMH'ya oranlarının 1980'de yüzde 11,1 iken 1990'da yüzde 12,0 olduğu görülecektir. Dönem içinde GSMH'ya oranların en düşük olduğu yıllar 1982 ve 1989, en yüksek olduğu yıllar ise 1986 ve 1987'dir.

Kamu yatırım harcamaları, toplam yatırımlar içinde 1987'ye kadar yarından çok paya sahip olmuş, ancak 1987'den sonra bu pay yarından az olarak gerçekleşmiştir.

2. Özel Yatırım Harcamaları

Özel yatırım harcamalarının ne şekilde geliştiğini, cari fiyatlarla hazırlanmış olan Tablo 1.6'dan incelediğimizde, dönem içinde sürekli bir artış gösterdiğini söyleyebiliriz. Nitekim, 1980'de 476.6 milyar TL. iken 1990'da bu miktar 40,206.1 milyar TL.'na ulaşmıştır.

Yıllar itibariyle özel yatırım harcamalarının reel artışları, cari artışlardaki gibi sürekli olmamıştır. Tablo 1.7 bunu açıkça göstermekte olup, 1980 yılından sonra takip eden iki yılda reel olarak gerilemiş, ancak 1983 yılında tekrar yükselme trendine girerek dönem sonuna kadar bu trendi korumuştur.

TABLO 1.8
KAYNAKLAR - HARCAMALAR DENGESİ
(GSMH'ya Oranlar)

(Cari Fiyatlarla)

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
GSMH	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Dış Açık	5,8	3,2	1,7	3,7	2,8	1,9	2,6	1,4	-2,1	-1,2	2,3
Toplam Kaynaklar	105,8	103,2	101,7	103,7	102,8	101,9	102,6	101,4	97,9	98,8	102,3
Toplam Yatırımlar	21,9	21,9	17,7	19,8	19,3	20,8	24,4	25,4	24,0	22,3	26,0
Kamu	11,1	12,8	9,5	10,1	9,7	11,4	13,4	13,3	11,0	9,8	12,0
Özel	10,7	9,1	8,1	9,8	9,6	9,4	11,1	12,1	13,0	12,5	14,0
Toplam Tüketim	84,0	81,4	84,1	83,8	83,5	81,1	78,2	76,0	73,9	76,4	76,3
Kamu	12,3	10,6	9,0	10,2	9,0	8,5	8,9	9,1	8,8	11,3	13,9
Özel	71,7	70,7	75,0	73,7	74,5	72,5	69,3	66,9	65,1	65,1	62,4

Kaynak: Tablo 1.6'daki verilerden yararlanılarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

Tablo 1.8’de bu harcamaların GSMH’ya 1980’deki oranının 10,7 olduğu, ancak 1985 yılına kadar bu oranların dalgalanarak geliştiği, 1986 yılından sonra ise GSMH’daki payının sürekli arttığı görülmektedir.

Diğer taraftan, toplam yatırımlar içinde özel yatırım harcamalarının önemi küçümsenmeyecek derecededir. Öyle ki; 1987 yılına kadar toplam yatırımların yarısından azını oluşturan bu harcamalar, 1988 ve takip eden yıllarda toplam içerisinde daha fazla önem kazanarak yarısından fazla paya sahip olmuştur.

B. TÜKETİM HARCAMALARI

24 Ocak 1980 Kararları’nın alınması sonucu dönemin ilk yıllarında toplam tüketim harcamalarında önemli artışlar kaydedilmemiştir. Tablo 1.6’da, cari toplam tüketim harcamalarının 1983 yılına kadar oldukça yavaş arttığı, bu yıldan sonra artışların daha yüksek rakamlarda olduğu görülmektedir. Öyle ki; 1980’de 3,724.4 milyar TL. olan toplam tüketim harcamaları 1983’de 9,685.0 milyar TL.’na yükselmiş, 1990’da ise bu rakam 219,181.3 milyar TL. olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 1.7’de reel toplam tüketim harcamalarına bakacak olursak, dönem içinde yalnızca 1981 yılında düştüğü görülmüş, diğer yıllarda ise istikrarlı olarak artmıştır. Nitekim; 1980 yılında 50,470.0 milyar TL. olan bu miktar 1981 yılında 49,976.5 milyar TL.’na gerilemiş ve sonraki yıllarda artış trendi izleyerek 1990 yılında 85,208.2 milyar TL.’na ulaşmıştır. Bu rakamlar bize toplam tüketim harcamalarının enflasyonun en önemli nedeni olduğunu göstermektedir.

Toplam tüketim harcamalarının GSMH’ya oranlarını Tablo 1.8’den incelersek, bu oranların yıllar itibariyle sürekli dalgalanma gösterdiği

görülmektedir. 1980'de yüzde 84,0 olan bu oran, dönem içinde en düşük değere 1988'de yüzde 73,9 gibi bir oranla sahip olmuştur. En yüksek değere ise yüzde 84,1 ile 1982 yılında ulaşılmıştır.

1. Kamu Tüketim Harcamaları

Toplam tüketim harcamaları içinde oldukça düşük bir paya sahip olan kamu tüketim harcamaları, dönem içinde cari fiyatlarla sürekli bir artış trendi izlemiştir. Tablo 1.6'dan 1980'de 545.6 milyar TL. olduğu görülen bu harcamalar, 1990'da 39,962.1 milyar TL.'na ulaşmıştır.

Diğer taraftan, Tablo 1.7'de kamu tüketim harcamalarının reel artışları dikkate alındığında, cari fiyatlarda olduğu gibi yıllar itibariyle sürekli bir artış görülmektedir. Ancak bu artıştan küçük bir sapma 1982'de görülmüştür. Bu yılda bir önceki yıla göre reel olarak düşüş gözlenmektedir.

Kamu tüketim harcamalarının dönem içinde GSMH'ya oranlarında dalgalanmalar meydana gelmiştir. Tablo 1.8'de görüldüğü gibi 1980'de yüzde 12,3 olan bu oran yıllar itibariyle 1990'a kadar düşüş trendi izlemiştir. Ancak bu yılda, aynı zamanda dönemin en yüksek oranı olan yüzde 13,9 değerine ulaşmıştır.

2. Özel Tüketim Harcamaları

Özel tüketim harcamaları, toplam tüketim içinde oldukça önemli bir paya sahiptir. Tablo 1.6'dan, bu harcamaların dönem içinde cari fiyatlarla bu harcamalar sürekli olarak arttığı görülmektedir. 1980'de 3,178.8 milyar TL. olan özel tüketim harcamaları 1990'da 179,219.2 milyar TL.'na yükselmiştir.

Tablo 1.7'de reel olarak incelenen bu harcama türünün, 1981 yılında gerilediği açıkça görülmektedir. Ancak diğer yıllarda özel tüketim harcamaları sürekli olarak artmıştır.

Özel tüketim harcamalarının GSMH'ya oranları Tablo 1.8'de görüldüğü gibi 1982, 1983 ve 1984 yıllarında en yüksek oranlarına ulaşmıştır. 1986 yılından itibaren bu oranlar sürekli olarak gerilemiştir. Nitekim, 1980'de yüzde 71,7 olan bu oran, 1990'da yüzde 62,4 olarak gerçekleşmiştir.

Yukarıda, toplam tüketim içinde oldukça önemli bir paya sahip olduğunu ifade ettiğimiz özel tüketim harcamalarının dönem başındaki payının, dönem sonlarında daha da arttığını ifade edebiliriz.

III. KAYNAKLAR - HARCAMALAR DENGESİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Dönem içinde kaynakları ve harcamaları oluşturan öğelerde Dördüncü, Beşinci ve Altıncı Planlarının öngördüğü hedeflere bazı yıllar ulaşılmış hatta aşılmış, ancak genellikle bu hedeflerin çok gerisinde kalınmıştır.

Öngörülen hedeflere ulaşılamamasında; 1979 yılında ortaya çıkan dünya petrol bunalımı ve ekonomik ilişkilerimizi yoğunlaştırdığımız Batı ülkelerinde petrol bunalımının başlattığı olumsuz gelişmeler rol oynamıştır. Ayrıca, enerji ve dışalımına bağlı hammadde arzında zaman zaman ortaya çıkan tıkanıklıklar nedeniyle, sanayi ve tarım sektöründe üretimin gerilemesi, bütün bu olumsuzluklara karşı yeterli önlemlerin alınmaması dönemin ilk yılı için başlıca nedenleri oluşturmuştur.

Ülke ekonomisinde ortaya çıkan bu krizin çözülebilmesi amacıyla, 24 Ocak 1980'de yapısal uyumu öngören geniş kapsamlı bir istikrar programı uygulamaya konulmuş ve serbest piyasa mekanizmasının daha da güçlenmesini savunan, ihracata dayalı dışa dönük kaynakların reel maliyetini dikkate alan bir ekonomik politika benimsenmiştir. Ayrıca bu kararlar çerçevesinde, kamu sektörünü küçültmeyi ve bunun yerine özel sektörden azami ölçüde yararlanmayı öngören ekonomik politikalarla, Türk ekonomisinin uluslararası rekabet ortamına uygun dinamik bir yapıya kavuşturulmasına önem verilmiştir. Kamu, özel sektörün gelişmesini kolaylaştırabilmek için daha çok enerji, ulaşım, sulama, telekomünikasyon, kentsel ve kırsal altyapı alanlarında yatırıma yönelmiştir.

1980 yılında negatif olan büyüme hızı, alınan tedbirler sonucunda 1981 yılından itibaren tekrar artma eğilimine girmiştir. Ancak dönem içerisinde yüksek nüfus artışı GSMH'nın büyüme hızının yavaşlamasına neden olmuştur.

Dönemin kapsadığı Kalkınma Planlarında, GSMH'daki artış ile beraber ekonomide belirli bir yapısal değişikliğin de gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır. Bu yapısal değişme, sanayi sektörünün GSMH'daki payının artırılabilmesi amacıyla bu sektörün diğer sektörlerle göre daha hızlı büyümesini öngörmektedir. Ancak dönem başı olan 1980 yılında, sanayi sektörünün büyüme hızı hedeflenenin çok gerisinde kalarak negatif değer taşımıştır. İzleyen yıllarda sanayi sektörünün GSMH'daki payı belli ölçüde artmış, ancak bu artış 1984 ara yılı programında öngörülen hedef dışında diğer hedeflerin öngördüğü yapısal değişikliği gerçekleştirememiştir. 24 Ocak Kararları'yla izlenen yeni sanayileşme stratejisi, sanayi sektörünün dengesiz büyümesine neden olmuş ve hedeflere ulaşmasını sağlayamamıştır.

Diğer taraftan, sektörel büyüme hızlarının farklılaştırılmaya çalışılması uzun dönemde, ekonomik yapının nasıl bir çizgiye kavuşturulmasının hedeflendiğini açıkça ortaya koymaktadır. Sektörlerin üretim içindeki göreceli payları incelendiğinde, tarım sektörünün nisbi önemini yitirmesine karşılık sanayi ve hizmetler sektörünün paylarının önemli oranda arttığı görülmektedir⁽⁸⁾. Sanayi sektöründeki büyümenin bu sektörün kalkınmada öncü sektör olarak kabul edilmesinin, hizmetler sektöründe büyümenin ise giderek artan köyden kente göçün doğal sonucu olarak meydana gelen hızlı şehirleşmenin yarattığı bir sonuç olduğunu söyleyebiliriz. Tarım sektörünün ise, uygulanan politikalar sonucunda giderek azalan büyüme hızına sahip olduğunu ifade edebiliriz. Ancak burada hemen şunu ifade etmeliyiz ki, 1989 yılında meydana gelen kuraklık 1990'da da etkisini sürdürerek tarım sektörü büyüme hızının düşmesine etkide bulunmuştur.

1986 yılına kadar çoğunlukla negatif bir büyüme gösteren dış alem gelirlerinde, 1987 yılında çok yüksek bir büyüme hızının gerçekleşmesi ve dönem sonuna kadar bunun devam etmesi, ihracatın teşvik edilmesi ile döviz gelirlerini arttırıcı politikaların uygulanmasının bir sonucudur.

Toplam yatırım harcamalarının yıllar itibariyle oldukça yavaş reel artış göstermesi, dönem başında kamu yatırım harcamalarının özel kesimden fazla, dönem sonuna doğru ise bunun tersinin gerçekleşmesinden kaynaklanmaktadır. Şayet özel kesimdeki artış, kamudaki azalıştan daha yüksek gerçekleşmiş olsa idi, toplam yatırım harcamaları gerçekleşenden çok daha yüksek olurdu.

---

(8) Yakup KEPENEK - Nurhan YENTÜRK, *Türkiye Ekonomisi*, B. 7, İstanbul, Ekim-1995, s.406.

Kamu yatırımlarının dönem içindeki artışları incelendiğinde, 1985 ve 1986 yıllarında çok yüksek reel artışlar kaydettiği, ancak bu yıldan sonra uygulanan politikalara uyumlu olarak azaldığı görülmektedir. Bu politikalar, özel sektörün teşvikini ve kamu kesiminin küçültülmesini öngörmektedir. Bu nedenle kamu kesiminde, özel kesimin yapamayacağı türde olan ekonomik ve sosyal altyapı yatırımlarına ağırlık verilmesi esas alınmıştır.

Özel yatırım harcamaları, 24 Ocak Kararları'nın öngördüğü kamunun ekonomik hayata müdahalesinin asgariye indirilmesi politikası çerçevesinde vergi muafiyeti, vergi indirimi, vergi iadesi v.b. gibi araçlarla özendirilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, özellikle imalat sanayiine yönelik yatırımlar daha geniş ölçüde özel sektöre bırakılmıştır. Ancak bütün bu çabalar, özel yatırım harcamalarının istenilen düzeye ulaşmasında yeterli olamamıştır. Şu kadar ki, bu kesimin sanayideki yatırımları da, ekonomide istikrarın sağlanamaması ve belirsizliğin sürmesi gibi nedenlerle reel olarak azalmıştır.

Kamu tüketim harcamaları büyük ölçüde kamu personel ve savunma harcamalarından oluşmakta olup, dönem içinde hedeflenenin üzerinde gerçekleşmiştir. Ekonomideki dengesizlikleri giderebilmek için zaman zaman kamu tüketim harcamaları kısılmaya çalışılmışsa da tamamen başarıya ulaşılabildiği söylenemez.

1980-1990 döneminde toplam tüketim harcamalarının GSMH içindeki payının giderek artmasının nedeni, özel tüketim harcamalarının da GSMH içindeki payının sürekli artmasıdır. Bu artış, artan enflasyon ile sağlıksız bir tüketim eğilimi ve gösteriş tüketiminin yaygınlaşmasından

kaynaklanmaktadır. Bunların sonucunda özel tüketim harcamaları, dönem için öngörülen hedeflerin üzerinde gerçekleşmiştir.

1980-1990 dönemi içerisinde kaynaklar ve harcamaları oluşturan unsurların gelişimlerinin incelenmesinden kaynaklar-harcamalar dengesinin sağlanamadığı ve dengeli bir gelişim göstermediği sonucuna ulaşılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE TASARRUF-YATIRIM DENGESİ

(1980-1990)

I. TASARRUFLAR

Bir ülkenin ekonomik bakımdan kalkınması ve büyümesi için, cari tüketim ihtiyaçlarının bir kısmını gidermekten vazgeçerek, mevcut kaynaklarından bu nedenle artanını ayırarak, bunları sermaye birikimine yönlendirmesi gerekmektedir. İşte, cari tüketimden harcamaların saptırılmasına tasarruf denilmektedir⁽¹⁾. Keza yatırımların artırılması, ancak tasarrufların arttırılması sayesinde gerçekleşecektir. Bunun için tasarruflar için büyümenin başlangıç noktasıdır diyebiliriz.

Gelişmekte olan ekonomilerde, üretim yapısından kaynaklanan tasarruf tıkanıklığı⁽²⁾ nedeniyle yurt içi tasarrufların çok düşük düzeylerde olması, sermaye birikiminin yeterli derecede sağlanamamasına neden olacaktır. Bu tasarruf boşluğu ise, uluslararası sermaye transferleriyle doldurulacaktır. Pratikte, sermaye birikimini besleyen bir kaynak olarak "dış

(1) Ercan DÜLGEROĞLU, *Kalkınma Ekonomisi*, Bursa, 1989, s. 93.

(2) Taner BERKSOY, "Yapısal Tasarruf Tıkanıklığı ve Finansman Darboğazı", *H.Ü.İ.B. Dergisi*, C. 1, S. 2, Ankara, 1979, s. 40.

açık" sıklıkla kullanılmaktadır⁽³⁾. Böylece iki sorun birden çözülmüş olmaktadır. Birincisi, yatırımlar için gerekli kaynaklar artırılmış olacak; ikincisi, sermaye malları ithalatının önündeki döviz sorunu çözülmüş olacaktır.

Ülkemiz ekonomisinin de, gelişmekte olan bir ekonomi olduğu dikkate alındığında tasarrufların ne şekilde geliştiği önem arz etmektedir. Bu nedenle Dördüncü, Beşinci ve Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planları da göz önüne alınarak 1980-1990 döneminde tasarrufların gelişimi incelenecektir.

A. YURT İÇİ TASARRUFLAR

Dönem başında alınan 24 Ocak İstikrar Kararları'nın temel hareket noktalarından birisi de, yeni tasarruf, faiz ve kambiyo politikalarının uygulamaya konulması ve bunların neticesinde iç tasarrufların artırılarak normal finansman kaynaklarına ve verimli yatırımlara yönlendirilmesi amacıyla çeşitli düzenlemelerin getirilmesi olmuştur⁽⁴⁾. Tasarrufların gönüllü ve cebri yollardan sağlanması, Hükümetlerin uyguladıkları ekonomi politikalarının başarısının bir göstergesidir⁽⁵⁾. Bu bağlamda Kalkınma Planları'ndaki hedeflerin gerçekleşme düzeyleri, dönem içinde yurt içi tasarrufların ne şekilde geliştiğinin açık bir göstergesi olacaktır.

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda yurt içi tasarrufların reel olarak yıllık ortalama yüzde 14,9 oranında artacağı öngörülmüştür. Ancak

(3) Korkut BORATAV, "Birikim Biçimleri ve Tarım", 11. Tez Dizisi, 7. Kitap, Ankara, 1987, s. 88.

(4) TOBB, Türkiye'de Ekonomik Yapı Değişimleri 1923-1988, TOBB Ya. No. Genel 114, Ankara, 1989, s. 36-39.

(5) T. Güngör URAS, Ekonomide Özal'lı Yıllar 1980-1990, İstanbul, Eylül-1993, s. 59.

incelediğimiz dönem itibariyle bu artış, 1979 yılı gözardı edildiğinde yüzde 5,7'dir. Dördüncü Plan sonuna kadar bu hedeflerin gerçekleşmediği Tablo 2.4'e bakıldığında açıkça görülecektir. Nitekim; reel olarak 1980'de yüzde 11,3 ve 1981'de yüzde 19,7 olarak artan yurt içi tasarruflar, 1982 ve 1983 yıllarında negatif bir değişme göstererek sırasıyla yüzde (eksi) -4,6 ve yüzde (eksi) -1,8 olarak gerçekleşmiştir. Görülmektedir ki, 1980-83 arası reel olarak yıllık ortalama tasarruf artışı yüzde 6,1 düzeyinde gerçekleşmiştir. Böylelikle hedef yalnızca 1981 yılında gerçekleşebilmiş, hatta aşılmıştır. Diğer yıllarda hedefin çok gerisinde gerçekleşmeler kaydedilmiştir.

Dördüncü Plan döneminde Tablo 2.1'de görüleceği üzere, cari fiyatlarla 1980 yılında 710.7 milyar TL.'sı olan yurt içi tasarruflar, 1983 yılında 1,866.9 milyar TL.'sına yükselmiştir. 1980 yılında yüzde 18,8 olarak hedeflenen tasarrufların GSMH'ya oranı, Tablo 2.5'de görüldüğü gibi aynı yıl yüzde 16,0 olarak gerçekleşmiştir. İzleyen yıllarda yurt içi tasarrufların GSMH'ya oranının sürekli artışı öngörülmüş ve 1983'de yüzde 22,4 olarak planlanmıştır. Ancak yapılan plan gerçekleştirilememiş ve aynı yıl bu oran yüzde 16,1 olmuştur. Dördüncü Plan döneminde yurt içi tasarrufların GSMH'ya oranında önemli bir artış gerçekleştirilememiştir.

Diğer taraftan, reel olarak yurt içi tasarrufların 1980 yılında 16,176.2 milyar TL. olarak gerçekleştiği Tablo 2.2'de görülmektedir. 1981'de artış gösteren yurt içi tasarruflar bu yıldan sonra 1983'e kadar reel olarak gerilemiştir. Bunun paralelinde, sabit fiyatlarla GSMH'ya oranlar Tablo 2.6'dan incelendiğinde, cari fiyatlara nazaran daha büyük bir paya sahip olduğu görülmektedir. Bu oran 1980-1983 arasında ortalama yüzde 25,5 dolayında olmuştur.

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda yurt içi tasarrufların reel olarak yıllık ortalama yüzde 9,8 artacağı planlanmıştır. Tablo 2.4 incelendiğinde

TABLO 2.1
TASARRUF - YATIRIM DENGESİ

(Cari Fiyatlarla, Milyar TL.)

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Toplam Yatırımlar	969.9	1,432.8	1,542.1	2,292.1	3,550.7	5,782.1	9,604.6	14,848.3	24,046.6	38,137.5	74,882.5
Sabit Sermaye Yatırımları	872.5	1,242.8	1,569.8	2,169.2	3,287.4	5,561.7	9,088.8	14,093.9	24,165.9	38,304.2	64,579.9
a. Kamu	462.2	723.8	868.9	1,213.3	1,777.1	3,236.0	5,232.5	7,547.4	11,510.3	17,351.1	28,096.5
b. Özel	410.3	519.3	700.9	955.9	1,520.3	2,325.7	3,856.3	6,546.5	12,655.5	20,953.1	36,483.4
Stok Değişmesi	97.4	189.9	-27.7	122.9	263.3	220.4	515.8	754.4	-119.2	-166.6	10,302.6
a. Kamu	31.1	114.4	-37.8	52.1	2.0	-68.9	24.9	239.2	-519.9	-464.0	6,579.8
b. Özel	66.3	75.6	10.1	174.9	261.3	289.3	490.9	515.2	400.7	297.4	3,722.7
Toplam İç Tasarruflar	710.7	1,221.2	1,391.7	1,866.9	3,137.3	5,257.0	8,581.8	14,008.0	26,175.6	40,186.2	68,072.9
a. Kamu	239.7	596.9	730.7	901.0	1,338.6	2,723.3	4,171.7	5,049.2	8,730.9	10,861.8	13,272.2
b. Özel	471.0	624.3	661.0	965.9	1,698.7	2,533.7	4,410.1	8,958.8	17,444.7	29,324.4	54,800.7
Dış Tasarruflar	259.2	211.6	150.4	425.2	413.4	525.1	1,022.8	840.3	-2,129.0	-2,048.7	6,809.6
Kamu Tasarruf-Yatırım Farkı	-253.5	-241.0	-100.4	-260.3	-40.5	-440.8	-1,085.8	-2,737.3	-2,259.5	-6,025.3	-21,404.2
Özel Tasarruf-Yatırım Farkı	-5.6	29.4	-50.0	-164.9	-72.8	-81.3	62.9	1,897.0	4,388.5	8,074.0	14,594.6

Kaynak: Türkiye Ekonomisinin Değerlendirilmesi ve Öneriler, TÜRKİNVEST Yayını, İstanbul, Ocak-1993; Tablo 7'den çıkarılmıştır.

1985 ve 1987 yıllarında bu oranın aşıldığı, diğer yıllarda ise gerisinde kaldığı görülmektedir. Beşinci Plan döneminin reel yıllık ortalama gerçekleşme yüzdesi 6,2 olmuştur. Görülüyor ki, iki yıl için hedeflenenin üzerinde bir gerçekleşme oranı olmasına rağmen, bu plan dönemi ortalaması hedeflenenin çok gerisinde kalmıştır.

Tablo 2.1 incelendiğinde, bu plan döneminde yurt içi tasarrufların cari fiyatlarla 5,257.0 milyar TL.'ndan 40,186.2 milyar TL.'na yükseldiği görülmektedir. Aynı şekilde GSMH içindeki paylarının ise, 1985'de yüzde 18,9 olduğu, bunun 1988 yılına kadar artış göstererek yüzde 26,1'e yükseldiği, ancak 1989 yılında yüzde 23,5'e gerilediği Tablo 2.5'de görülmektedir.

Yurt içi tasarrufların sabit fiyatlarla gelişimi Tablo 2.2'den incelendiğinde, 1984 ara yılında 19,069.3 milyar TL. olarak gerçekleştiği ve bu miktarın V. Plan döneminde sürekli artış göstererek 1989'da 25,508.9 milyar TL.'na ulaştığı görülmektedir. Diğer taraftan, sabit fiyatlarla GSMH'ya oranlar incelendiğinde 1984 ara yılı hedefinin yüzde 17,37 ve 1985 yılında yüzde 18,0 olacağı, 1989'a kadar sürekli bu payın büyüyeceği planlanmış, 1989'da yüzde 20,48'e ulaşması hedeflenmiştir. Ancak Tablo 2.6'da görülmektedir ki, bu oranlar 1984-1989'a kadar hedefin üzerinde gerçekleşmiştir. Nitekim, yurt içi tasarrufların bu yıllarda GSMH'ya oranı yaklaşık yüzde 25'ler civarında gerçekleşmiştir.

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planının incelediğimiz dönemi içeren 1990 yılında, cari fiyatlarla 68,072.9 milyar TL. yurt içi tasarrufta bulunulmuş ve bu GSMH'nın yüzde 23,7'sini oluşturmuştur.

Sabit fiyatlarla 1990 yılında 29,236.4 milyar TL. olarak hedeflenen yurt içi tasarrufların, Tablo 2.2 incelendiğinde 26,184.2 milyar TL. olarak

gerçekleştiği görülmektedir. Her ne kadar hedefe ulaşamamış olsa bile, Tablo 2.4'den yurt içi tasarrufların bir önceki yıla göre yüzde 2,6 oranında arttığı görülmektedir. Ancak bu oran, yüzde 8,3 artış hedefinin çok altındadır. Diğer taraftan, sabit fiyatlarla hazırlanan Tablo 2.6 incelendiğinde tasarrufların GSMH'ya oranının 1990'da yüzde 26,7 olması hedeflenmiş, ancak yüzde 23,5'da kalmıştır. Böylelikle, yurt içi tasarrufların GSMH içindeki payı 1988 yılından itibaren düşüş trendine girmiştir.

1. Kamu Tasarrufları

Yurt içi tasarruflar içinde kamu tasarruflarına bakacak olursak; IV. Plan döneminde kamu tasarruflarının kamu yatırımlarının gerekli kıldığı düzeyin altında gerçekleşeceği planlanmıştır. Tablo 2.1'de, bu plan döneminde cari fiyatlarla kamu tasarruflarının 1980 yılında 239.7 milyar TL. iken, 1983'de 901,0 milyar TL.'na yükseldiği görülmektedir. Ayrıca kamu tasarruflarının GSMH'ya oranları 1980-1983 arasında sırasıyla yüzde 8,6; yüzde 9,4; yüzde 10,3 ve yüzde 11,3 olarak hedeflenmiş, ancak Tablo 2.5 incelendiğinde bunların arzu edilen seviyede gerçekleşmediği görülmektedir. Nitekim; 1980, 1982 ve 1983 yıllarında sırasıyla yüzde 5,4; yüzde 8,3 ve yüzde 7,8 olarak gerçekleşen bu oranlar hedeflerin gerisinde kalmıştır. Ancak 1982 yılında yüzde 9,1 gibi bir oranla hedefe oldukça yaklaşmıştır.

Kamu tasarruflarını sabit fiyatlarla Tablo 2.2'den incelediğimizde, 1980'de 5,456.5 milyar TL. olan bu miktar, 1983'de 8,756.0 milyar TL.'sına yükselmiştir. IV. Plan döneminde yıllık ortalama reel artış yüzde 19,9 olarak öngörülmüş iken, gerçekleşme oranı Tablo 2.4'den de anlaşılacağı üzere ortalama yüzde 24,7 olmuştur. Bu plan döneminde 1980'de sabit fiyatlarla yüzde 32,6 artış gösteren kamu tasarrufları, 1981'de yüzde 73,5 gibi çok

TABLO 2.2
TASARRUF - YATIRIM DENGESİ

(1988 Fiyatlarıyla, Milyar TL.)

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Toplam Yatırımlar	19,143.3	19,823.5	17,318.7	18,648.6	19,036.8	21,616.7	24,427.3	25,829.9	24,046.6	23,893.8	27,743.2
Sabit Sermaye Yatırımları	17,774.3	17,872.2	17,542.7	17,886.9	17,951.0	20,982.3	23,281.3	24,560.3	24,165.9	23,992.0	26,045.1
a. Kamu	10,865.1	11,558.4	10,921.8	10,990.9	10,473.5	12,892.9	13,864.2	13,394.3	11,510.3	10,785.5	11,705.1
b. Özel	6,909.1	6,313.8	6,620.9	896.0	7,477.6	8,089.3	9,417.1	11,166.0	12,655.5	13,206.5	14,340.0
Stok Değişmesi	1,369.0	1,951.3	-224.0	761.7	1,085.8	634.5	1,146.0	1,269.6	-119.2	-98.3	1,698.1
a. Kamu	437.3	1,175.1	-306.0	-322.7	8.1	-198.5	55.4	402.5	-519.9	-273.7	79.3
b. Özel	931.7	776.2	82.0	1,084.4	1,077.7	833.0	1,090.7	867.1	400.7	175.4	1,618.8
Toplam İç Tasarruflar	16,176.2	19,368.9	18,482.6	143.3	19,069.3	22,209.7	22,278.6	24,714.0	26,175.6	25,508.9	26,184.2
a. Kamu	5,456.5	9,467.0	9,703.7	8,756.0	8,404.1	11,505.5	10,829.9	8,908.2	8,730.9	6,894.7	5,099.0
b. Özel	10,719.7	9,901.9	8,779.0	9,387.4	10,665.2	10,704.3	11,448.7	15,805.8	17,444.7	18,614.2	21,085.2
Dış Tasarruflar	2,967.1	454.6	-1,163.9	505.3	-32.5	-59.3	2,148.7	1,115.9	-2,129.0	-1,615.1	1,559.0
Kamu Tasarruf-Yatırım Farkı	-5,846.0	-3,266.5	-912.1	-1,912.3	-2,077.4	-1,189.0	-3,089.7	-4,888.6	-2,259.5	-3,617.2	-7,685.4
Özel Tasarruf-Yatırım Farkı	2,878.9	2,811.9	2,076.0	1,407.0	2,109.9	1,782.0	941.0	3,772.7	4,388.5	5,232.3	6,126.4

Kaynak: Türkiye Ekonomisinin Değerlendirilmesi ve Öneriler, TÜRKİNVEST Yayını, İstanbul, Ocak-1993; Tablo 8'den çıkarılmıştır.

yüksek bir oranda artmıştır. Ancak izleyen yıllarda ani düşüş trendi göstererek, yüzde 2,5 ve yüzde (eksi) -9,8 gibi artış değerlerine sahip olmuştur. Ayrıca, kamu tasarruflarının sabit fiyatlarla GSMH'ya oranları Tablo 2.6'dan incelendiğinde, 1980'de yüzde 8,2 iken takip eden iki yılda yüzde 13,5 dolayında gerçekleşmiş, fakat bu plan döneminin son yılı olan 1983 yılında yüzde 11,7 olmuştur.

V. Plan döneminde kamu tasarrufları Tablo 2.1'den incelendiğinde, 1984 ara yılı da dikkate alındığında, cari fiyatlarla 1984'de 1,338.6 milyar TL. olarak gerçekleşmiş ve bu 1989'a kadar sürekli artarak 10,861.8 milyar TL.'na ulaşmıştır. Bu yıllarda GSMH'ya oranlar V. Plan dönemi ortalarına kadar yükselme trendi göstermiş, ancak daha sonra düşüş trendine girmiştir. Tablo 2.5 dikkatle incelendiğinde açıkça görülen, bu payın 1984'de yüzde 7,3 iken, 1986'da yüzde 10,6'ya yükseldiği, daha sonra 1989'da ise yüzde 6,3'e kadar düştüğüdür.

Kamu tasarruflarının V. Plan döneminde 1985 yılı için gerileyeceği, diğer yıllarda ise ortalama yüzde 10,0 artacağı öngörülmesine rağmen, Tablo 2.4 incelendiğinde, 1985 yılında yüzde 36,9'luk artış dışında sürekli gerileyerek negatif değerlere ulaştığı görülmüştür. Nitekim; 1989'daki bu gerileme yüzde (eksi) -21,0 gibi yüksek bir oranda gerçekleşmiştir.

Sabit fiyatlarla gelişimini Tablo 2.2 ve Tablo 2.6 yardımıyla inceleyecek olursak, 1984 yılında 8,404.1 milyar TL. olarak gerçekleşen kamu tasarrufları, 1985 yılında reel olarak artış göstermiş, ancak izleyen yıllarda 1989'a kadar sürekli düşmüş ve aynı yılda 6,894.7 milyar TL. olmuştur. Bu gelişmelerin paralelinde GSMH'ya oranlar da aynı trendi izlemiş, 1984 yılında yüzde 10,6 olan bu oran, 1985'de yüzde 13,8 olmuş ve bu yıldan itibaren sürekli gerileyerek 1989'da yüzde 6,7 olarak gerçekleşmiştir. Yine de bu oranlar, V.

Plan'da öngörülen hedeflerin -1987 yılı hariç- üzerindedir. 1987 yılında ise hedeflenen oranla gerçekleşen oran aynı değere sahip olmuştur.

VI. plan döneminin içinde yer alan 1990 yılında, cari fiyatlarla 13,272.2 milyar TL. olarak gerçekleşen kamu tasarruflarının, Tablo 2.1'de önceki yıla nazaran arttığı görülmektedir. Diğer taraftan, Tablo 2.5'de bu yılda GSMH'ya olan oranın yüzde 4,6 olduğu ve bir önceki yıla göre düşük seviyede gerçekleştiği görülmektedir.

1990 yılı için sabit fiyatlarla 9,641.1 milyar TL. olarak hedeflenen kamu tasarruflarının, bir önceki yıla göre yüzde 9,9 artacağı ve GSMH içinde yüzde 8,8'lik bir paya sahip olacağı öngörülmüştür. Ancak Tablo 2.2, Tablo 2.4 ve Tablo 2.6 incelendiğinde, sabit fiyatlarla kamu tasarruflarının 5,099.0 milyar TL. olarak gerçekleştiği, bunun neticesinde artış oranının bir önceki yıla nazaran negatif bir değer olarak yüzde (eksi) -26,0 oranında değiştiği ve yine 1985 yılından itibaren GSMH'ya oranların düşmeye başlamasının bu yılda da devam ederek yüzde 4,6 gibi bir paya sahip olduğu gözlenmektedir.

2. Özel Tasarruflar

Yurt içi tasarrufların büyük bir bölümünü oluşturan özel tasarruflar, özellikle 24 Ocak Kararları'yla özendirilmeye çalışılmış ve buna yönelik olarak da faiz oranlarında düzenlemeler yapılmıştır.

IV. Plan döneminde cari fiyatlarla özel tasarruflar, 1980-1983 yılları arasında yavaşça olsa pozitif yönde gelişme göstermiştir. 1980 yılında 471.0 milyar TL. olan miktarın, 1983 yılında 965.9 milyar TL.'na yükseldiği Tablo 2.1'de görülmektedir. Bu dönem içinde GSMH'ya oranlarını Tablo 2.5'den incelediğimizde dalgalanmalar görülmektedir. 1980'de yüzde 10,6 paya sahip

özel tasarruflar, gerileyerek 1982’de yüzde 7,6 paya sahip olmuş ve 1983’de yeniden yükselerek yüzde 8,3 olarak gerçekleşmiştir.

Özel tasarrufların IV. Plan döneminde sabit fiyatlarla yıllık ortalama yüzde 10,9 artması ve GSMH’deki payının 1980’de yüzde 10,3 oranında gerçekleşerek, bu payın giderek artmasıyla 1983’de yüzde 11,1’e yükselmesi öngörülmüştür. Gerçekleşmeler Tablo 2.2, Tablo 2.4 ve Tablo 2.6 yardımıyla incelendiğinde, sabit fiyatlarla özel tasarrufların 1980’de 10,719.7 milyar TL. iken, reel olarak gerileyerek 1983’de 9,387.4 milyar TL.’na düştüğü görülmektedir. Böylece 1980’de yüzde 2,9 artış gösteren bu tasarruf çeşidi, 1981 ve 1982 yıllarında negatif artış göstererek sırasıyla yüzde (eksi) -7,6 ve yüzde (eksi) -11,3 olmuştur. Nitekim, 1983 yılında yeniden pozitif gelişme göstererek yüzde 6,9 olarak gerçekleşmiştir. Bu rakamlar bize, reel artış hızının hedeflenenin çok gerisinde kaldığını göstermektedir. GSMH’deki paylar incelendiğinde, IV. Plan döneminde hedeflerin aşıldığı gözlenmektedir. Ne var ki bu pay 1980’de yüzde 16,1 iken giderek düşmüş ve 1983’de yüzde 12,5 olmuştur.

TABLO 2.3
TASARRUF MEVDUATININ REEL GETİRİŞİ

(Yüzde)

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Nominal Net Faiz (1)	21,2	36,9	37,5	34,0	40,5	45,1	47,1	38,7	60,9	60,0	50,5
Enflasyon (2)	107,2	36,8	27,0	30,5	50,3	43,2	29,6	32,1	67,5	68,3	53,0
Reel Net Faiz (3)	-41,5	0,1	8,3	2,7	-6,5	1,3	13,5	5,0	-3,9	-4,9	-1,6

(1) Nominal Net Faiz = Nominal Faiz (1 - Vergi)

(2) Toptan Eşya Fiyat Endeksi artış oranı

(3) Reel Net Faiz = [(1 + Nominal Net Faiz) / (1 + Enflasyon)] -1

Kaynak: Erdinç ÖZSELÇUK, “Enflasyonun Kaynakları ve Kısa Dönem Enflasyon Modeli”, 3. İzmir İktisat Kongresi 4-7 Haziran 1992, DPT Ya., Ankara, 1993, C. 2, s. 179; Tablo 4’den çıkarılmıştır.

TABLO 2.4
TASARRUF - YATIRIM DENGESİ

(1988 Fiyatlarıyla Yüzde Değişme)

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Toplam Yatırımlar	8,4	3,6	-12,6	7,7	2,1	13,6	13,0	5,7	-6,9	-0,6	16,1
Sabit Sermaye Yatırımları	-9,7	0,6	-1,8	2,0	0,4	16,9	11,0	5,5	-1,6	-0,7	8,5
a. Kamu	-4,4	6,4	-5,5	0,6	-4,7	23,1	7,5	-3,4	-14,3	-6,3	8,5
b. Özel	-17,0	-8,6	4,9	4,2	8,4	8,2	16,4	18,6	13,1	4,3	8,5
Stok Değişmesi (1)	5,1	0,9	-3,1	1,4	0,4	-0,6	0,6	0,1	-1,4	-	-
a. Kamu	2,7	1,1	-2,1	0,0	0,4	-0,3	0,3	0,4	-1,0	-	-
b. Özel	2,4	-0,2	-1,0	1,4	0,0	-0,3	0,3	-0,2	-0,5	-	-
Toplam İç Tasarruflar	11,3	19,7	-4,6	-1,8	5,1	16,5	0,3	10,9	5,9	-2,5	2,6
a. Kamu	32,6	73,5	2,5	-9,8	-4,0	36,9	-5,9	-17,7	-2,0	-21,0	-26,0
b. Özel	2,9	-7,6	-11,3	6,9	13,6	0,4	7,0	38,1	10,4	6,7	13,2
Dış Tasarruflar (1)	0,2	3,8	2,3	-2,3	0,7	0,7	-3,3	1,1	3,4	-	-

(1) Yüzde değişimleri GSMH büyümesine katkılarını göstermektedir.

Kaynak: 1980'den 1990'a Makroekonomik Politikalar, Türkiye Ekonomisindeki Gelişmelerin Analizi ve Bazı Değerlendirmeler, DPT Yayını, Ankara, 1990; Tablo 18'den çıkarılmıştır.

V. Plan döneminde, cari fiyatlarla özel tasarruflar Tablo 2.1 ve Tablo 2.5 yardımıyla incelenecek olursa, 1984 ara yılında 1,698.7 milyar TL. olan miktar, 1985’de 2,533.7 milyar TL. olmuş ve 1989 yılına kadar sürekli artarak aynı yılda 29,324.4 milyar TL.’na ulaşmıştır. Bu değerlerin GSMH’ya olan oranları ise düzenli olarak artış göstermiştir. 1984’de yüzde 9,2 olan bu oran, 1989’da yüzde 17,2’ye yükselmiştir.

Bu plan dönemini sabit fiyatlarla incelediğimizde, özel tasarrufların yıllık ortalama yüzde 10,73 artacağı ve GSMH içindeki payının yüzde 12,0’lerden yüzde 14,0 civarına yükseltileceğinin hedeflendiğini görürüz. Gerçekleşmelere Tablo 2.2, Tablo 2.4 ve Tablo 2.6’dan bakacak olursak, özel tasarrufların 1984’deki artışının bir önceki yıla göre yüzde 13,6 gibi yüksek bir rakama ulaştığını, ancak 1985’de bu oranın birden düşüş göstererek yüzde 0,4 olduğunu ve 1987 yılında yeniden yüzde 38,1 gibi yüksek bir artış gösterdiğini, izleyen yıllarda tekrar düşerek 1989’da yüzde 6,7 gibi bir gelişme gösterdiğini görmekteyiz. Bu dalgalanmaya rağmen, V. Plan döneminde hedeflenen yıllık ortalama artış hızı aşılmıştır. Diğer taraftan, sabit fiyatlarla 1984’de 10,665.2 milyar TL. olan özel tasarruflar sürekli olarak artış göstermiş ve 1989’da 18,614.2 milyar TL. olarak gerçekleşmiştir. Bu değerlerin gelişmesi paralelinde olan GSMH’ya oranlar ise, 1984’de yüzde 13,4 iken, 1989’da yüzde 18,2’ye ulaşmıştır.

1990 yılında, cari fiyatlarla özel tasarrufların gelişimini Tablo 2.1 ve Tablo 2.5 yardımıyla inceleyecek olursak; bu yılda 54,800.7 milyar TL. özel tasarruflarda bulunulduğu ve bunun GSMH’daki payının bir önceki yıla göre yüzde 19,1 oranında arttığı görülmektedir.

Sabit fiyatlarla özel tasarrufların 1990 yılında 19,595.3 milyar olacağı ve bir önceki yıla göre yüzde 11,3 artacağı, aynı zamanda GSMH içindeki

payının yüzde 17,9 olması hedeflenmiştir. Tablo 2.2, Tablo 2.4 ve Tablo 2.6 incelendiğinde, 1990'da cari fiyatlarla 21,085.2 milyar TL. olarak gerçekleşerek hedefin aşıldığı görülmektedir. Bunun paralelinde, bir önceki yıla göre yüzde 13,2'lik oldukça yüksek bir artışla yine hedefin üzerine çıkmıştır. Diğer taraftan, özel tasarrufların 1990 yılında GSMH içindeki payı hedeflenin üstünde gerçekleşerek yüzde 18,9 gibi bir orana sahip olmuştur. Bu oran, daha evvelki yıllardan beri süren pay artışını da sürdürmüştür.

B. DIŞ TASARRUFLAR

Dış tasarrufların GSMH içindeki payının IV. Plan döneminde düşürülmesi planlanmıştır. Nitekim; Tablo 2.1 incelendiğinde, cari fiyatlarla dış tasarruflar 1980 yılında 259.2 milyar TL. iken bu değer 1982'de 150.4 milyar TL.'na düşmüş, ancak 1983 yılında yeniden yükselerek 425.2 milyar TL. olmuştur. Tablo 2.5'de dış tasarrufların GSMH içindeki paylarına baktığımızda, 1980'de yüzde 5,8 gibi yüksek bir değere ulaşmış, izleyen yıllarda bu oran giderek düşüş göstererek 1983'de yüzde 3,7 olarak gerçekleşmiştir.

IV. Plan döneminde, sabit fiyatlarla dış tasarrufların yıllık ortalama yüzde (eksi) -3,5 artışla GSMH'daki payının 1983'e kadar yüzde 2,0'ye düşürülmesi öngörülmüş yatırımların çoğunluğunun iç tasarruflarla karşılanması hedeflenmiştir. Tablo 2.2, Tablo 2.4 ve Tablo 2.6 dikkatle incelendiğinde, sabit fiyatlarla dış tasarrufların yıllık artış oranlarının dalgalanma gösterdiği ve hedefin gerçekleştirilemediği ortaya çıkmaktadır. GSMH'ya oranlarda ise, hedefe ulaşılmış hatta aşılmıştır. Öyle ki; 1980'de yüzde 4,4 olan pay, 1983 yılında yüzde 0,7 olarak gerçekleşmiştir.

TABLO 2.5
TASARRUF - YATIRIM DENGESİ

(Cari Fiyatlarla GSMH'ya Oranlar)

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Toplam Yatırımlar	21,8	21,8	17,6	19,8	19,3	20,8	24,4	25,4	24,0	22,3	26,0
Sabit Sermaye Yatırımları	19,6	19,0	17,9	18,8	17,9	20,0	23,1	24,1	24,1	22,4	22,5
a. Kamu	10,4	11,1	9,9	10,5	9,7	11,6	13,3	12,9	11,5	10,1	9,8
b. Özel	9,2	7,9	8,0	8,3	8,2	8,4	9,8	11,2	12,6	12,3	12,7
Stok Değişmesi	2,2	2,8	-0,3	1,1	1,4	0,8	1,3	1,3	-0,1	-0,1	3,6
a. Kamu	0,7	1,7	-0,4	-0,4	0,0	-0,2	0,1	0,4	-0,5	-0,3	2,3
b. Özel	1,5	1,1	0,1	1,5	1,4	1,0	1,2	0,9	0,4	0,2	1,3
Toplam İç Tasarruflar	16,0	18,6	15,9	16,1	16,5	18,9	21,8	24,0	26,1	23,5	23,7
a. Kamu	5,4	9,1	8,3	7,8	7,3	9,8	10,6	8,7	8,7	6,3	4,6
b. Özel	10,6	9,5	7,6	8,3	9,2	9,1	11,2	15,3	17,4	17,2	19,1
Dış Tasarruflar	5,8	3,2	1,7	3,7	2,8	1,9	2,6	1,4	-2,1	-1,2	2,3

Kaynak: Türkiye Ekonomisinin Değerlendirilmesi ve Öneriler, TÜRKİNVEST Yayını, İstanbul, Ocak-1993; Tablo 7'deki verilerden yararlanılarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

V. Plan döneminde dış tasarruflar, cari fiyatlarla ilginç bir trend izlemiştir. Tablo 2.1 ve Tablo 2.5 incelendiğinde, 1984 ara yılında 413.4 milyar TL., 1986'da 1.022.8 milyar TL. olan bu miktar, plan dönemi sonuna kadar düşüş göstermiş ve 1988, 1989 yıllarında negatif değere ulaşmıştır. Bu yıllarda yatırımlar tamamen yurt içi tasarruflarla karşılanmıştır. Plan dönemi içinde GSMH içindeki pay giderek düşüş göstermiş, 1988 ve 1989 yıllarında negatif değer taşımıştır.

Diğer taraftan, Tablo 2.2, Tablo 2.4 ve Tablo 2.6 yardımıyla dış tasarrufları sabit fiyatlarla inceleyecek olursak; 1984 ara yılı ve 1985'de negatif değer taşıdığını, sonraki iki yılda değişerek yeniden pozitif değere çıktığını ve tekrar 1988, 1989 yıllarında negatif değere düştüğünü gözlemekteyiz. V. Plan döneminde yıllar itibariyle negatif artış hedeflenmiş ve bunun yıllık ortalama artış yüzdesi (eksi) -4,15 olarak belirlenmiştir. Aynı şekilde, GSMH'daki payının da sürekli gerileyerek 1989'da yüzde 1,39 olması öngörülmüştür. Yıllık ortalama artış hızında hedeflerin çok gerisinde kalınmıştır. Nitekim, 1989 yılında bu oran yüzde (eksi) -1,6 olarak gerçekleşmiştir.

Dış tasarruflar Tablo 2.1 ve Tablo 2.5 yardımıyla incelendiğinde, 1990 yılında cari fiyatlarla bir önceki yıla nazaran büyük bir artış göstererek 6,809.2 milyar TL. olarak gerçekleşmiş ve GSMH'ya oranı yüzde 2,3 olmuştur.

Sabit fiyatlarla dış tasarrufların 1990 yılında (eksi) - 2,371.6 milyar TL. olacağı öngörülmüş ve bunun GSMH'ya oranının yüzde (eksi) -2,2 olacağı hedeflenmiştir. Ancak Tablo 2.2 ve Tablo 2.6 incelendiğinde, dış tasarrufların 1990'da negatif değer taşıması bir tarafa, pozitif bir değere ulaşarak 1,559.0 milyar TL. olarak gerçekleşmiştir. Diğer taraftan, GSMH'ya olan oranı yüzde 1,4 olarak gerçekleşmiş ve hedefe ulaşamamıştır.

II. YATIRIMLAR

Gelişmekte olan bir ülke ekonomisinin üretim imkanlarının genişletilmesi oldukça önemlidir. Çünkü; bir ülkenin varlığını sürdürebilmesi ve gelişebilmek için üretim imkanlarını genişletmesi zorunludur. Üretim imkanlarının gelişmişliği, o ülkenin gelişmişliğinin göstergesidir. Buna bağlı olarak da üretim imkanlarının genişletilmesinin, ancak o ülkenin bireylerinin üretim sürecine katılıp yatırım yapmalarıyla mümkün olacağını ifade edebiliriz.

Genel olarak ekonomik büyümenin, üretim imkanlarının ne kadar ve hangi yönde genişletildiği, değiştirildiği ve sermaye kaynaklarının ne ölçüde etkin kullanıldığı sorunlarının cevapları, yalnızca milli gelirin büyüme hızı ile değil, geleceğe dönük üretim potansiyeli⁽⁶⁾ yani yatırımların ve dolayısıyla sabit sermaye yatırımlarının nitelik ve niceliğinin incelenmesi ile verilebilir.

Makro denge göstergelerinin tamamında aynı döneme ait genel denge, kaynaklar-harcamalar ve yatırım-tasarruf dengelerinde toplam yatırımlar kalemi önemi korumaktadır. Toplam yatırımlar, sabit sermaye yatırımlarıyla stok değişmelerinden oluşmaktadır.

Sabit sermaye yatırımları, fiziki ömürleri bir yıldan fazla dönemi kapsayan üretim araçlarına yapılan yatırımlardır. Ancak sabit sermaye yatırımları; makina, teçhizat ve binalarla sınırlı değildir. Aynı zamanda, üretim etkinliğini artıran her sabit yatırım da sabit sermaye yatırımdır.

---

(6) Tuncer BULUTAY, "Türkiye'nin 1950-1980 Dönemindeki İktisadi Büyümesi Üzerine Düşünceler", ODTÜ Gelişme Dergisi, Özel Sayı, Ankara, 1981, s. 403.

TABLO 2.6
TASARRUF - YATIRIM DENGESİ

(Sabit Fiyatlarla GSMH'ya Oranlar)

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Toplam Yatırımlar	28,7	28,6	23,9	24,9	24,0	25,9	27,1	26,7	24,0	23,3	24,9
Sabit Sermaye Yatırımları	26,7	25,8	24,2	23,9	22,6	25,1	25,8	25,4	24,1	23,4	23,4
a. Kamu	16,3	16,7	15,1	14,7	13,2	15,4	15,4	13,8	11,5	10,5	10,5
b. Özel	10,4	9,1	9,1	9,2	9,4	9,7	10,4	11,6	12,6	12,9	12,9
Stok Değişmesi	2,0	2,8	-0,3	1,0	1,4	0,8	1,3	1,3	-0,1	-0,1	1,5
a. Kamu	0,6	1,7	-0,4	-0,4	0,0	-0,2	0,1	0,4	-0,5	-0,2	0,1
b. Özel	1,4	1,1	0,1	1,4	1,4	1,0	1,2	0,9	0,4	0,1	1,4
Toplam İç Tasarruflar	24,3	27,9	25,5	24,2	24,0	26,6	24,7	25,5	26,1	24,9	23,5
a. Kamu	8,2	13,6	13,4	11,7	10,6	13,8	12,0	9,2	8,7	6,7	4,6
b. Özel	16,1	14,3	12,1	12,5	13,4	12,8	12,7	16,3	17,4	18,2	18,9
Dış Tasarruflar	4,4	0,7	-1,6	0,7	0,0	-0,7	2,4	1,2	-2,1	-1,6	1,4

Kaynak: Türkiye Ekonomisinin Değerlendirilmesi ve Öneriler, TÜRKİNVEST Yayını, İstanbul, Ocak-1993; Tablo 8'deki verilerden yararlanılarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

Sabit sermaye yatırımlarının GSMH'ya oranı, ulusal sermaye birikim oranı olarak tanımlanırsa; sermaye birikiminin artırılması, ancak sabit sermaye yatırımlarının artırılması ile gerçekleşebilir. Keynesyen bir yorumla; sabit sermaye yatırımlarının GSMH içindeki payının artırılması tasarrufları artıracak ve büyümeyi hızlandırılacaktır. O halde ekonomik büyüme açısından sermaye birikiminin hızlandırılması zorunlu hale gelmektedir.

Toplam yatırımların 1980-1990 yılları arasındaki gelişiminin nasıl olduğunu inceleyecek olursak; öncelikle cari fiyatlarla hazırlanan Tablo 2.1 ve Tablo 2.5 yardımıyla gelişmelerin ne şekilde olduğuna baktığımızda, 1980 yılında 969.9 milyar TL. olan toplam yatırımlar dönem içinde sürekli artarak, 1990'da 74,822.5 milyar TL.'na ulaşmıştır. Ancak GSMH'ya olan oranlara bakıldığında 1980'de yüzde 21,8 olan payın, 1982'de oldukça gerileyerek yüzde 17,6 olarak gerçekleştiği, bu yıldan sonra 1988 ve 1989'daki az miktardaki düşüşler dikkate alınmadığında, sürekli olarak yükseldiği görülmektedir. Nitekim; bu oran 1990'da yüzde 26,0 olarak gerçekleşmiştir.

Sabit fiyatlarla yatırımların, IV. Plan döneminde yıllık ortalama yüzde 12,5'lük artışla, GSMH'ya oranının 1980'de yüzde 22,1 olması ve 1983'de de yüzde 24,4'e yükseleceği öngörülmüştür. Tablo 2.2, Tablo 2.4 ve Tablo 2.6 incelendiğinde, sabit fiyatlarla toplam yatırımlar 1980'de 19,143.3 milyar TL.'dan 1983'de 18,648.6 milyar TL.'na gerilemiştir. Reel olarak 1980'de yüzde 8,4 artış gösteren yatırımlar bir sonraki yılda düşük oranda artmış, 1982'de ise negatif bir artış göstererek yüzde (eksi) - 12,6 olarak gerçekleşmiştir. 1983'de yüzde 7,7'lik bir artış göstererek hedefe ulaşamamıştır. Ayrıca, GSMH'ya olan oranı 1980'de yüzde 28,7 iken, 1983'e kadar sürekli azalarak aynı yıl yüzde 24,9 oranında olmuştur. Bu oranlar, GSMH'daki pay açısından hedefe ulaşıldığını göstermektedir.

1984 ara yılında 19.036.8 milyar TL. olan toplam yatırımlar, bir önceki yıla göre reel olarak yüzde 19,3 artmıştır. V. Plan döneminde sabit fiyatlarla yıllık ortalama yüzde 8,54 değişeceği öngörülen yatırımların GSMH içindeki payının 1985’de yüzde 20,0’den 1989’da 21,87’ye yükseltilmesi hedeflenmiştir. Tablo 2.2, Tablo 2.4 ve Tablo 2.6 incelendiğinde, 1985 yılında 21,616.7 milyar TL. olan toplam yatırımların 1989’da 23.893.8 milyar TL.’na yükseldiği görülmektedir. Bu yükselme, 1985 ve 1986’da yaklaşık yüzde 13,0’erlik artışlarla elde edilmiştir. Çünkü; 1988 ve 1989’da negatif artışlar söz konusudur. Plan dönemi içerisinde, toplam yatırımlar yıllık ortalama yüzde 4,9 artarak hedefin gerisinde kalmıştır. 1985-1989 arasında GSMH’ya oranlar ise, yüzde 25,9’dan yüzde 23,3’e düşmüş, ancak hedeflere ulaşılmıştır.

1990 yılının VI. Plan dönemindeki hedefleri ise şu şekildedir; sabit fiyatlarla toplam yatırımlar bir önceki yıla göre yüzde 7,1 artacak ve GSMH’ya oranı yüzde 24,5 olacaktır. Tablo 2.2’de, bu yıl içinde yatırımların 27,743.2 milyar TL. olduğu görülmektedir. Bunun paralelinde Tablo 2.4’de, 1990 yılındaki reel artışın, hedefin üzerinde bir gerçekleşme oranıyla yüzde 16,1 olduğu görülmektedir. Ayrıca Tablo 2.6’ya bakıldığında, GSMH içindeki payın bu yılda bir önceki yıla nazaran daha yüksek olduğu ve yüzde 24,9’luk bir oranla hedefin üzerine çıktığı görülmektedir.

A. SABİT SERMAYE YATIRIMLARI

Dönem içinde sabit sermaye yatırımlarının, cari fiyatlarla gelişimini Tablo 2.1 ve ve Tablo 2.5 yardımıyla inceleyecek olursak, bu yatırımların 1980 yılında 872.5 milyar TL. olarak gerçekleştiği ve yıllar itibariyle sürekli artış göstererek, 1990’da 64,579.9 milyar TL.’na ulaştığı görülmektedir. Dönem içinde GSMH’daki payı istikrarlı olmamıştır. Nitekim; 1980’de yüzde 19,6 olan pay, 1984’de yüzde 17,9’a düşmüştür. 1988’e kadar tekrar

yüzde 24,1 gibi bir orana yükselmiş, ancak dönemin son iki yılında yine düşüş göstererek, 1990'da yüzde 22,5'e gerilemiştir.

Sabit sermaye yatırımlarının, toplam yatırımlar içindeki gelişimini Tablo 2.7'den inceleyecek olursak, dönem içerisinde yıllar itibariyle 1982, 1988 ve 1989 yılları dışında, yüzde 95,0 dolayında bir paya sahip olduğu görülmektedir. Bu üç yılda ise, stok değişimindeki düşüşler nedeniyle sabit sermaye yatırımları toplam yatırımları aşmıştır.

TABLO 2.7
TÜRKİYE'DE BİRİKİM ORANLARI

(Yüzde)

	I	II	III	IV	V
1980	61,1	38,9	32,2	92,8	34,6
1981	64,7	35,3	28,6	90,2	31,8
1982	62,2	37,8	30,6	101,3	30,2
1983	61,5	38,5	24,4	95,9	25,5
1984	58,3	41,7	22,7	94,2	24,1
1985	61,5	38,5	21,3	97,1	22,0
1986	59,6	40,4	18,9	95,3	19,8
1987	54,5	45,5	15,0	95,1	15,7
1988	47,6	51,4	15,2	100,5	15,1
1989	44,9	55,1	14,2	100,4	14,1
1990	44,9	55,1	-	93,9	-

(I) Kamu Sabit Sermaye Yatırımları / Toplam Sabit Sermaye Yatırımları

(II) Özel Kesim Sabit Sermaye Yatırımları / Toplam Sabit Sermaye Yatırımları

(III) İmalat Sanayii Sabit Sermaye Yatırımları / Toplam Yatırımlar

(IV) Sabit Sermaye Yatırımları / Toplam Yatırımlar

(V) İmalat Sanayii Sabit Sermaye Yatırımları / Toplam Sabit Sermaye Yatırımları

Kaynak: Tablo 2.2 ve 2.11'den yararlanılarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

IV. Plan döneminde, sabit sermaye yatırımlarının yılda ortalama yüzde 11,4 artacağı hedeflenmiştir. GSMH'nın yüzdesi olarak, 1980-83 arasında sırasıyla yüzde 21,4, yüzde 21,9, yüzde 22,5 ve yüzde 23,0 hedeflenmiştir. Tablo 2.2 'de, sabit sermaye yatırımlarının bu plan döneminde hemen hemen aynı kalarak, 1983'de 17,886.9 milyar TL. olduğu görülmektedir. Bununla beraber, Tablo 2.4 ve Tablo 2.6'da reel artış hedefinin tutturulamadığı açıkça ortadadır. 1980'de yüzde (eksi) - 9,7 olarak gerçekleşen bu oranda 1981'de kayda değer bir artış görülmemiş, 1982'de yeniden negatif değer kazanmıştır. 1983'de pozitif değer alarak yüzde 2,0'lık bir oranla artmıştır. GSMH'ya oranlarda hedef aşılmış, gerçekleşen oranlar 1980'de yüzde 26,7 ve 1983'de yüzde 23,9 olmuştur.

1984 ara yılında, bir önceki yıla nazaran sabit fiyatlarla yüzde 0,4'lük artışla 17,951.0 milyar TL.'lık sabit sermaye yatırımında bulunulmuştur. V. Plan döneminde ise, 1985'de bir önceki yıla göre yüzde 16,9'luk artışla 20,982.3 milyar TL. olan bu yatırım kalemi 1987'ye kadar azalarak artmış, 1988 ve 1989'da negatif oranda gelişerek 23,992.0 milyar TL.'na ulaşmıştır. Bu dönem için planlanan yıllık ortalama yüzde 8,47'lik artış hedefine ulaşamamıştır.

GSMH'nın yüzdesi olarak V. Plan'da, ortalama yüzde 20,0 sabit sermaye yatırımı öngörülmüştür. Hedefin aşıldığı Tablo 2.6'da görülmektedir. Nitekim; 1985'de bu oran, yüzde 25,1 ve 1989'da yüzde 23,4 olarak gerçekleşmiştir.

VI. Plan'da, 1988 fiyatlarıyla 1990 yılı için 26,060.7 milyar TL.'lık sabit sermaye yatırımının, bir önceki yıla göre yüzde 7,4 artarak yapılacağı hedeflenmiştir. Aynı yılda GSMH'ya olan oranın yüzde 23,8 olacağı öngörülmüştür. Tablo 2.2. Tablo 2.4 ve Tablo 2.6'dan yararlanarak bu yılı

değerlendirecek olursak, bir önceki yıla göre yüzde 8,5'lik bir değişimle hedefin aşıldığını görebiliriz. Ayrıca, yüzde 23,4 olan GSMH'ya olan oranın hemen hemen hedefe ulaştığını söyleyebiliriz.

1. Kamu Yatırımları

İncelenen dönem içerisinde kamu yatırımlarının cari fiyatlarla gelişiminin ne şekilde olduğunu, Tablo 2.1 ve Tablo 2.5 yardımıyla inceleyebiliriz. 1980'de 462.2 milyar TL. olan kamu yatırımları, 1990'a kadar sürekli artmış ve 28,096.5 milyar TL.'na ulaşmıştır. Aynı zamanda, GSMH içindeki payı da dalgalanmalar göstermiştir. 1980'de yüzde 10,4'lük bir paya sahipken, 1986'da yüzde 13,3 ile dönem içindeki en yüksek orana ulaşmış, ancak bu yıldan itibaren düşmüş ve nihayet 1990'da yüzde 9,8 olarak gerçekleşmiştir.

İncelenen dönem içinde sabit fiyatlarla kamu yatırımlarının gelişimini Tablo 2.2, Tablo 2.4 ve Tablo 2.6 yardımıyla inceleyeceğiz. Öncelikle IV. Plan dönemi gelişmelerini ele alalım. 1980 yılında sabit fiyatlarla kamu yatırımları 10,865.1 milyar TL. olmuş ve bir önceki yıla göre negatif bir gelişme göstererek, yüzde (eksi) -4,4 olarak gerçekleşmiştir. Bunu bir sonraki yılda gerçekleşen yüzde 6,4'lük reel artış izlemiş, ancak 1982'de yine negatif büyüme göstermiştir. Nitekim; 1983'de 10,990.9 milyar TL.'na ulaşmıştır.

V. Plan döneminde kamu yatırımlarının yıllık ortalama yüzde 6,77 oranında artacağı öngörülerek, bu artışlarla GSMH'daki payının 1985'den 1989'a kadar yaklaşık yüzde 11,5 civarında olması hedeflenmiştir. Bu oranın 1984 ara yılında da yüzde 11,34 olacağı hedeflenmiştir. Bir önceki yıla nazaran yüzde (eksi) - 4,7'lik bir gerileme göstererek 1984'de 10,473.5 milyar TL. olmuştur. 1985'de ise yüzde 23,1 gibi oldukça yüksek bir artışla 12,892.9

milyar TL.'na ulaşmıştır. Ancak bu artış 1986'da da yüzde 7,5 oranında gerçekleştikten sonra, 1989'a kadar negatif değer şeklinde gerçekleşmiş, nihayet reel olarak 10,785.5 milyar TL. kamu sabit sermaye yatırımında bulunulmuştur. V. Plan dönemi boyunca öngörülen yıllık ortalama artışın oldukça gerisinde kalınmış ve bu oran yüzde 1,5 olmuştur. Diğer taraftan, 1984 yılında yüzde 13,2'lik GSMH içinde paya sahip olan kamu yatırımları, 1989 yılı dışında hedefi aşmıştır. Bu yılda GSMH içindeki payı yüzde 10,5'dir.

Sabit fiyatlarla kamu sabit sermaye yatırımlarının 1990'da, bir önceki yıla göre yüzde 3,4 artarak 10,983.7 milyar TL. olacağı öngörülmüştür. Aynı zamanda, GSMH içindeki payının da yüzde 10,0 olacağı hedeflenmiştir. VI. Plan döneminin ilk yılı için belirlenen hedeflerin tamamına ulaşılmış, hatta aşılmıştır. Öyle ki; 1980 yılında kamu sabit sermaye yatırımları 1989'a göre yüzde 8,5 oranında artarak 11,705.1 milyar TL.'na ulaşmıştır. GSMH'ya olan oranda yüzde 10,5 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 2.7'den kamu sabit sermaye yatırımlarının toplam sabit sermaye yatırımlarına olan oranlarının yıllar itibariyle incelenmesinden de anlaşılacağı üzere, bu yatırım kalemi oranının düzenli olarak azaldığı dikkat çekicidir. 1980'de yüzde 61,1'ini oluştururken, 1990 yılında yüzde 44,9'a düşmüştür.

2. Özel Yatırımlar

Sabit sermaye yatırımlarının bir diğerini oluşturan özel yatırımlar 1980-1990 döneminde, Tablo 2.1'den görüleceği üzere 410.3 milyar TL.'ndan 36,483.4 milyar TL.'na yükselmiştir. Cari fiyatlarla olan bu yükseliş, dönem başından sonuna kadar süreklilik arz etmiştir. Cari fiyatlarla GSMH'ya oranları da Tablo 2.5'den incelediğimizde, dönem içerisinde özel yatırımların

TABLO 2.8
SEKTÖRLER İTİBARI İLE TOPLAM SABİT SERMAYE YATIRIMLARI

(Cari Fiyatlarla Yüzde Dağılım)

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Tarım	7,6	10,5	10,8	10,7	9,9	7,4	6,2	6,9	5,9	5,5	5,4
Madencilik	3,3	4,7	4,0	4,4	4,4	5,1	3,6	2,4	2,3	1,9	1,8
İmalat	28,5	28,6	27,3	25,5	25,0	23,1	22,0	17,6	16,1	14,8	19,5
Enerji	8,7	10,3	10,8	11,2	10,2	10,2	11,3	9,7	9,7	10,8	7,3
Ulaştırma	14,2	17,3	18,4	19,8	20,4	22,0	20,8	20,7	16,1	15,9	17,9
Turizm	0,6	0,6	0,6	0,6	1,0	1,4	2,2	2,5	3,1	3,9	3,8
Konut	27,8	17,5	17,5	17,3	18,6	18,8	21,4	27,9	35,8	36,7	33,4
Eğitim	1,8	2,1	2,1	2,1	1,7	2,2	2,0	2,3	2,3	2,5	2,6
Sağlık	0,8	1,0	1,0	0,8	0,8	0,8	0,9	1,0	0,9	1,2	1,5
Diğer Hizmetler	6,7	7,3	7,5	7,5	7,9	8,9	9,7	9,0	7,6	6,9	6,7
TOPLAM	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak: Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1995), DPT Yayını, Ankara, Mart-1996; Tablo 2.5'den çıkarılmıştır.

istikrarlı olarak payının arttığını görmekteyiz. Öyle ki; 1980'de yüzde 9,2 paya sahipken, 1990'da bu pay yüzde 12,7'ye yükselmiştir.

Özel yatırımların sabit fiyatlarla olan gelişimini Tablo 2.2, Tablo 2.4 ve Tablo 2.6 yardımıyla incelediğimizde, IV. Plan döneminin bu açıdan olumlu geçmediğini söyleyebiliriz. Şu kadar ki; 1980 yılında 6,909.1 milyar TL. olan bu yatırım kalemi, 1983 yılında 6,896.0 milyar TL.'na yükselmiştir. Bu olumsuz gelişmeyi yüzde değişim olarak da görmekteyiz. 1980'de bir önceki yıla göre yüzde (eksi) - 17,0 gerileyen özel yatırımlar, bu negatif büyümeyi bir yıl sonra da sürdürmüştür. 1982 ve 1983'te yüzde 4,0'lık bir artış olmasına rağmen, reel anlamda artış gösterememiştir. IV. Plan döneminde GSMH'ya oranlar, 1980'de yüzde 10,4 iken, sonraki yılda yüzde 9,1'e düşerek diğer yıllarda da aynı seviyeyi korumuştur.

1984 ara yılında özel yatırımlar bir önceki yıla göre yüzde 8,4'lük bir artış sonucunda 7,477.6 milyar TL. olarak gerçekleşmiştir. Aynı yıl, bu kalemin GSMH'ya oranı yüzde 9,4 olarak gerçekleşmiş ve IV. Plan dönemindeki paydan biraz daha yüksek bir paya sahip olmuştur.

Ara yılı takip eden V. Plan döneminde özel yatırımların, sürekli artan oranlarla yükseleceği ve bu artışın yıllık ortalama yüzde 10,85 olacağı öngörülmüştür. Hedeflere ulaşıldığında, bu kalemin GSMH'ya oranının da 1985'de yüzde 7,74'den 1989'da yüzde 9,30'a yükseleceği tahmin edilmiştir. 1985'de sabit fiyatlarla 8,089.3 milyar TL. olmuş ve bir önceki yıla göre yüzde 8,2 artış göstermiştir. 1989 yılında yüzde 4,3'lük düşük bir artış dışında yüksek gerçekleşen yüzde değişimler, yıllık ortalama yüzde 12,1'lik bir değerle hedeflerin üzerine çıkmıştır. Bunların sonucunda, sabit rakamlarla özel yatırımlar 1989'da 13,206.5 milyar TL.'na ulaşmıştır. GSMH'ya oranların bu plan döneminde sürekli artış gösterdiği ve yıllar itibariyle hedeflerin

üzerinde gerçekleştiği görülmektedir. Öyle ki; bu oran 1985'de 9,7 iken, 1989'da 12,9'a yükselmiştir.

VI. Plan döneminin ilk yılı olan 1990'da 14,340.0 milyar TL. olarak gerçekleşen özel yatırımların, 15,077.0 milyar TL. olarak gerçekleşmesi planıldığından hedefe ulaşılamamıştır. Diğer taraftan, bir önceki yıla göre yüzde 7,9'luk bir artış öngörülmüş ve GSMH'ya olan oranın yüzde 13,8 olması hedeflenmiştir. Nitekim; gerçekleşme değerlerine bakıldığında, bir önceki yıla göre yüzde 8,5'lik artışla hedefin aşıldığı görülmektedir. Ancak GSMH'daki pay bir önceki yıla göre değişmemiş ve yüzde 12,9 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran hedeflenenin altında kalmıştır.

İncelenen dönem içinde özel kesim sabit sermaye yatırımlarının, toplam sabit sermaye yatırımlarına olan oranının gelişimini Tablo 2.7'den incelediğimizde, 1986 yılına kadar dalgalanma göstererek hemen hemen yerinde kaldığını, ancak bu yıldan itibaren payın yükselerek 1990'da yüzde 55,1'e çıktığını görmekteyiz. Dönem içinde en düşük oran, 1981'de yüzde 35,3 olmuştur.

3. Sektörel Sabit Sermaye Yatırımları

Dönem içinde toplam sermaye yatırımlarının sektörel paylarını Tablo 2.8 yardımıyla incelediğimizde, dönem başı olan 1980 yılında en yüksek payların sırasıyla; imalat sanayii yüzde 28,5, konut yüzde 27,8, ulaştırma yüzde 14,2, enerji 8,7 ve tarımın yüzde 7,6 olduğu görülmektedir. Yıllar itibariyle bu paylar giderek değişmiş ve 1990 yılında en yüksek payların sıralaması; konut yüzde 33,4, imalat sanayii yüzde 19,5, ulaştırma yüzde 17,9, enerji yüzde 7,3, diğer hizmetler yüzde 6,7 ve tarım yüzde 5,4 şeklinde olmuştur. Buradan,

TABLO 2.9
SEKTÖRLER İTİBARIYLA KAMU SABİT SERMAYE YATIRIMLARI

(Cari Fiyatlarla Yüzde Dağılım)

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Tarım	7,9	10,2	10,3	9,8	9,6	7,0	6,8	8,7	9,1	10,3	9,6
Madencilik	7,6	9,7	8,6	8,8	9,1	9,8	6,7	4,1	4,5	3,2	3,4
İmalat	26,3	21,9	18,9	15,8	14,0	12,6	9,8	6,5	5,9	4,5	4,5
Enerji	21,3	22,1	24,7	25,4	24,0	22,0	24,3	22,9	26,9	29,8	21,7
Ulaştırma	20,8	19,7	21,3	23,5	25,0	28,0	29,3	33,9	29,7	30,1	34,0
Turizm	0,5	0,5	0,5	0,6	0,9	0,9	1,8	1,7	1,5	1,1	1,2
Konut	2,4	2,4	1,4	1,8	2,6	2,6	2,0	1,6	1,8	1,8	4,0
Eğitim	4,1	4,2	4,5	4,5	3,7	4,2	3,7	4,8	5,6	6,2	6,9
Sağlık	1,8	2,0	2,0	1,6	1,5	1,2	1,2	1,5	1,8	2,1	2,8
Diğer Hizmetler	7,2	7,2	7,9	8,1	9,6	11,6	14,2	14,3	13,2	10,8	11,9
TOPLAM	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak: Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1995), DPT Yayını, Ankara, Mart-1996; Tablo 2.7'den çıkarılmıştır.

dönem içinde imalat sanayii ve tarım sektörünün paylarının gerilediği, konut, ulaştırma ve enerji sektörleriyle diğer hizmetlerin paylarının yükseldiği açıkça görülmektedir.

Sabit sermaye yatırımlarının sektörel payları, cari fiyatlarla 1980-1990 arasında kamu ve özel kesim arasında Tablo 2.9 ve Tablo 2.10'da görüldüğü gibi dağılmıştır. 1980'de kamu kesiminde en yüksek paylar sırasıyla; imalat sanayii yüzde 26,3, enerji yüzde 21,3, ulaştırma yüzde 20,8, tarım yüzde 7,9 ve madencilik yüzde 7,6 olmuştur. Ancak dönem içinde bu paylar değişerek, 1990'da sırasıyla; ulaştırma yüzde 34,0, enerji yüzde 21,7, diğer hizmetler yüzde 11,9, tarım yüzde 9,6 ve eğitim yüzde 6,9 olarak gerçekleşmiştir. Bu değerleri karşılaştırdığımızda, kamu kesiminde imalat sanayii payının oldukça gerilediğini, bunun yanında madencilik sektörü payının da aynı şekilde gerilediğini görmekteyiz. Ulaştırma ve tarım sektörlerinin payı yükselmiş, enerji sektörü aynı düzeyde kalmıştır.

Özel kesim sabit sermaye yatırımlarının sektörel payları 1980 yılında sırasıyla; konut yüzde 44,7, imalat sanayii yüzde 30,0, ulaştırma yüzde 9,7, tarım yüzde 7,4 ve diğer hizmetler yüzde 6,3 olarak gerçekleşmiştir. Bu sektörlerin özel kesimdeki payları dönem içinde değişiklik göstermiştir. Nitekim; 1990 yılında bu paylar sırasıyla, konut yüzde 46,5, imalat yüzde 26,2, ulaştırma yüzde 10,7, turizm yüzde 5,0, diğer hizmetler yüzde 4,4 ve tarım yüzde 3,6 olmuştur. Görülüyor ki, dönem içinde özel kesimin imalat sanayii, tarım ve diğer hizmetlerdeki payının düşmüş, diğer taraftan konut, ulaştırma ve turizm sektörlerinin payının yükselmiştir.

IV. Plan döneminde, toplam sabit sermaye yatırımlarının sektörel payları sabit fiyatlarla sırasıyla; imalat sanayii yüzde 27,4, ulaştırma yüzde 16,3, konut yüzde 14,6, tarım yüzde 12,2 ve enerji yüzde 10,6 olarak

hedeflenmiştir. Tablo 2.12 incelendiğinde, 1980-1983 yılları arasında bu paylar sırasıyla; imalat sanayii yüzde 35,6'dan yüzde 26,3'e düşmüş, konut yüzde 16,7'den yüzde 12,0'ye düşmüş, ulaştırma yüzde 15,2'den yüzde 20,8'e yükselmiş, enerji yüzde 15,1'den yüzde 18,1'e yükselmiş ve tarım yüzde 6,9'dan yüzde 9,9'a yükselmiştir. Bu durumda imalat sanayii, ulaştırma ve enerji sektörlerinde hedefe ulaşılmış, ancak konut ve tarım sektörlerinde hedef gerçekleştirilememiştir.

IV. Plan döneminde, sektörler itibariyle sabit sermaye yatırımlarının kamu ve özel kesim arasındaki payları sabit fiyatlarla Tablo 2.13'den incelendiğinde enerji, eğitim, madencilik ve sağlık hizmetlerine yapılan yatırımların hemen hemen tamamına yakınının kamu kesimi tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Konut sektörüne yapılan yatırımların tamamına yakını özel sektör tarafından yapılmaktadır. Ulaştırma ve turizm sektörlerinde ise ağırlık giderek özel kesime kaymıştır.

1984 ara yılı, V. Plan ve VI. Plan dönemlerinde toplam sabit sermaye yatırımlarının sektörel payları Tablo 2.12 yardımıyla incelendiğinde imalat sanayii, IV. Plan'ın izlediği trend doğrultusunda düşmeye devam etmiş, 1984'de yüzde 25,1 iken 1990'da yüzde 14,0 olarak gerçekleşmiştir. Konut sektörü 1984'de, IV. Plan'daki düşüş trendinin aksine yükselmeye başlamış, aynı yıl yüzde 13,4 olarak gerçekleşmiş ve 1990'da yüzde 28,6'ya ulaşmıştır. Ulaştırma sektöründe IV. Plan döneminde başlayan reel artış, 1987'de yüzde 25,0'lık artıştan sonra gerileyerek 1990'da yüzde 17,8'e düşmüştür. Enerji sektöründe ise önceki plan dönemindeki yükseliş trendi, 1984'de yerini düşüş trendine bırakmış ve aynı yıl bu oran yüzde 16,3 olmuştur. 1990'da ise bu pay yüzde 12,5'e kadar düşmüştür. Tarım sektörünün 1984 yılında da payı yükselerek yüzde 9,7 olmuş, ancak bu yıldan itibaren düşüş göstererek

TABLO 2.10
SEKTÖRLER İTİBARIYLA ÖZEL SABİT SERMAYE YATIRIMLARI

(Cari Fiyatlarla Yüzde Dağılım)

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Tarım	7,4	10,8	11,2	11,4	10,1	7,7	5,7	5,6	4,3	3,0	3,6
Madencilik	0,5	0,6	0,6	1,1	1,1	1,2	1,1	1,3	1,2	1,2	1,1
İmalat	30,0	34,1	33,6	32,9	32,9	31,9	31,8	25,2	21,4	19,9	26,2
Enerji	0,4	0,5	0,5	0,5	0,5	0,4	0,8	0,6	0,9	1,2	0,8
Ulaştırma	9,7	15,3	16,2	16,9	17,2	17,0	13,8	11,8	9,1	8,8	10,7
Turizm	0,6	0,7	0,7	0,6	1,1	1,8	2,5	3,1	4,0	5,3	5,0
Konut	44,7	30,1	29,5	29,2	30,0	32,3	37,0	45,7	53,3	54,2	46,5
Eğitim	0,2	0,3	0,3	0,3	0,3	0,5	0,6	0,6	0,5	0,7	0,7
Sağlık	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,5	0,6	0,6	0,5	0,7	0,9
Diğer Hizmetler	6,3	7,4	7,2	7,0	6,7	6,7	6,1	5,4	4,8	4,9	4,4
TOPLAM	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak: Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1995), DPT Yayını, Ankara, Mart-1996; Tablo 2.6'dan çıkarılmıştır.

1990'da yüzde 6,1 olarak gerçekleşmiştir. Madencilik sektörünün payı 1985'e kadar yükselmiş, aynı yıl yüzde 7,3 oranında gerçekleşerek bu yıldan sonra düşüş trendine girmiş ve 1990'da yüzde 2,3 olmuştur.

Tablo 2.13'den, 1984 ara yılı ve sonrasında sektörler itibariyle sabit sermaye yatırımlarının kamu ve özel kesim arasında ne şekilde dağıldığını incelersek, imalat sanayii yatırımlarının IV. Plan döneminde ağırlıklı olarak kamu kesimi tarafından yapıldığı 1984 ve sonrasında özel kesim lehine geliştiği görülmektedir. Nitekim; 1989 yılında imalat sanayii yatırımlarının yüzde 83,5'i özel kesim tarafından yapılmıştır. Ulaştırma ve konut sektörlerinde bu paylar hemen hemen aynı kalmıştır. Enerji sektöründe dağılım özel kesim lehine değişmiş olsa bile, çok fazla önem arz etmemektedir. Eğitimde ise özel kesim yatırımları dönem sonuna doğru önem kazanmaya başlamış ve 1989 yılında kamu kesiminin payı yüzde 89,9'a düşmüştür. Tarım sektöründe kamu kesiminin payı daha da artarak 1989'da yüzde 66,8 olmuştur. Madencilikte, dönem başında yüzde 90,0'ın üzerinde olan kamu kesimi payı 1989'da yüzde 67,4'e düşmüştür. Turizm sektöründe ise özel kesimin ağırlığı iyice hissedilmiş ve 1989'da yüzde 84,6'ya ulaşmıştır. Sağlık sektöründe özel kesimin yatırımlarının artması sonucu, kamu kesiminin payı dönem başındakine nazaran oldukça düşmüş ve 1989'da yüzde 74,2 olarak gerçekleşmiştir.

İmalat sanayii sabit sermaye yatırımlarının gerek toplam yatırımlara, gerekse toplam sabit sermaye yatırımlarına oranını Tablo 2.7 yardımıyla incelersek; dönem boyunca toplam yatırımlar içindeki payı sürekli düşüş göstermiş, 1980'de yüzde 32,2 iken 1989'da yüzde 14,2'ye gerilemiştir. Aynı şekilde, toplam sabit sermaye yatırımları içindeki payı da, 1980'de yüzde 34,6 iken 1989'da yüzde 14,1'e düşmüştür.

TABLO 2.11
SEKTÖRLER İTİBARIYLA SABİT SERMAYE YATIRIMLARI

(1988 Fiyatlarıyla, Milyar TL.)

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
Tarım	1,185.23	1,586.41	1,701.72	1,706.83	1,682.58	1,488.57	1,501.78	1,865.34	1,727.07	1,477.63
Madencilik	936.91	1,309.36	1,171.53	1,159.96	1,119.84	1,472.10	1,107.58	715.99	989.49	555.41
İmalat	6,158.83	5,679.84	5,297.28	4,556.58	4,331.04	4,616.09	4,613.78	3,868.50	3,652.54	3,389.43
Enerji	2,606.27	2,869.47	3,330.38	3,142.17	2,821.20	3,069.76	3,566.52	3,258.43	3,253.72	3,025.38
Ulaştırma	2,634.50	2,921.10	3,389.27	3,596.12	3,827.29	5,008.77	5,412.87	5,933.10	4,762.49	4,296.71
Turizm	83.83	91.29	90.04	104.71	174.50	274.51	523.08	674.14	788.28	984.65
Konut	2,886.34	1,986.47	2,021.58	2,082.45	2,317.67	2,692.55	3,547.91	4,956.02	6,348.75	6,899.80
Eğitim	323.92	362.08	398.38	399.70	343.61	500.82	537.93	680.40	708.39	741.97
Sağlık	155.06	195.59	197.76	164.50	151.71	172.89	210.40	264.36	260.62	313.62
Diğer Hizmetler	311.20	342.04	381.32	402.69	506.38	741.47	1,138.34	1,519.74	1,974.44	2,472.72
TOPLAM	17,282.09	17,343.65	17,979.26	17,315.71	17,275.82	20,037.53	22,160.19	23,709.02	24,465.80	24,157.32

Kaynak: Serdar ŞAHİNKAYA, "Sermaye Birikimi, Sınai Birikim ve İmalat Sanayii", 3. İzmir İktisat Kongresi 4-7 Haziran 1992, DPT Ya., C. 3, Ankara, 1993, s.119; Tablo 3'den çıkarılmıştır.

B. STOK DEĞİŞMELERİ

Ülke ekonomisi açısından önem arz eden stok değişimleri, Tablo 2.1 ve 2.5 yardımıyla cari olarak incelendiğinde, aşağıda açıklanmaya çalışıldığı gibi gelişme göstermiştir.

Dönem içinde 1982, 1988 ve 1989'da negatif bir miktar taşıyan stok değişimlerinde, bu yıllar itibariyle üretimin yeterli olmadığı ortaya çıkmaktadır. Ancak diğer yıllarda pozitif değer taşıyan bu kalem, 1980'de 97.4 milyar TL. olmuş, bu miktar 1990'da 10,302.4 milyar TL. olarak gerçekleşmiştir.

GSMH'ya oranlarda da, cari fiyatlarda meydana gelen miktar değişimlerinin paralelinde gelişmeler meydana gelerek 1982, 1988 ve 1989 yıllarında negatif bir paya sahip olmuştur. Bu paylar, 1982'de yüzde (eksi) -0,3, 1988 ve 1989'da yüzde (eksi) -0,1 oranındadır. Pozitif paya sahip olan yıllarda en yüksek oran 1990'da yüzde 3,6, en düşük oran ise 1983'de yüzde 1,1'dir.

Diğer taraftan, stok değişimleri sabit fiyatlarla Tablo 2.2, 2.4 ve 2.6 yardımıyla incelendiğinde, reel olarak 1982, 1988 ve 1989 yıllarında negatif bir gelişme görülmektedir. Nitekim, bu yıllarda sırasıyla (eksi) -224.0 milyar TL., (eksi) -119.2 milyar TL. ve (eksi) -98.3 milyar TL. stok gerilemesi olmuştur. Dönem içinde pozitif değişim görülen yıllarda en yüksek değişim 1981'de 1,951.3 milyar TL., en düşük değişim ise 1985'de 634.5 milyar TL.'dir. Reel olarak GSMH'ya oranlar ise aynı yıllarda negatif olarak gerçekleşmiş, pozitif olan yıllarda ise en yüksek payın 1981'de yüzde 2,8, en düşük payın yüzde 0,8 ile 1985'de gerçekleştiği görülmektedir. Stok değişimleri, GSMH'nın büyümesine katkıları yönünden incelendiğinde en yüksek

katkının 1980’de yüzde 5,1, en düşük katkının ise 1987’de yüzde 0,1 olduğu görülmektedir.

1. Kamu

İncelenen dönem içinde stok değişimlerinin ne şekilde geliştiğini yukarıda inceledik. Şimdi de, kamu kesiminin bu değişmelerde oynadığı rolü Tablo 2.1, 2.2, 2.4, 2.5 ve 2.6 yardımıyla inceleyelim.

Cari fiyatlarla kamu kesiminde stoklar beş yıl için gerilemiş, bu gerileme en çok 1988’de 519.9 milyar TL. olmuştur. Kamu stoklarının gerilediği 1983 ve 1985 yıllarında özel stokların artmasıyla stok değişimi pozitif dönüşmüştür. Kamu stoklarının arttığı diğer yıllarda ise en yüksek miktar 1990’da 6,579.8 milyar TL. olmuş, en düşük artış 1982’de 10.1 milyar TL. olarak gerçekleşmiştir.

Diğer taraftan, GSMH’ya olan oranlarda da beş yıl için negatif pay söz konusu olup, en düşük oran 1988’de yüzde (eksi) -0,5’dir. Dönem içinde, kamu kesimi stok değişmesinde en yüksek pay 1990’da yüzde 2,3’dür.

Sabit fiyatlarla kamu kesimi stok değişimlerinin, dönem içinde istikrarlı olmadığı görülmektedir. 1980’de 437.3 milyar TL. olan stok değişmesi, 1987’de 1,269.6 milyar TL. ve 1990’da 79.3 milyar TL. olarak gerçekleşmiştir. GSMH’ya oranlarda en yüksek pozitif pay, 1982 yılında yüzde 1,7 ve en düşük negatif pay 1988’de yüzde (eksi) -0,5 olmuştur.

Kamu kesimi stok değişimlerinin GSMH’nın büyümesine katkılarını yıllar itibariyle incelediğimizde, özel kesimle hemen hemen aynı miktarda katkıda bulunduğunu söyleyebiliriz. Nitekim; 1980’de bu katkı yüzde 2,7 ile

TABLO 2.12
SEKTÖRLER İTİBARI İLE SABİT SERMAYE YATIRIMLARI

(1988 Fiyatlarıyla Yüzde Dağılım)

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
Tarım	6,9	9,1	9,5	9,9	9,7	7,4	6,8	7,9	7,1	6,1
Madencilik	5,4	7,5	6,5	6,7	6,5	7,3	5,0	3,0	4,0	2,3
İmalat	35,6	32,7	29,5	26,3	25,1	23,0	20,8	16,3	14,9	14,0
Enerji	15,1	16,5	18,5	18,1	16,3	15,3	16,1	13,7	13,3	12,5
Ulaştırma	15,2	16,8	18,9	20,8	22,2	25,0	24,4	25,0	19,5	17,8
Turizm	0,5	0,5	0,5	0,6	1,0	1,4	2,4	2,7	3,2	4,1
Konut	16,7	11,5	11,2	12,0	13,4	13,4	16,0	20,9	25,9	28,6
Eğitim	1,9	2,1	2,2	2,3	2,0	2,5	2,4	2,9	2,9	3,1
Sağlık	0,9	1,1	1,1	1,0	0,9	0,9	0,9	1,1	1,1	1,3
Diğer Hizmetler	1,8	2,0	2,1	2,3	2,9	3,7	5,1	6,4	8,1	10,2
TOPLAM	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak: Serdar ŞAHİNKAYA, "Sermaye Birikimi, Sınai Birikim ve İmalat Sanayii", 3. İzmir İktisat Kongresi 4-7 Haziran 1992, DPT Ya., C. 3, Ankara, 1993, s.120; Tablo 4'den çıkarılmıştır.

en yüksek değere ulaşmıştır. Sonraki yıllarda düşüş gösteren bu oranlar, 1982 yılında en düşük değeri alarak yüzde (eksi) -2,1 olmuştur.

2. Özel

Özel kesimdeki stok değişmelerini aşağıda Tablo 2.1, 2.2, 2.4, 2.5 ve 2.6 yardımıyla inceleyeceğiz.

Cari fiyatlarla özel kesimde stoklar, dönem boyunca pozitif değer taşımış ve bu miktar düzensiz de olsa giderek artmıştır. 1980'de 66.3 milyar TL. iken 1990'da 3,722.7 milyar TL.'na yükselmiştir. Ancak GSMH'daki payları incelendiğinde, en yüksek oranların 1980 ve 1983 yıllarında gerçekleştiği görülmektedir. 1983 ve 1985'de yüzde 1,5 olarak gerçekleşen bu oranlar, 1989'da yüzde 0,2'ye kadar gerilemiş ve 1990'da yüzde 1,3'e yükselmiştir.

Özel kesim stok değişmelerini sabit fiyatlarla incelediğimizde, kamu kesiminde bazı yıllarda meydana gelen stok gerilemelerinin, özel kesimdeki artışlarla bir miktar giderildiği görülmektedir. 1983 yılında en düşük artış, 82,0 milyar TL. olmuş, en yüksek artış ise 1,618.8 milyar TL. ile 1990'da gerçekleşmiştir. Bu kesimin GSMH içindeki payı dönem içinde negatif olmamış, ancak 1982 ve 1989'da yüzde 0,1 ile oldukça düşük oranda gerçekleşmiştir. En yüksek pay ise 1980, 1983, 1984 ve 1990 yıllarında gerçekleşmiştir.

GSMH'nın büyümesine katkısı yönünden özel kesim stok değişmelerinin çok fazla önem taşımadığı görülmektedir. 1980'deki yüzde 2,4'lük bir katkı dışında daha düşük oranlarda olmak üzere 1983 ve 1986 yıllarında da pozitif katkıda bulunmuştur. Ancak, 1984'teki nötr durumdan başka, diğer yıllarda GSMH'nın büyümesine negatif katkıda bulunmuştur.

TABLO 2.13
SEKTÖRLER İTİBARIYLA SABİT SERMAYE YATIRIMLARININ KAMU-ÖZEL DAĞILIMI

(1988 Fiyatlarıyla Yüzde Dağılımı)

	1980		1981		1982		1983		1984		1985		1986		1987		1988		1989	
	Kamu	Özel	Kamu	Özel	Kamu	Özel	Kamu	Özel	Kamu	Özel	Kamu	Özel	Kamu	Özel	Kamu	Özel	Kamu	Özel	Kamu	Özel
Tarım	51,4	48,6	53,7	46,3	52,1	47,9	49,6	50,4	47,8	52,2	50,7	49,3	57,1	42,9	58,4	41,6	60,6	39,4	66,8	33,2
Madencilik	95,6	4,4	96,8	3,2	96,1	3,9	92,5	7,5	91,9	8,1	92,3	7,7	88,9	11,1	76,8	23,2	81,9	18,1	67,4	32,6
İmalat	60,4	39,6	58,0	42,0	53,9	46,1	47,2	52,8	41,1	58,9	41,4	58,6	33,2	66,8	23,7	76,3	18,6	81,4	16,5	83,5
Enerji	98,5	1,5	98,5	1,5	98,6	1,4	98,5	1,5	98,2	1,8	98,5	1,5	96,7	3,3	96,7	3,3	94,7	5,3	95,5	4,5
Ulaştırma	71,5	28,5	66,8	33,2	67,2	32,8	67,0	33,0	64,7	35,3	70,6	29,4	74,4	25,6	75,8	24,2	71,8	28,2	71,1	28,9
Turizm	44,6	55,4	48,1	51,9	43,0	57,0	51,1	48,9	44,6	55,4	36,1	63,9	45,7	54,3	35,0	65,0	22,9	77,1	15,4	84,6
Konut	5,9	94,1	10,7	89,3	6,4	93,6	7,7	92,3	9,7	90,3	10,7	89,3	7,4	92,6	4,1	95,9	3,3	96,7	3,1	96,9
Eğitim	96,3	3,7	96,5	3,5	96,6	3,4	96,6	3,4	95,7	4,3	94,0	6,0	92,4	7,6	92,4	7,6	92,3	7,7	89,9	10,1
Sağlık	91,1	8,9	92,5	7,5	92,1	7,9	90,7	9,3	89,3	10,7	77,4	22,6	73,1	26,9	74,3	25,7	78,5	21,5	74,2	25,8
Diğer Hizmetler	10,7	89,3	15,2	84,8	20,8	79,2	24,3	75,7	33,7	66,3	50,8	49,2	65,2	34,8	71,7	28,3	77,4	22,6	81,8	18,2
TOPLAM	60,0	40,0	63,6	36,4	62,5	37,5	60,2	39,8	56,7	43,3	59,6	40,4	57,5	42,5	52,9	47,1	48,3	51,7	46,2	53,8

Kaynak: Serdar ŞAHİNKAYA, "Sermaye Birikimi, Sınai Birikim ve İmalat Sanayii", 3. İzmir İktisat Kongresi 4-7 Haziran 1992, DPT Ya., C. 3, Ankara, 1993, s.121-122; Tablo 5'den çıkarılmıştır.

III. TASARRUF-YATIRIM DENGESİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

1980-1990 dönemini kapsayan planlarda, kalkınmanın artan oranlarda yurt içi tasarruflarla sağlanması hedef alınmıştır. Buna yönelik olarak, özellikle Toplu Konut Fonu aracılığıyla hanehalkının gönüllü tasarruflarının artırılması teşvik edilmiştir. Diğer taraftan, gerçekçi faiz uygulamasıyla gönüllü tasarrufların artırılması yanında, bunların bankacılık ve mali kurumlarda toplanması özendirilmiştir. Bu uygulamaların yanında gelir ortaklığı senedi, finansman bonosu, kar ve zarar ortaklığı belgesi, menkul kıymetler yatırım ortaklığı fonu v.b. gibi yeni sayılabilecek tasarruf araçları geliştirilmiş, sermaye piyasasının güçlendirilmesine önem verilmiştir. Bir başka şekilde, "Memurlar ve İşçiler ile Bunların Emeklilerine Konut Edindirme Yardımı Yapılması Hakkında Kanun" ile "Çalışanların Tasarrufa Teşvik Edilmesi ve Bu Tasarrufların Değerlendirilmesine Dair Kanun" hükümleri çerçevesinde yapılan uygulamalarla özel tasarrufların artırılmasına çalışılmıştır.

Bu uygulamaların bir sonucu olarak, 1980-1990 döneminde sabit fiyatlarla toplam yurt içi tasarruflarda yılda ortalama yüzde 5,8 oranında artış kaydedilmiştir. Cari fiyatlarla yurt içi tasarrufların GSMH içindeki payı, 1980 yılında yüzde 16,0'lık seviyesinden 1990 yılında yüzde 23,7'ye yükselmiştir. 1988 ve 1989 yıllarında yurt içi tasarruf oranı, toplam yatırımların GSMH'ya oranının üstüne çıkmış ve ekonomi bu yıllarda kendi tasarruflarıyla yatırımlarını karşılayabilecek seviyeye gelmiştir. Yurt içi tasarruflardaki bu gelişme, esas olarak özel tasarruflardaki artıştan kaynaklanmıştır. Bunun nedenlerinden biri de, Tablo 2.3'den de açıkça anlaşılacağı gibi, tasarruf mevduatının reel getirisinin genelde pozitif olmasındandır. Özel tasarruflar, 1980-1990 döneminde sabit fiyatlarla yılda ortalama yüzde 7,3 oranında artarken, cari fiyatlarla 1980 yılında yüzde 10,6

olan özel tasarruf oranı, 1990 yılında yüzde 19,1'e yükselmiştir. Özel tasarruflardaki artışlar yanında, 1980-1990 döneminde kamu tasarruflarında da iç ve dış talepteki canlılıktan, nisbi fiyat yapısının değişmesinden ve vergi uygulamasında kurumlar lehine sağlanan muafiyet ve istisnalardan kaynaklanan önemli artışlar kaydedilmiştir. 1980-1990 döneminde kamu tasarrufları, reel olarak dönem ortalarında bir miktar artmasına rağmen yaklaşık aynı seviyede kalmıştır. Dönem boyunca kamu alt yapı yatırımlarının hızla artışı, borçlanma yoluyla kaynak teminine yönelmeyi gerekli kılmıştır.

Dönem içinde sermaye piyasasının oluşturulmuş olması, ekonomik dengenin sağlanması ve istenilen büyümenin birlikte gerçekleştirilebilmesi, iç tasarrufların yatırılabılır fonlara dönüştürülmesi ve üretken yatırımlara yönlendirilmesiyle mümkün olduğundan önemli bir gelişmedir.

Tasarruf-yatırım dengesi açısından konuyu inceleyecek olursak; dönem boyunca kamu kesimi reel olarak sürekli açık vermiş, özel kesim ise sürekli fazla tasarrufta bulunmuştur. Kamu kesimindeki bu açığın, gerek özel kesim gerekse dış tasarruflarla karşılandığı görülmektedir. Özellikle belirtmek gerekir ki 1982, 1984, 1985, 1987 ve 1988 yıllarında kamu kesimi tasarruf açığı tamamen özel tasarruflarla karşılanmıştır.

1980-1990 döneminde toplam sabit sermaye yatırımlarında reel olarak gerileme vardır. Bunun temel nedeni, kamu yatırımlarındaki azalmadır. Gerçekten, dönem içinde özel kesim yatırımlarının payı belirgin bir artış göstermiş ve 1988 yılında kamu payının üstüne çıkmıştır. Bunda, kamu açıklarının azaltılmasının neredeyse tümüyle kamu yatırımlarının kısılması yoluyla sağlanmaya çalışılması ve özel sektörün kredi faizlerindeki düşüş, teşvik sisteminde yapılan değişiklikler, yatırım malları

ithalatında sağlanan avantajlar sonucunda sabit sermaye mallarına yapılan yatırımların artışı etkili olmuştur.

Ancak burada hemen şunu belirtelim ki; 1980 yılından itibaren toplam sermaye yatırımları açısından, kamu kesiminin ülke ekonomisindeki rolünün azaltılacağı sürekli belirtilmesine rağmen 1987 yılına kadar kamu kesimi sabit sermaye yatırımları özel kesim yatırımlarının oldukça üzerinde gerçekleşmiştir.

Türkiye’de kalkınma çabaları süresince, sektörlerin ekonomik yapı içindeki ağırlıklarında ve birbirlerine karşı konumlarında değişiklikler olduğu gibi, 1980-1990 döneminde de aynı değişiklikler olmuştur.

Büyümenin başlıca koşulu, sanayi yönlü kalkınmayı benimseyip uygulamaktan geçmektedir. Nitekim; 24 Ocak 1980 ve sonrasında bu kalkınma şekli ülke ekonomisinin hedefi haline gelmiştir. Öyleyse, sektörel sabit sermaye yatırımlarının dönem içindeki gelişimini bu bakış açısıyla incelemek yararlı olacaktır.

İncelediğimiz dönemde, toplam sabit sermaye yatırımları içinde konut, ulaştırma, diğer hizmetler, turizm ve eğitim sektörlerindeki yatırımlar ağırlık kazanmıştır. Diğer taraftan imalat, enerji, tarım ve madencilik sektörlerinde düşüş görülmektedir.

Kamu kesimi yatırımları içinde enerji, eğitim ve ulaştırma ile sosyal altyapı yatırımlarının payı yıllar itibariyle önemini korumuş, fakat imalat sanayii yatırımları ise uygulanan politika gereği gerileme göstermiştir. Oysa ki; sanayileşmeyi hedeflemiş ekonomilerde kamu kesminin özellikle imalat sanayiinde öncü olacağı yerde, çok çabuk bu sektörden çekilmesi, uzun

dönemde ciddi sonuçlar yaratabilecektir. Bilindiği gibi ekonominin gelişmesi, öncelikle sanayiinin gelişmesine, bu da özellikle imalat sanayiinin ve onun içinde yer alan yatırım malları sektörünün gelişmesine önemli ölçüde bağlıdır.

Kaldı ki; sabit sermaye yatırımları içinde, yüzde dağılım olarak özel kesimin payı oldukça yüksek gerçekleşse bile, reel olarak imalat sanayii yatırımlarında yalnızca kamu kesiminde değil, özel kesimde de ciddi gerilemeler söz konusudur. Bununla birlikte, özel kesim imalat sanayii yatırımları artışının görece olarak düşük kalması ve kamu yatırım programlarında altyapıya öncelik verilmesi sonucu, imalat sanayii yatırımlarının toplam sabit sermaye yatırımları içindeki payının dönem boyunca giderek düşmesine ve kalkınmaya yeterli katkıda bulunamamasına neden olmuştur.

Konut sektörüne sağlanan finansman imkanlarının genişletilmesi ile konut yatırımlarının özel kesim yatırımları içindeki payı önemli ölçüde artış göstermiştir.

Diğer taraftan, 12.3.1982 tarihinde getirilen 2634 Sayılı Turizmi Teşvik Kanununun yürürlüğe girmesiyle beraber turizm sektörüne teşvik ve kredi imkanları sağlanmış, ayrıca yabancı sermaye yatırımlarının da katkısıyla önemli gelişmeler kaydedilmiş ve sektörün özel kesim yatırımları içindeki payı artış göstermiştir.

Dönem içinde madencilik sektörü sabit sermaye yatırımlarına bakıldığında, 1985 yılına kadar madenlerin özel kesime devrinin kolaylaşmasını sağlayan yasal ve kurumsal düzenlemelerin etkisiyle bir miktar canlanma görülmüş, ancak bu yıldan sonra sektöre yapılan yatırımlar dönem başındaki düzeyin altında gerçekleşmiştir.

1980-1990 döneminde tasarruf-yatırım dengesinin; tasarrufların yeterince artırılması sağlanamadığından GSMH'dan yatırımlara ayrılan payın büyümemesi, kamu kesiminin toplam sabit sermaye içindeki payının dengesiz bir şekilde azalıp özel kesimin payının artması, bunda en büyük etkenin imalat sanayii yatırımlarına ayrılan payın giderek azalması ve bunun paralelinde kamu kesiminin azalan payına rağmen, çoğunun alt yapı yatırımlarına harcanmasıyla beraber özel kesimin imalat sanayiinden konut, turizm ve hizmetler sektörü yatırımlarına kayması gibi nedenler sonucunda istenilen düzeyde gerçekleşmediği ortaya çıkmıştır.

Öyle ki; bir ülkenin yoğun bir yatırım hamlesine girmesi, kaynaklarının elverişli ve yeterli olmasına bağlıdır. Yurt içi tasarrufların kamu ve özel kesim itibariyle yetersiz olması durumunda, düşük bir büyüme hızı veya dış tasarruflar otomatikman kabul edilmiş olur⁽⁷⁾. Bu nedenle, tasarruf yaratma kapasitesi düşük olan ülkemizde 1980-1990 döneminde tasarruf-yatırım açığı kendini göstermiştir.

---

(7) Necmi ÇELİK, "20. Yüzyılın 21. Yüzyıla Armağanı: Enflasyon", *Ekonomide Diyalog*, S.38, İstanbul, Ağustos-Eylül 1987, s. 47.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE KAMU FİNANSMANI DENGESİ (1980-1990)

Devlet, mali alandaki faaliyetleri ile ekonomik ve sosyal hayatı etkiler. Günümüzde ekonomik ve sosyal hayat, mali araçlarla bilinçli olarak yönlendirilmektedir. Kamu gelir ve harcamaları ile toplumsal ihtiyaçları tespit ve bunlara karşılık bulma fonksiyonu dışında bir yandan öngörülen büyüme hızının gerçekleştirilmesine çalışılmaktadır. Ayrıca vergilerle de ekonomik hayata yön verilmeye çalışılmaktadır⁽¹⁾. Bu nedenlerle finansman dengesinin incelenmesi iç ekonomik dengeler açısından önem taşımaktadır.

Bilindiği gibi kamu finansman dengesi; konsolide bütçe, KİT'ler, mahalli idareler, bütçe dışı fonlar, döner sermayeler ve sosyal güvenlik kuruluşlarının finansman dengelerinin toplamından meydana gelmektedir⁽²⁾. Aynı zamanda kamu kesimi genel dengesi olarak da ifade edebileceğimiz bu dengenin dönem içinde varlığı aşağıda incelenecektir.

---

(1) İktisadi Rapor 1990, TOBB Ya. No. Genel 165, Ankara, 1990, s. 241.

(2) Yıllık Rapor 1989, Ankara, 1990, s. 19.

I. KAMU GELİRLERİ

Ulusal ekonomilerde kamu ekonomik kesiminin yeri, gelir ve giderlerinin (ve bunlar arasındaki farkın) GSMH'ya oranlarından izlenebilir⁽³⁾. Bu amaçla hazırlanan Tablo 3.1 incelendiğinde dönem içinde aşağıdaki gelişmeler dikkat çekmektedir.

Türkiye'de kamu gelirlerinin GSMH içindeki payı 1987 yılına kadar dalgalanmalı bir biçimde olsa bile, artırılabilmiştir. Oysa ki; bu tarihten sonra söz konusu oran giderek düşmeye başlamıştır. Nitekim; 1980 yılında yüzde 22.4 olan kamu gelirlerinin GSMH içindeki payı, 1984 yılına kadar olan dönemde yüzde 25'in üzerinde gerçekleşmiştir. 1984 yılında yüzde 22.5'e gerileyen söz konusu oran, 1985 yılından itibaren yeniden yükselmeye başlayarak 1986-1987 yıllarında yüzde 29'un üzerine çıkmış, ancak daha sonra yeniden azalma eğilimine girerek 1990 yılında yüzde 27.9'a düşmüştür.

Genel olarak kısaca incelediğimiz kamu gelirlerinin alt kalemlerinin ne şekilde geliştiğinin incelenmesi, konuya daha fazla ışık tutacaktır. Bu amaçla kamu gelirlerini meydana getiren alt kalemler aşağıda incelenecektir.

A. VERGİLER

Kamu gelirlerinin en önemli kalemi olan vergilerin birinci işlevi, kamu harcamalarının yükünü topluma yaymak suretiyle gelir sağlamaktır. Bu amaca ne kadar ulaşıldığı, harcamaların vergilerle finanse edilme

⁽³⁾ Yakup KEPENEK - Nurhan YENTÜRK, *Türkiye Ekonomisi*, B. 7, İstanbul, Ekim-1995, s.217.

derecesi ile ölçülür. Bir başka deyişle, vergi salmada ana amaç, kamu harcamalarının finansmanı olduğundan, harcamalar ne derecede vergilerle finanse edilirse, gelir sağlama amacıyla da o derecede mesafe katedilmiş olur. Buradan anlaşılmaktadır ki, vergilerin gelir sağlama amacı mutlak olmayıp, önceden belirlenmiş harcama hedefine göre belirlenir⁽⁴⁾. Harcama yükünü topluma yayabilmek amacıyla Türkiye’de zaman zaman vergi gelirlerini artırmağa yönelik düzenlemeler yapılmıştır.

Toplam kamu gelirleri içinde en büyük paya sahip olan vergi gelirlerinin, incelenen dönem içinde yıllar itibariyle gerek cari, gerekse GSMH’ya olan oranlarının ne şekilde geliştiğini Tablo 3.2 ve 3.3 yardımıyla inceleyebiliriz.

Vergi gelirleri 1984 yılına kadar normal olarak artış gösterirken 1985 yılından itibaren, yüksek oranlarda artmıştır. Öyle ki; 1980 yılında 759.2 milyar TL. olan vergi gelirleri 1984’de 2,475.2 milyar TL., 1985’de 4,231.5 milyar TL. ve 1990’da da 61,157.9 milyar TL. olarak gerçekleşmiştir.

GSMH’ya olan oranlara bakıldığında, toplam vergi gelirlerinin 1980 yılındaki payının yüzde 14,3 olduğu ve bu oranın 1985 yılına kadar iniş çıkışlar gösterdiği, ancak bu yıldan itibaren yükselme eğilimine girdiği açıkça görülmektedir. Rakamsal olarak ifade ettiğimizde, 1980 yılında yüzde 14,3 olan GSMH içindeki pay, 1981’de yüzde 14,8’e yükselmesine rağmen 1985’de yüzde 12,0’a düşmüştür. Yukarıda da ifade edildiği gibi bu yıldan sonra yükselme trendine girerek 1986’dan sonra yüzde 14’ün üzerinde gerçekleşmiş ve incelenen dönemde sahip olduğu en yüksek oran olan yüzde 15,4’e 1990 yılında ulaşmıştır.

---

(4) İzzettin ÖNDER - Oktar TÜREL - Nazım EKİNCİ - Cem SOMEL, Türkiye’de Kamu Maliyesi, Finansal Yapı ve Politikalar, İKTİSAT POLİTİKASI SEÇENEKLERİ 2, İstanbul, Ekim - 1993, s. 30-31.

1980'li yılların başlarında oranlarda meydana gelen yükselmeler, bu yıllarda vergi kanunlarında yapılan değişikliklerin etkisiyle gerçekleşmiştir. Dönem ortalarına doğru gerileyen bu oranların 1985 yılında tekrar yükselmeye başlamasının nedeni, Katma Değer Vergisi (KDV)'nin bu yılda uygulamaya konulmasıdır⁽⁵⁾. Gerçekten, KDV uygulamasıyla vergi gelirlerinin GSMH içindeki payı dönem başına nazaran dönem sonunda daha yüksek oranda gerçekleşmiştir.

1. Dolaysız Vergiler

Ekonomilerde genel olarak, toplam vergi gelirleri içinde önemli bir paya sahip olması gereken dolaysız vergiler, vergi adaletinin sağlanması açısından önem arz etmektedir.

Dolaysız vergilerin vergi adaletini sağlayabilmesi için, bir anlamda bu vergi türünün tanımı olarak, mükellef kılınan şahıs tarafından ödenmesi ve başkalarına yansıtılmaması gerekmektedir⁽⁶⁾. Bunun gerçek anlamda uygulanıp tabana yayılabilmesi, bu vergi türünden elde edilecek gelirin en üst düzeyde olması anlamına gelmektedir.

Ancak 1980 sonrasında yapılan vergi düzenlemeleriyle dolaysız vergilerin ekonomideki ağırlığının azaltılması hedeflenmiştir⁽⁷⁾. Bu hedef doğrultusunda ve KDV'nin 1985 yılında yürürlüğe girmesi sonucunda, incelenen dönemde dolaysız vergilerin nasıl geliştiğini Tablo 3.2 ve 3.3 yardımıyla aşağıda inceleyeceğiz.

---

(5) Sudi APAK, *Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Ekonomik İstikrar Uygulamaları*, İstanbul, 1993, s. 224.

(6) "Dolaylı Vergiler - Dolaysız Vergiler", *Ekonomik Kavramlar ve Göstergeler Kılavuzu-1 (Kamu Maliyesi)*, HDTM Yayını, Ankara, s. 8.

(7) Hasan ERSEL - M. Ercan KUMCU, "İstikrar Programı ve Kamu Dengesi", *Türkiye İçin Yeni Bir Orta Vadeli İstikrar Programına Doğru*, TÜSİAD Ya. No. T/95, 6-180, İstanbul, Haziran - 1995, s. 175.

TABLO 3.1
KAMU GELİRLERİ VE HARCAMALARI

(GSMH'ya Oranlar, Yüzde Dağılım)

YILLAR	Kamu Gelirleri/ GSMH	Kamu Harcamaları/ GSMH
1980	22,4	32,6
1981	27,3	29,6
1982	27,4	30,9
1983	25,9	31,7
1984	22,5	29,0
1985	24,8	29,3
1986	29,6	34,3
1987	29,1	36,9
1988	28,6	34,8
1989	28,4	35,6
1990	27,9	38,4

Kaynak: Sudi APAK, Türkiye'de ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Ekonomik İstikrar Uygulamaları, İstanbul, 1993; Tablo 55'den çıkarılmıştır.

Dolaysız vergiler, 1980 yılında cari fiyatlarla 470.5 milyar TL. olarak gerçekleşmiş ve toplam vergilerin yarısından çoğunu oluşturmuştur. 1981 yılından sonra azalan bir hızla artan dolaysız vergiler, 1990 yılında 25,953.3 milyar TL. olarak gerçekleşmiştir. 1985 yılına kadar toplam vergi gelirlerinin yarısından fazlasına sahip olmuş, ancak bu yıldan itibaren KDV'nin yürürlüğe girmesiyle dolaysız vergilerin toplam içindeki payı yarıdan aşağıya düşmüştür.

Diğer taraftan, GSMH içindeki paylara bakıldığında 1980 yılında yüzde 8,9 olarak gerçekleşen dolaysız vergiler 1981 yılında yüzde 9,2'ye yükselerek dönemin en yüksek payına sahip olmuştur. Ancak bu yıldan itibaren 1985 yılına kadar sürekli düşüş eğilimi göstermiş ve aynı yıl dönem içindeki en düşük pay olan yüzde 4,7'ye gerilemiştir. Bunda, dolaysız vergilerin payının düşürülmesi hedefine yönelik olarak getirilen düzenlemeler etkili olmuştur. Buna rağmen, 1986 yılından itibaren tekrar yükselme eğilimine giren bu vergi türü 1990'da yüzde 6,5 olarak gerçekleşmiş, ancak dönem başındaki orana göre düşük bir seviyede kalmıştır.

2. Dolaylı Vergiler

Bilindiği gibi genellikle kanuni mükellef tarafından ödenip, sonradan piyasa mekanizması tarafından başkalarına yansıtılan vergilere⁽⁸⁾ dolaylı vergiler denilmektedir.

Dolaylı vergilerin dönem içindeki gelişmesi şu şekilde olmuştur:

Cari fiyatlarla 1980 yılında 288.7 milyar TL. olan bu vergi türü, 1985 yılına kadar yavaş bir şekilde artış göstermiş, 1985 yılında 2,562.3 milyar TL. olarak gerçekleşmiştir. Bu yıldan sonra daha yüksek hızlarda artış göstererek 1990 yılında 35,204.6 milyar TL.'na ulaşmıştır. Aynı zamanda, toplam vergiler içindeki ağırlığı bakımından konuya baktığımızda, dolaysız vergilerin gelişiminin aksine bir gelişme gösterdiği anlaşılmaktadır. Şöyle ki; dönem başından 1985 yılına kadar dolaylı vergiler toplam vergilerin yarısından azını oluştururken, bu yıldan sonra yarıdan çoğunu, hatta 2/3'üne varan oranını oluşturmuştur.

---

(8) "Dolaylı ....", s. 8.

Dolaylı vergilerin GSMH'ya oranı ise 1985 yılında dolaysız vergilerinkini aşmış, bundan sonra da 1987 yılına kadar bu oran artmaya devam etmiştir. 1987-1988 yıllarında bu vergi türünün GSMH içindeki payı düşmüş, dönem sonu olan 1990 yılında tekrar artmıştır.

Görülüyor ki, dolaylı vergilerin GSMH'ya olan oranı KDV'nin yürürlüğe girmesinden sonra sürekli artış göstermiştir. Konuya vergi adaleti açısından bakıldığında, bu durumun sabit gelirli ve ücretli kesimlerin aleyhine bir gelişme olduğu söylenebilir.

3. Servet Vergileri

Bilindiği gibi servet vergileri başlıca üç şekilde ortaya çıkmaktadır. Bunlar; servetteki değer artışları üzerinden alınan servet vergileri, veraset vergileri ve istisnai servet vergileridir⁽⁹⁾. Toplam vergi gelirleri içinde en düşük paya sahip olan bu vergi türünü aşağıda inceleyelim.

1980 yılında cari olarak 7.0 milyar TL. olarak gerçekleşen bu vergi geliri 1981'de 22.7 milyar TL.'na çıkmış ve bir sonraki yılda da aynı seviyede kalmıştır. 1983 yılından itibaren düzenli olarak artma eğilimi göstererek 1990'da 996.6 milyar TL.'na ulaşmıştır.

Diğer taraftan, servet vergilerininin GSMH içindeki paylarını incelediğimizde, dönem içinde dalgalı bir gelişim gösterdiği görülmektedir. 1980 yılında yüzde 0,1 paya sahipken, 1990'da yüzde 0,3 düzeyine yükselmiştir. Keza, incelenen dönemde bu oran hiç bir zaman yüzde 0,3'ün üzerine çıkmamıştır.

---

(9) İsmail TÜRK, Maliye Politikası Amaçlar - Araçlar ve Çağdaş Bütçe Teorileri, B. 6, Ankara, Ekim-1985, s. 214.

TABLO 3.2
KAMU KESİMİ GENEL DENGESİ

(Cari Fiyatlarla, Milyar TL.)

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Vergiler	759.2	1,189.1	1,305.0	1,897.1	2,475.2	4,231.5	7,194.1	10,905.7	18,338.4	33,743.7	61,157.9
Dolaysız	470.5	734.7	788.9	1,047.2	1,303.5	1,669.2	2,903.5	4,317.6	7,082.3	14,618.4	25,953.3
Dolaylı	288.7	454.3	516.1	849.9	1,171.7	2,562.3	4,290.6	6,588.1	11,256.1	19,125.4	35,204.6
Vergi Dışı Normal Gelirler	134.2	198.3	141.0	342.4	565.9	786.2	1,515.1	1,315.5	2,131.2	3,160.8	5,465.6
Faktör Gelirleri	95.8	155.0	273.8	373.0	1,038.9	1,849.6	2,827.4	4,222.5	8,200.7	11,384.5	12,382.8
Sosyal Fonlar	8.3	28.8	11.1	19.1	7.4	-39.4	-98.8	210.7	-322.6	-273.4	395.5
Cari Harcamalar	-545.6	-696.7	-789.9	-1,175.0	-1,651.1	-2,375.2	-3,491.3	-5,263.0	-8,703.7	-19,372.1	-39,774.2
Sabit Sermaye Yatırımları	-462.2	-723.5	-868.9	-1,213.3	-1,777.1	-3,236.0	-5,221.7	-7,479.9	-11,451.3	-17,346.2	-27,684.0
Cari Transferler	-212.1	-277.6	-210.4	-555.7	-1,097.6	-1,729.3	-3,789.3	-6,441.1	-10,805.7	-17,789.7	-26,011.5
Sermaye Transferleri	-36.4	27.2	-64.4	-160.0	-207.4	-208.3	-214.7	-672.6	-1,212.5	-1,732.6	-2,500.3
Servet Vergileri	7.0	22.7	22.5	40.9	43.5	58.2	178.0	200.5	302.4	353.9	996.6
Stok Değişim Fonu	-175.1	-105.2	-209.2	-268.3	-546.5	-614.5	-566.1	-1,121.7	-2,872.8	-4,451.0	-6,280.9
Borçlanma Gereği (KKBG)	465.0	319.0	374.1	688.6	1,194.4	1,266.6	1,869.3	4,563.1	6,177.9	12,282.9	29,428.6

Kaynak: Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1995), DPT Yayını, Ankara, Mart-1996; Tablo 5.1'den çıkarılmıştır.

B. VERGİ DIŞI NORMAL GELİRLER

Vergi gelirlerinden sonra önemli gelir türlerinden olan vergi dışı normal gelirler, bilindiği gibi genel olarak kamunun sahip olduğu gayri menkullerin kiraya verilmesinden elde edilmektedir.

1980-1990 dönemi cari fiyatlarla incelendiğinde, yıllar itibariyle bu gelir türünün dalgalanma gösterdiği ortaya çıkmaktadır. Nitekim; 1980 yılında 134.2 milyar TL. olan vergi dışı normal gelirler izleyen yılda bir miktar artmış, ancak 1982 yılında yine gerileyerek 141.0 milyar TL. olarak gerçekleşmiştir. Bu yıldan itibaren, 1987'deki gerileme dikkate alınmaz ise sürekli artış göstermiş ve 1990 yılında 5,465.6 milyar TL.'na ulaşmıştır.

Vergi dışı normal gelirlerin GSMH içindeki payları incelendiğinde, dönem başındakine göre bu payın, dönem sonunda gerilediği görülmektedir. Bu gerileme dönem içinde sürekli olmamış, dalgalanarak meydana gelmiştir. 1980-1981 yıllarında yüzde 2,5 olan bu oran, 1982'de yüzde 1,3'e gerilemiş, 1983'de tekrar yükselme eğilimine girerek 1986'da dönemin en yüksek oranı olan yüzde 3,0'e yükselmiştir. Ancak bu yükselmenin ardından oldukça hızlı bir gerileme göstererek 1990'da yüzde 1,4 olarak gerçekleşmiştir.

C. FAKTÖR GELİRLERİ

İncelediğimiz dönem itibariyle toplam kamu gelirleri içinde, 1982 yılından sonra vergi dışı normal gelirlerden daha büyük öneme sahip olan faktör gelirlerinin gelişmesini aşağıda inceleyeceğiz.

Cari fiyatlarla 1980 yılında 95.8 milyar TL. olan faktör gelirleri, yıllar itibariyle sürekli yükselerek 1990 yılında 12,382.8 milyar TL.'na ulaşmıştır.

Faktör gelirlerinin GSMH içindeki payları da 1989 yılına kadar cari fiyatlardaki artışlara paralellik göstermektedir. Ancak 1989 ve 1990 yıllarında gerileme görülmektedir. Şöyle ki; 1980 yılında yüzde 1,8'lik bir paya sahip olan faktör gelirlerinin GSMH'ya oranı 1988'de yüzde 6,3'e yükselmiş, 1989'da yüzde 4,9'a, 1990'da ise yüzde 3,1'e gerilemiştir. Dönem içinde, GSMH içindeki paylar yönünden en önemli artış 1984 yılında görülmüş, bir önceki yıl yüzde 2,7 iken, yüzde 4,7'ye yükselmiştir.

D. SOSYAL FONLAR

Kamu gelirleri içinde incelenen dönem itibariyle en düşük gelir sağlayan sosyal fonların gelişimi aşağıda incelenecektir.

Cari fiyatlarla 1980 yılında 8.3 milyar TL. olarak düşük bir seviyede gerçekleşen sosyal fonlar, bir sonraki yılda yükselerek 28.8 milyar TL. olmuştur. Ancak bu yükselme 1982 yılında yerini gerilemeye bırakmış, 1983 yılında ise yeniden yükselmiştir. Bu yıldan sonra sosyal fonlar sürekli düşüş göstermiş ve 1985 yılından 1989 yılına kadar negatif değer taşımıştır. 1990 yılında yeniden gelir sağlamaya başlamış ve 395.5 milyar TL. olarak gerçekleşmiştir.

GSMH içindeki oranlara bakıldığında, 1980-1990 döneminde sosyal fonların payının dalgalanarak düştüğü görülmektedir. 1980 yılında bu oran yüzde 0,2 olarak gerçekleşmiş ve 1981'de yükselerek yüzde 0,4'e ulaşmıştır. Bu yıldan itibaren 1984 yılına kadar sürekli bir düşüş gözlenmiş ve aynı yıl yüzde 0,0 olarak gerçekleşmiştir. Sonraki yıllarda yeniden yükselerek 1987'de yüzde 0,3 paya sahip olmuştur. Tekrar düşüş eğilimine giren sosyal fonlar 1990'da yüzde 0,1 olarak gerçekleşmiştir.

TABLO 3.3
KAMU KESİMİ GENEL DENGESİ

(Cari Fiyatlarla, GSMH'ya Oranlar)

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Vergiler	14,3	14,8	12,3	13,6	11,2	12,0	14,1	14,5	14,2	14,6	15,4
Dolaysız	8,9	9,2	7,4	7,5	5,9	4,7	5,7	5,8	5,5	6,3	6,5
Dolaylı	5,4	5,7	4,9	6,1	5,3	7,2	8,4	8,8	8,7	8,3	8,9
Vergi Dışı Normal Gelirler	2,5	2,5	1,3	2,5	2,6	2,2	3,0	1,8	1,6	1,4	1,4
Faktör Gelirleri	1,8	1,9	2,6	2,7	4,7	5,2	5,5	5,6	6,3	4,9	3,1
Sosyal Fonlar	0,2	0,4	0,1	0,1	0,0	-0,1	-0,2	0,3	-0,2	-0,1	0,1
Cari Harcamalar	-10,3	-8,7	-7,4	-8,4	-7,4	-6,7	-6,8	-7,0	-6,7	-8,4	-10,0
Sabit Sermaye Yatırımları	-8,7	-9,0	-8,2	-8,7	-8,0	-9,2	-10,2	-10,0	-8,9	-7,5	-7,5
Cari Transferler	-4,0	-3,5	-2,0	-4,0	-5,0	-4,9	-7,4	-8,6	-8,4	-7,7	-6,5
Sermaye Transferleri	-0,7	0,3	-0,6	-1,1	-0,9	-0,6	-0,4	-0,9	-0,9	-0,8	-0,6
Servet Vergileri	0,1	0,3	0,2	0,3	0,2	0,2	0,3	0,3	0,2	0,2	0,3
Stok Değişim Fonu	-3,3	-1,3	-2,0	-1,9	-2,5	-1,7	-1,1	-1,5	-2,2	-1,9	-1,6
Borçlanma Gereği (KKBG)	8,8	4,0	3,5	4,9	5,4	3,6	3,7	6,1	4,8	5,3	7,4

Kaynak: Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1995), DPT Yayını, Ankara, Mart-1996; Tablo 5.2'den çıkarılmıştır.

II. KAMU HARCAMALARI

Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, toplam kamu harcamalarının hem mutlak, hem de GSMH'nin bir oranı olarak artması, hemen hemen bütün ülkelerin ortak özelliklerinden birisi durumuna gelmiştir⁽¹⁰⁾. Toplam kamu harcamalarının ekonomideki payı iki konuyu belirtmektedir. Birincisi, toplumun kamu hizmetlerine olan talebini yansıtması; ikincisi, vergi yükümlülerinin vergi ödeme limitlerini yansıtmasıdır. Wagner hipotezine göre kamu harcamalarının payı, milli gelir yükseldikçe yükselecektir. Bunun yanında, milli gelirin ekonomi içindeki dağılımı ve buna benzer sosyo-ekonomik nedenlere bağlı olarak meydana gelen vergi mükelleflerinin baskısı, kamu harcamalarındaki artış eğilimini frenlemektedir⁽¹¹⁾.

Ekonomik istikrarın sağlanmasında, kamu harcamaları Devletin elinde etkili bir araç vazifesi görür⁽¹²⁾. Musgrave ve Rostow'un kalkınma modellerinde ise kamu harcamalarındaki artışın, kalkınma sürecinde, özellikle piyasanın başarısız olduğu durumlarda, bu başarısızlıkları ortadan kaldırma gayreti içinde bulunan, alt yapı ve sosyal yatırımları gerçekleştiren bir kurum olarak, devletin rolünü yansıttığı fikri savunulmaktadır⁽¹³⁾. Gerçekten, kamu harcamaları genellikle bağımsız bir politika değişkeni olarak kabul edilmektedir⁽¹⁴⁾. Ülkemizde, hazırlanan kalkınma

---

(10) Beyhan ATAÇ - Engin ATAÇ, "Türkiye'de 1964-1991 Döneminde Ekonomik Açıdan Kamu Harcamaları Bileşiminin Analizi", 3. İzmir İktisat Kongresi, 4-7 Haziran 1992, DPT Ya., C. 2, Ankara, 1993, s. 31.

(11) ÖNDER - TÜREL - EKİNCİ - SOMEL, s. 22.

(12) Öztin AKGÜÇ, "Konjonktür - Para ve Maliye", Türkiye Ekonomi Kurumu İktisadi Araştırmalar Enstitüsü, Konjonktür Hareketleri ve Türkiye Ekonomisi Semineri, 3-5 Mayıs 1972, Ankara, 1973, s. 70.

(13) ATAÇ - ATAÇ, s. 31.

(14) Suat ÖKSÜZ, "Türkiye'de Kamu Harcamalarının (Genel Bütçe) Zaman İçerisindeki Eğilimi Üzerine Bir Not", E.İ.T.İ.A. Dergisi, C. 18, S. 2, Eskişehir, Haziran - 1982, s. 289.

planlarında her ne kadar piyasa sistemi (özel sektör) esas alınmış, kamu kesiminin yol gösterici ve destekleyici olduğu kabul edilmiş ise de, hedeflenen büyümeyi sağlayabilmek için kamu harcamalarına önemli görevler düşmüştür.

Kamu harcamalarının 1980-1990 dönemindeki gelişimini incelemeye geçmeden önce, ekonomik açıdan sınıflandırılmasının açıklanmasında yarar olacağı kanaatindeyiz.

Öyle ki; kamu harcamalarının zamanla çoğalması ve kamu kesiminin ekonomi içindeki ağırlığının artması, birbirine göre farklılık arz eden kamu harcamalarının belirli kıstaslara göre sınıflandırılmasını zorunlu kılmıştır. Farklı kamu hizmetleri arasındaki dengenin sağlanarak kamunun sınırlı kaynaklarının ülke ihtiyaçlarına göre dağıtılması, ancak bir sınıflandırma yapılarak sağlanabilmektedir. Böylelikle, harcamaların verimliliği ve ödenen vergilerin hangi hizmet çeşidine ne miktarda harcandığı belirlenebilmektedir. Türkiye’de kamu harcamaları bu amaca yönelik olarak üç sınıfa ayrılmıştır. Bunlar, “yönetimsel” sınıflandırma, “fonksiyonel” sınıflandırma ve “ekonomik” sınıflandırmadır⁽¹⁵⁾.

Çalışmamızda ele alacağımız ekonomik sınıflandırma da ise harcamalar, “reel” ve “transfer” harcamaları olarak ikiye ayrılmıştır⁽¹⁶⁾. Reel (gerçek) harcamalar da cari ve yatırım harcamalarını içermektedir. Türk bütçe terimleriyle ekonomik sınıflandırmayı ifade edecek olursak, “cari”, “yatırım” ve “transfer” harcamaları olmak üzere üçe ayrılmaktadır⁽¹⁷⁾. Bu sınıflandırma çeşidi ekonomik çalışmalarda sıklıkla kullanılmaktadır.

(15) S. Rıdvan KARLUK, *Türkiye Ekonomisi (Tarihsel Gelişim, Yapısal Değişim, Politik Değerlendirme)*, Eskişehir, 1994, s. 42-43.

(16) Z. Refia YILDIRIM, “Türkiye’de Gayri Safi Milli Hasıla İle Kamu Harcamaları Arasında Nedensellik İlişkisi”, *D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi*, C. 9, S. 1, İzmir, 1994, s. 36.

(17) KARLUK, s. 43.

TABLO 3.4
KAMU KESİMİ BORÇLANMA GEREĞİNİN BÜTÇE TÜRLERİNE GÖRE DAĞILIMI

(Cari Fiyatlarla, Milyar TL.)

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Toplam Kamu	465.0	319.0	374.1	688.6	1,194.4	1,266.6	1,869.3	4,563.1	6,177.9	12,282.9	29,428.7
Konsolide Bütçe	166.2	123.6	157.3	312.6	978.7	798.3	1,411.5	2,607.4	3,990.2	7,672.5	11,954.7
KİT	257.5	192.4	206.2	303.6	421.2	869.5	1,319.9	2,470.1	2,805.3	4,419.7	15,116.5
İşletmecî KİT	269.4	316.1	261.5	388.6	501.1	858.5	1,345.5	2,583.9	2,711.8	4,505.1	15,800.8
Tasarrufçu KİT	-11.9	-123.7	-55.3	-85.0	-79.9	11.0	-25.6	-113.8	93.5	-85.4	-684.3
Mahalli İdareler	16.0	-0.2	-3.0	4.1	-20.2	-38.7	135.7	344.0	467.0	475.3	160.3
Fonlar	-	-	-	-	-108.6	-213.3	-850.4	-431.4	-747.6	899.1	2,423.8

Kaynak: Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1995), DPT Yayını, Ankara, Mart-1996; Tablo 5.3'ten çıkarılmıştır.

Şimdi, kamu harcamalarının ekonomik sınıflandırılmasını ayrı başlıklar altında incelemeye geçmeden önce, toplam kamu harcamalarının dönem içerisinde ne şekilde geliştiğini, GSMH içindeki payları ve cari fiyatlarla gelişimini Tablo 3.1 yardımıyla aşağıda inceleyeceğiz.

24 Ocak Kararları'nın alınmasıyla 1980 yılında benimsenen kamunun ekonomideki yerinin küçültülmesi çabaları, incelenen dönem sonuna kadar acaba gerçekleştirilebilmiş midir?

Bu soruyu cevaplandırabilmek, ancak ekonomide kamu kesiminin büyüklüğünü ölçmede kullanılan başlıca üç kriterden en yaygını olan kamu harcamalarının GSMH'ya oranlarının⁽¹⁸⁾ incelenmesiyle mümkün olacaktır.

Toplam kamu harcamalarının GSMH ile olan 11 yıllık oransal ilişkilerde görüldüğü üzere, toplam kamu harcamaları/GSMH oranında yıllar itibariyle artışlar ve azalışlar gözlenmekle birlikte, özellikle 1984 yılındaki azalış ve 1990 yılındaki artış oldukça belirgindir. Bu yıllarda gerçekleşme oranı sırasıyla, yüzde 29,0 ve yüzde 38,4'tür. Dönem başındaki yüzde 32,6 oranına göre dönem sonu oranının oldukça yüksek gerçekleştiği görülmektedir. Bunun yanında, toplam kamu harcamalarının GSMH ile olan oransal ilişkisini 1980-1990 döneminin ortalaması olarak incelediğimiz zaman bu oranın yüzde 33,0 olduğu görülmektedir.

A. CARİ HARCAMALAR

Cari harcamalar GSMH'ya katkıda bulunan, ancak doğrudan üretim kapasitesini artırıcı etkisi olmayan ve faydası genellikle bir dönemle sınırlı

---

(18) KARLUK, s. 38.

sayılabilecek harcamalar (personel giderleri, yolluklar, tüketim malları ve malzeme alımları v.b. gibi) olarak ifade edilebilir⁽¹⁹⁾. Burada personel harcamalarının; genel ve katma bütçeli kuruluşlarda çalışanların aylıkları, sözleşmeli personel ücretleri, işçi ücretleri, sosyal yardımlar, ek çalışma karşılıkları, tazminat ve ödüller, tedavi yardımları ve diğer personel giderlerini kapsadığı göz önünde bulundurulduğunda, cari harcamalar içinde en büyük paya sahip olacağı açıktır.

Tablo 3.2 ve 3.3'den cari harcamaların ekonomik dağılımının GSMH'ya olan oransal ilişkisi yıllar itibariyle incelendiğinde, 1980-1990 döneminde sürekli artış veya sürekli azalış eğilimi görülmemektedir. Bu dönem boyunca GSMH'ya oranlar dalgalanma göstermiştir. 1980'de yüzde (eksi) -10,3 olan bu oran, 1985 ve 1988 yıllarında yüzde (eksi) -6,7 olarak dönemin en düşük oranı olmuştur. Dönem sonunda, dönem başındaki değere ancak yaklaşılmış ve yüzde (eksi) -10,0 olarak gerçekleşmiştir. 11 yıllık dönemde cari harcamalar/GSMH oranı ortalama yüzde (eksi) -8,0 olarak gerçekleşmiştir.

Diğer taraftan, cari harcamaları cari fiyatlarla inceleyecek olursak; dönem içinde sürekli bir artış göze çarpmaktadır. 1980 yılında (eksi) -545.6 milyar TL. olan bu miktar, 1990'da (eksi) -39,774.2 milyar TL.'na ulaşarak yaklaşık 70 kat artış göstermiştir.

Cari harcamalar içinde en yüksek paya sahip olduğunu ifade ettiğimiz personel harcamaları, ileride Konsolide Bütçe başlığı altında inceleneceğinden burada ele alınmayacaktır.

---

(19) ATAÇ - ATAÇ, s. 35-37.

TABLO 3.5
KAMU KESİMİ BORÇLANMA GEREĞİNİN BÜTÇE TÜRLERİNE GÖRE DAĞILIMI

(Cari Fiyatlarla GSMH'ya Oranlar, Yüzde)

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Toplam Kamu	8,8	4,0	3,5	4,9	5,4	3,6	3,7	6,1	4,8	5,3	7,4
Konsolide Bütçe	3,1	1,5	1,5	2,2	4,4	2,3	2,8	3,5	3,1	3,3	3,0
KİT	4,9	2,4	1,9	2,2	1,9	2,5	2,6	3,3	2,2	1,9	3,8
İşletmecî KİT	5,1	3,9	2,5	2,8	2,3	2,4	2,6	3,4	2,1	2,0	4,0
Tasarrufçu KİT	-0,2	-1,5	-0,5	-0,6	-0,4	0,0	-0,1	-0,2	0,1	-0,0	-0,2
Mahalli İdareler	0,3	-0,0	-0,0	0,0	-0,1	-0,1	0,3	0,5	0,4	0,2	0,0
Fonlar	-	-	0,0	0,0	-0,5	-0,6	-1,7	-0,6	-0,6	0,4	0,6

Kaynak: Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1995), DPT Yayını, Ankara, Mart-1996; Tablo 5.4'den çıkarılmıştır.

B. YATIRIM HARCAMALARI

Bir ekonominin gücünü doğrudan artırıcı nitelikteki harcamalara, yatırım harcamaları denilmektedir. Bu harcamalar GSMH'ya katkıda bulunmakla beraber, kamu sektöründe sermaye stoku birikimine de yol açmaktadır. Böylece yatırım harcamaları, ekonominin toplam talep düzeyi üzerinde ve ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesi hususunda önemli etkilere sahip olmaktadır⁽²⁰⁾. Bu etki, genellikle yatırım harcamalarının kısılarak toplam talebin azaltılması biçiminde olmaktadır.

Bilindiği gibi yatırım harcamalarının faydası, harcamanın yapıldığı dönemden sonra ortaya çıkmaktadır. Bunun için, yapılan yatırım harcamaları sermaye stokuna ilave şeklinde olmaktadır. Bunlar genellikle mevcut makina ve teçhizata yapılan ilaveler, ham, yarı mamül ve mamül maddelerin stoklarındaki artışlar, bina ve konut inşaatları için yapılan harcamalardır⁽²¹⁾. Gerçekten, bu harcamaların faydaları aynı dönem içinde görülmeyip, daha sonraki yıllarda görülmektedir.

Yatırım harcamalarının incelenmesini biz burada sabit sermaye yatırımlarının incelenmesi olarak ele aldık. Şöyle ki, sabit sermaye yatırımları toplam yatırım harcamalarının hem en önemli, hem de en yüksek paya sahip kalemidir.

Sabit sermaye yatırımlarının cari fiyatlarla gelişimini Tablo 3.2, GSMH'ya oranlarını Tablo 3.3 yardımıyla aşağıda inceleyeceğiz.

Cari fiyatlarla, incelenen dönem içinde sabit sermaye yatırımlarının sürekli olarak arttığı göze çarpmaktadır. Bu artış yıllar itibariyle aynı

(20) ATAÇ - ATAÇ, s. 34.

(21) KARLUK, s. 43.

düzeyde olmamış, 1982 ve 1984 yıllarında oldukça düşük seviyede gerçekleşmiştir. 1980 ve 1990 yıllarındaki sabit sermaye yatırımlarının gerçekleşmelerine baktığımızda sırasıyla, (eksi) -462.2 milyar TL. ve 27,684.0 milyar TL.'dir.

GSMH'ya olan oranlarına baktığımızda ise ilginç bir gelişim ortaya çıkmaktadır. Dönem içerisinde sabit sermaye yatırımlarının GSMH'daki payının ne sürekli artışı, ne de sürekli düşüşü söz konusudur. Öyle ki; dönem başından 1987 yılına kadar dalgalanarak gelişen bu oran, dönem sonuna kadar sürekli düşüş göstermiştir. 1980 yılında yüzde (eksi) -8.7 paya sahipken 1990'da yüzde (eksi) -7,5 payla dönemin en düşük oranına sahip olmuştur. 11 yıllık dönemde yıllık ortalama pay yüzde (eksi) -8,7 olarak gerçekleşmiştir.

C. TRANSFER HARCAMALARI

Milli gelir üzerinde doğrudan doğruya etki meydana getirmeyen ve yalnızca satın alma gücünün özel şahıslar veya sosyal kesimler arasında el değiştirmesine neden olan harcamalara "transfer harcamaları" denilmektedir. Bu el değiştirmeler genellikle devlet borçlarının faizleri, sosyal yardımlar, iktisadi amaçlı mali yardımlar, özel yatırımları teşvik etmek için verilen avanslar ve yapılan ikrazlar vasıtasıyla yapılmaktadır. Ayrıca, bu harcamalar karşılıksız yapılmakta ve milli ekonomideki mal ve hizmet akımında bir değişiklik meydana gelmemektedir⁽²²⁾. Ancak şunu da belirtmemiz gerekir ki, transfer harcamalarıyla bir mal ve hizmet üretilmemekte ve dolayısıyla ekonomide toplam talep düzeyinde her hangi bir değişiklik meydana gelmemekte, ancak toplam talep bileşimi değişmektedir.

---

(22) TÜRK, s. 26.

Kamu kesimi transfer harcamaları kendi içinde iki ayrı gruba ayrılmaktadır. Birincisi, cari transferler; ikincisi, sermaye transferleridir. Bunları incelemeye geçmeden evvel aşağıda cari ve sermaye transferlerinin neleri kapsadığını görelim.

Cari transferler genellikle devletin emekli, dul, yetim ve işsizlere yaptığı yardımlar ile sosyal transfer harcamalarını kapsamaktadır. Sermaye transferleri ise, kamu ve özel kesime mali yardım biçiminde yapılan iktisadi transferler oluşturmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde sermaye birikimine katkıda bulunan, bu şekilde yapılan transfer harcamalarına özellikle yer verilmektedir⁽²³⁾.

1. Cari Transferler

Cari transferlerin gelişimini Tablo 3.2 ve 3.3 yardımıyla inceleyeceğiz.

Dönem içinde, cari transferler genellikle sürekli artış biçiminde gerçekleşmiştir. İstisnai olarak düşüş gösteren yıl 1982'dir. Bu yılda, bir önceki yıla göre düşük bir seviyede gerçekleşerek (eksi) -210.4 milyar TL. olmuş ve başlangıç yılı 1980'deki (eksi) -212.1 milyar TL.'nin da altında bir rakama gerilemiştir. Sonraki yıllarda ise sürekli artarak, 1990 yılında (eksi) -26,011.5 milyar TL.'na yükselmiştir.

Cari transferlerin GSMH içindeki oransal gelişimine baktığımızda görülmektedir ki, bu pay incelenen dönem içinde sürekli iniş ya da sürekli çıkış göstermemekte, ancak dalgalanarak artmaktadır. 11 yıllık süre içinde GSMH'ya olan ortalama oran yüzde (eksi) -5,6 olarak gerçekleşmiştir. Bunun yanısıra 1980'de yüzde (eksi) -4,0 olan oran, 1982 yılına kadar gerileyerek

---

(23) ATAÇ - ATAÇ, s. 34.

TABLO 3.6
KONSOLİDE BÜTÇE DENGESİ

(Milyar TL.)

	1980	1981	1982 (*)	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
HARCAMALAR	1,078	1,516	1,602	2,613	3,784	5,313	8,165	12,696	21,006	38,051	67,193
Cari	495	638	720	1,068	1,490	2,095	3,051	4,537	7,444	16,607	33,380
- Personel	342	398	442	670	896	1,276	1,840	2,996	5,053	12,539	26,465
- Diğer Cari	153	240	278	398	594	819	1,211	1,542	2,391	4,068	6,915
Yatırım	186	306	333	473	691	1,030	1,624	2,296	3,141	5,067	8,902
Transfer	398	572	548	1,071	1,603	2,188	3,490	5,864	10,421	16,378	24,911
- Faiz Ödemeleri	32	75	87	211	441	675	1,331	2,266	4,978	8,260	13,966
İç Faiz Ödemeleri	22	41	34	80	177	247	649	1,260	3,159	5,115	9,613
Dış Faiz Ödemeleri	9	34	53	131	264	428	682	1,006	1,819	3,144	4,353
- KİT'lere Transfer	202	192	225	305	281	181	138	482	1,014	1,214	1,252
- Vergi İadeleri	6	32	0	187	382	726	1,116	1,651	2,109	2,870	3,577
- Diğer Transferler	159	273	236	368	499	606	905	1,465	2,321	4,034	6,116
										163.0	156.9
GELİRLER	912	1,392	1,444	2,300	2,805	4,514	6,754	10,089	17,016	30,379	55,239
Genel Bütçe	902	1,380	1,426	2,269	2,743	4,410	6,630	9,894	16,734	29,939	54,576
- Vergi Gelirleri	750	1,190	1,305	1,934	2,372	3,829	5,972	9,051	14,232	25,550	45,400
Gelir Üzerinden Al. V.	464	746	805	1,110	1,341	1,772	3,053	4,424	6,919	13,469	23,246
Servet Üzerinden Al. V.	7	22	22	39	41	54	53	68	147	177	411
Mal ve Hiz. Üzerinden Al. V.	206	309	333	531	612	1,257	1,873	2,781	4,494	7,659	13,685
Dış Ticaret Vergileri	73	114	146	255	378	746	993	1,778	2,672	4,246	8,057
- Vergi Dışı Normal Gelirler	141	143	121	316	294	458	574	819	1,228	2,438	4,267
- Özel Gelir ve Fonlar	11	47	0	19	77	124	83	25	1,274	1,950	4,909
Katma Bütçe	10	12	19	31	63	104	124	195	283	440	663
GELİR GİDER FARKI	-166	-124	-157	-313	-979	-798	-1,411	-2,607	-3,990	-7,673	-11,955
Emanet ve Avans. Net Değişme	16	86	-9	131	-47	-116	-197	33	-81	-639	-400
NAKİT AÇIĞI	-151	-37	-166	-182	-1,026	-915	-1,608	-2,575	-4,071	-8,312	-12,355
BORÇ İDARESİ											
Dış Borçlanma (Net)	18	25	-12	-89	334	-227	-6	-266	308	-209	41
- Kullanım	25	47	42	60	569	193	758	931	2,663	3,588	5,489
- Ödeme	7	22	54	150	236	420	764	1,197	2,355	3,797	5,448
İç Borçlanma (Net)	133	12	178	271	692	1,142	1,615	2,841	3,763	8,520	12,314
- Tahvil (Net)	-13	-4	20	168	137	497	476	896	2,433	5,982	7,942
- Kullanım	17	23	54	198	195	670	1,269	2,045	3,816	8,983	12,523
- Ödeme	30	27	34	30	58	172	793	1,149	1,383	3,001	4,581
- Bono (Net)	40	39	64	-96	284	231	668	913	389	995	1,932
- Kullanım	60	166	258	78	495	1,218	1,784	3,955	5,115	7,634	8,443
- Ödeme	20	127	193	175	211	986	1,116	3,042	4,726	6,639	6,511
- Merkez Bankası (Net)	103	39	32	72	190	266	257	355	675	457	331
- Diğer	3	-61	61	126	82	147	213	677	266	1,086	2,109

(*) 1982 Yılı 10 Aylıktır.

Kaynak: Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1995), DİT Yayını, Ankara, Mart-1996; Tablo 5.5'den çıkarılmıştır.

yüzde (eksi) -2,0 olmuştur. Bundan sonraki yıllarda 1987'ye kadar yükselme eğilimi göstererek yüzde (eksi) -8,6'ya ulaşmış, ancak tekrar düşüş eğilimine girerek dönem sonu olan 1990 yılında yüzde (eksi) -6,5'e gerilemiştir.

Tablolardan da görüleceği üzere, transfer harcamaları içinde cari transferler daha önemli bir paya sahip olup, bu pay dönem içinde giderek daha çok önem kazanmıştır.

2. Sermaye Transferleri

Sermaye transferlerinin gelişimini de cari transferlerde olduğu gibi Tablo 3.2 ve 3.3 yardımıyla inceleyeceğiz.

1980-1990 yılları arasında sermaye transferlerinin cari fiyatlarla sürekli bir artış eğilimi gösterdiğini ifade edebiliriz. 1980 yılında (eksi) -36.4 milyar TL. olarak gerçekleşen bu transfer çeşidi, 1990 yılında (eksi) -2,500.3 milyar TL.'na ulaşmıştır.

GSMH içinde sermaye transferlerinin oluşturduğu paylara baktığımızda, bu oranın 1983 yılında gerçekleşen yüzde (eksi) -1,1'lik bir pay dışında dönem boyunca yüzde (eksi) -1,0'in altında gerçekleştiğidir. 11 yıllık dönem boyunca bu oran ortalama yüzde (eksi) -0,7 olarak gerçekleşmiştir. 1980 yılında yüzde (eksi) -0,7 olan bu pay, 1981'de dönemin en düşük değeri olan yüzde (eksi) -0,3'e gerilemiş ve sonraki yıllarda dalgalanma göstererek 1990 yılında yüzde (eksi) -0,6 olmuştur.

III. KAMU AÇIKLARINDAN KAYNAKLANAN BORÇLANMA (KAMU KESİMİ BORÇLANMA GEREĞİ - KKBG)

Kamu kesimi elde ettiği toplam gelirlerinden daha fazla toplam harcama yapıyorsa açık vereceği muhakkaktır. Bir başka şekilde buna, Kamu Kesimi Borçlanma Gereği (KKBG) de denilmektedir. Kamu, eğer gelirleri kadar harcama yapmıyor da aşıyorsa bunu ne şekilde telafi edecektir, kaynağı nereden bulacaktır?

Kamu kesimi meydana gelen bu açıklarının finansmanında üç temel kaynağa başvurmaktadır⁽²⁴⁾:

- Dış Borçlanma
- İç Borçlanma
- Merkez Bankası Kaynakları

Kamu kesimi açığının giderilmesinde başvurulan finansman yöntemine bağlı olarak, ekonomide farklı sonuçlar doğacaktır. Bunlara ayrı ayrı kısaca değinelim.

Kamu açıklarının dış borçlarla karşılanması halinde, borçlanmaya başvurulan bu dönemde ülkeye döviz girdisi sağlanacağı gibi faiz oranları da frenlenir. Dış borçlanmanın yapıldığı bu dönemde ülkeye gerçek anlamda kaynak aktarımı yapılmış olur⁽²⁵⁾. Faiz ve anapara ödemelerinin geldiği zamanda kaynak aktarımı aksi yönde gelişeceğinden fazla tercih edilmemesi gereken yoldur.

---

(24) Ahmet Fazıl ÖZSOYLU, "Türkiye'de İç Borçlar (1980-1990 Dönemi)", Maliye Yazıları, S. 31, Ankara, Temmuz, Ağustos - 1991, s. 16.

(25) ÖNDER - TÜREL - EKİNCİ - SOMEL, s. 39.

İç borçlanma yoluyla kamu açıklarının giderilmesi, hazine bonosu, devlet tahvili gibi mali araçlar kullanılması ile mümkündür. Bu durumda, eğer faiz oranları etkilenmiyorsa dengeyi bozucu bir etkisi olmayacaktır. Şayet aksi olursa, dengenin bozulacağı açıktır. Ancak yine de, kamu kesimi açıklarının finansmanında en uygun yolun bu olduğu şeklinde genel bir görüş birliği bulunmaktadır.

Merkez Bankası kaynaklarıyla yapılan borçlanmada, emisyon hacminin artması nedeniyle para arzı genişleyecek ve ülkede fiyat artışına yol açacaktır. Aynı zamanda faiz oranları da, bu durumdan reel olarak gerilemek suretiyle etkilenecektir⁽²⁶⁾. Hiç kuşku yok ki, bu kaynağın kullanılarak kamu kesimi açıklarının kapatılmaya çalışılması en uygun yol değildir.

Yukarıdaki açıklamalardan sonra şimdi de, gerek KKBG'nin gerekse bunun finansmanında kullanılan borçlanma yöntemlerinin incelenen dönem içinde ne şekilde geliştiğini Tablo 3.2, 3.3, 3.6 ve 3.7'den, KKBG'nin bütçe türlerine göre nasıl geliştiğini ise Tablo 3.4 ve 3.5'den yararlanarak açıklamaya çalışacağız.

Dönem içinde KKBG'nin 1981 yılındaki düşüşü gözardı edildiğinde, sürekli artış gösterdiği izlenmektedir. Bu artış, 1986 yılından itibaren çok daha yüksek miktarlarda gerçekleşmiştir. Nitekim; 1980 yılında 465.0 milyar TL. olan KKBG, 1986'da 1,869.3 milyar TL.'na, 1990'da ise 29,428.6 milyar TL. gibi yüksek bir rakama ulaşmıştır.

Yukarıdaki tesbitimizin paralelinde, KKBG'nin GSMH içindeki payları da 1980 yılındaki yüksek oran dikkate alınmazsa, dalgalanarak artmıştır.

---

(26) ÖNDER - TÜREL - EKİNCİ - SOMEL, s. 39-40.

TABLO 3.7
KONSOLİDE BÜTÇE GELİR VE HARCAMALARININ GSMH'YA ORANLARI

(Yüzde)

	1980	1981	1982 (*)	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
HARCAMALAR	20,3	18,9	15,1	18,8	17,1	15,0	16,0	16,9	16,3	16,5	16,9
Cari	9,3	7,9	6,8	7,7	6,7	5,9	6,0	6,0	5,8	7,2	8,4
- Personel	6,4	5,0	4,2	4,8	4,0	3,6	3,6	4,0	3,9	5,4	6,7
- Diğer Cari	2,9	3,0	2,6	2,9	2,7	2,3	2,4	2,1	1,9	1,8	1,7
Yatırım	3,5	3,8	3,1	3,4	3,1	2,9	3,2	3,1	2,4	2,2	2,2
Transfer	7,5	7,1	5,2	7,7	7,2	6,2	6,8	7,8	8,1	7,1	6,3
- Faiz Ödemeleri	0,6	0,9	0,8	1,5	2,0	1,9	2,6	3,0	3,9	3,6	3,5
İç Faiz Ödemeleri	0,4	0,5	0,3	0,6	0,8	0,7	1,3	1,7	2,4	2,2	2,4
Dış Faiz Ödemeleri	0,2	0,4	0,5	0,9	1,2	1,2	1,3	1,3	1,4	1,4	1,1
- KİT'lere Transfer	3,8	2,4	2,1	2,2	1,3	0,5	0,3	0,6	0,8	0,5	0,3
- Vergi İadeleri	0,1	0,4	0,0	1,3	1,7	2,1	2,2	2,2	1,6	1,2	0,9
- Diğer Transferler	3,0	3,4	2,2	2,6	2,3	1,7	1,8	2,0	1,8	1,8	1,5
GELİRLER	17,2	17,4	13,6	16,5	12,7	12,8	13,2	13,4	13,2	13,2	13,9
Genel Bütçe	17,0	17,2	13,4	16,3	12,4	12,5	13,0	13,2	13,0	13,0	13,7
- Vergi Gelirleri	14,1	14,8	12,3	13,9	10,7	10,8	11,7	12,1	11,0	11,1	11,4
Gelir Üzerinden Al. V.	8,7	9,3	7,6	8,0	6,0	5,0	6,0	5,9	5,4	5,8	5,9
Servet Üzerinden Al. V.	0,1	0,3	0,2	0,3	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Mal ve Hiz. Üzerinden Al. V.	3,9	3,8	3,1	3,8	2,8	3,6	3,7	3,7	3,5	3,3	3,4
Dış Ticaret Vergileri	1,4	1,4	1,4	1,8	1,7	2,1	1,9	2,4	2,1	1,8	2,0
- Vergi Dışı Normal Gelirler	2,7	1,8	1,1	2,3	1,3	1,3	1,1	1,1	1,0	1,1	1,1
- Özel Gelir ve Fonlar	0,2	0,6	0,0	0,1	0,3	0,3	0,2	0,0	1,0	0,8	1,2
Katma Bütçe	0,2	0,2	0,2	0,2	0,3	0,3	0,2	0,3	0,2	0,2	0,2
GELİR GİDER FARKI	-3,1	-1,5	-1,5	-2,2	-4,4	-2,3	-2,8	-3,5	-3,1	-3,3	-3,0
Emanet ve Avans. Net Değişme	0,3	1,1	-0,1	0,9	-0,2	-0,3	-0,4	0,0	-0,1	-0,3	-0,1
NAKİT AÇIĞI	-2,8	-0,5	-1,6	-1,3	-4,6	-2,6	-3,1	-3,4	-3,2	-3,6	-3,1
BORÇ İDARESİ											
Dış Borçlanma (Net)	0,3	0,3	-0,1	-0,6	1,5	-0,6	-0,0	-0,4	0,2	-0,1	0,0
- Kullanım	0,5	0,6	0,4	0,4	2,6	0,5	1,5	1,2	2,1	1,6	1,4
- Ödeme	0,1	0,3	0,5	1,1	1,1	1,2	1,5	1,6	1,8	1,6	1,4
İç Borçlanma (Net)	2,5	0,2	1,7	1,9	3,1	3,2	3,2	3,8	2,9	3,7	3,1
- Tahvil (Net)	-0,2	-0,1	0,2	1,2	0,6	1,4	0,9	1,2	1,9	2,6	2,0
- Kullanım	0,3	0,3	0,5	1,4	0,9	1,9	2,5	2,7	3,0	3,9	3,2
- Ödeme	0,6	0,3	0,3	0,2	0,3	0,5	1,5	1,5	1,1	1,3	1,2
- Bono (Net)	0,7	0,5	0,6	-0,7	1,3	0,7	1,3	1,2	0,3	0,4	0,5
- Kullanım	1,1	2,1	2,4	0,6	2,2	3,4	3,5	5,3	4,0	3,3	2,1
- Ödeme	0,4	1,6	1,8	1,3	1,0	2,8	2,2	4,1	3,7	2,9	1,6
- Merkez Bankası (Net)	1,9	0,5	0,3	0,5	0,9	0,8	0,5	0,5	0,5	0,2	0,1
- Diğer	0,1	-0,8	0,6	0,9	0,4	0,4	0,4	0,9	0,2	0,5	0,5

(*) 1982 Yılı 10 Aylıktır.

Kaynak: Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1995), DPT Yayını, Ankara, Mart-1996; Tablo 5.6'dan çıkarılmıştır.

1980 yılında bu oran yüzde 8,8 iken 1982 yılına kadar düşüş göstererek yüzde 3,5 olarak gerçekleşmiştir. Sonraki yıllarda dalgalanma göstererek 1990 yılında yeniden yüksek bir orana ulaşmış ve yüzde 7,4 olmuştur.

Kamu açıklarının finansmanında kullanılan borçlanma yöntemlerinin, 1980-1990 yılları arasındaki gelişimine bakıldığında en çok başvurulan borçlanma kaynağının iç borçlanma olduğu görülmektedir. Yıllar itibariyle incelendiğinde, 1981 yılında 12 milyar TL. olan dönemin en düşük iç borçlanması hariç tutulduğunda sürekli bir artış gözlenmektedir. 1980 yılında 133 milyar TL. olan bu borçlanma miktarı 1984 yılından sonra daha yüksek artışlar göstererek 1990'da 12,314 milyar TL. olarak gerçekleşmiştir. İç borçlanmayı kendi içinde inceleyecek olursak; 1988 yılına kadar hazine bonosu yoluyla borçlanmanın devlet tahviline göre -1983 yılı hariç- tercih edildiği, ancak bu yıldan sonra tercihin tersi yönde değiştiği görülmektedir. Nitekim; 1980 yılında devlet tahvili kullanım miktarı (eksi) -13 milyar TL. ve 1990 yılında 7,942 milyar TL. olmuştur. Buradan çıkarılacak sonuç, devletin özellikle 1988 yılından sonra uzun vadeli iç borçlanmayı tercih ettiğiidir.

Dönem içinde devletin iç borçlanmada tercih ettiği ikinci yolun Merkez Bankası kaynakları olduğu görülmektedir. 1980 yılından 1983'e kadar gerileyen bu miktarın, 1988 yılına kadar sürekli artış göstererek 457 milyar TL.'na yükseldiği, ancak sonraki yıllarda tekrar düşerek 1990'da 331 milyar TL.'na gerilediği görülmektedir.

Kamu kesiminin dönem içinde en az başvurduğu kamu açıklarının finansman yöntemi dış borçlanma olmuştur. Sürekli artış ya da sürekli gerileme göstermeyen bu kaynak, özellikle 1984 ve 1988 yıllarında aşırı miktarda artmış ve 300 milyar TL.'nin üzerinde gerçekleşmiştir. Dönem başında 18 milyar TL. olan bu miktar, 1990 yılında 41 milyar TL. olmuştur.

Diğer taraftan, kamu kesimi finansman yöntemlerinin GSMH içindeki dağılımına bakıldığında, iç borçlanmanın en yüksek paya sahip olduğu görülmektedir. 1980 yılında yüzde 2,5'luk bir paya sahipken, 1981 yılında yüzde 0,2'lik payla dönemin en düşük oranı gerçekleşmiş ve sonraki yıllarda bu pay artış göstererek 1990 yılında yüzde 3,1'e ulaşmıştır.

Merkez Bankası kaynaklarının paylarına bakıldığında, sürekli olmasa bile genel düşüş eğilimi gözlenmektedir. Nitekim; 1980 yılında yüzde 1,9 olan bu oran sonraki yıllarda daima yüzde 1,0'ın altında olmuş, 1984 ve 1985 yıllarındaki çok az bir yükselme dışında gerileyerek 1990'da yüzde 0,1 olarak gerçekleşmiştir.

Dış borçlanmanın ise 1984 yılında yüzde 1,5 olarak gerçekleşen payının dışında, dönem içinde bütün yıllarda yüzde 1,0'ın altında gerçekleşmiş ve bu oran dönem sonuna doğru sürekli düşüş göstermiştir.

KKBG'nin 1980-1990 döneminde bütçe türlerine göre dağılımını incelediğimizde, en önemli miktarların KİT ve konsolide bütçelerde olduğu görülmektedir. KİT'lerin borçlanma gereği 1980 yılında 257.5 milyar TL. iken 1981'de gerileyerek 192.4 milyar TL.'na düşmüştür. Sonraki yıllarda sürekli artarak 1990'da 15,116.5 milyar TL.'na yükselmiştir. KİT'lerin borçlanma gereğinin dönem içinde hemen hemen tamamı işletmecilerden kaynaklanmıştır. Konsolide bütçe, genelde artma eğiliminde olmasına rağmen 1981 ve 1985 yıllarında düşüş göstermiştir. Nitekim; 1980 yılında 166.2 milyar TL. olan konsolide bütçe borçlanma gereği, 1990 yılında 11,954.7 milyar TL.'na ulaşmıştır.

KKBG içinde mahalli idareler ve fonlar çok fazla önem taşımamakla beraber, dönem içinde fonların oldukça önemli artışlar göstererek 1990

TABLO 3.8
KONSOLİDE BÜTÇE GELİR VE HARCAMALARININ DAĞILIMI

(Yüzde)

	1980	1981	1982 (*)	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
HARCAMALAR	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Cari	45,9	42,1	45,0	40,9	39,4	39,4	37,4	35,7	35,4	43,6	49,7
- Personel	31,7	26,2	27,6	25,7	23,7	24,0	22,5	23,6	24,1	33,0	39,4
- Diğer Cari	14,2	15,8	17,4	15,2	15,7	15,4	14,8	12,1	11,4	10,7	10,3
Yatırım	17,2	20,2	20,8	18,1	18,3	19,4	19,9	18,1	15,0	13,3	13,2
Transfer	36,9	37,7	34,2	41,0	42,4	41,2	42,7	46,2	49,6	43,0	37,1
- Faiz Ödemeleri	2,9	5,0	5,5	8,1	11,6	12,7	16,3	17,8	23,7	21,7	20,8
- İç Faiz Ödemeleri	2,1	2,7	2,1	3,1	4,7	4,7	7,9	9,9	15,0	13,4	14,3
- Dış Faiz Ödemeleri	0,9	2,2	3,3	5,0	7,0	8,0	8,4	7,9	8,7	8,3	6,5
- KİT'lere Transfer	18,8	12,6	14,0	11,7	7,4	3,4	1,7	3,8	4,8	3,2	1,9
- Vergi İadeleri	0,5	2,1	0,0	7,2	10,1	13,7	13,4	13,0	10,0	7,5	5,3
- Diğer Transferler	14,7	18,0	14,7	14,1	13,2	11,4	11,1	11,5	11,0	10,6	9,1
GELİRLER	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Genel Bütçe	98,9	99,1	98,7	98,7	97,8	97,7	98,2	98,1	98,3	98,6	98,8
- Vergi Gelirleri	82,2	85,5	90,3	84,1	84,6	84,8	88,4	89,7	83,6	84,1	82,2
- Gelir Üzerinden Al. V.	50,8	53,6	55,7	48,3	47,8	39,2	45,2	43,9	40,7	44,3	42,1
- Servet Üzerinden Al. V.	0,8	1,6	1,5	1,7	1,5	1,2	0,8	0,7	0,9	0,6	0,7
- Mal ve Hiz. Üz. Al. V.	22,6	22,2	23,0	23,1	21,8	27,9	27,7	27,6	26,4	25,2	24,8
- Dış Ticaret Vergileri	8,0	8,2	10,1	11,1	13,5	16,5	14,7	17,6	15,7	14,0	14,6
- Vergi Dışı Normal Gelirler	15,5	10,2	8,4	13,7	10,5	10,1	8,5	8,1	7,2	8,0	7,7
- Özel Gelir ve Fonlar	1,2	3,4	0,0	0,8	2,7	2,7	1,2	0,2	7,5	6,4	8,9
Katma Bütçe	1,1	0,9	1,3	1,3	2,2	2,3	1,8	1,9	1,7	1,4	1,2

(*) 1982 Yılı 10 Aylıktır.

Kaynak: Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1995), DPT Yayını, Ankara, Mart-1996; Tablo 5.7'den çıkarılmıştır.

yılında 2,423.8 milyar TL.'na yükseldiği görülmektedir. Mahalli İdareler ise, 1980 yılında 16.0 milyar TL. iken 1990'da 160.3 milyar TL.'na ulaşmıştır.

Diğer taraftan, KKBG'nin GSMH içindeki paylarına bakılacak olursa, en önemli payın KİT'lere ait olduğu görülmektedir. Ancak KİT'lere kendi içinde bakıldığında ise borçlanma gereğinin bu payının işletmecisi KİT'lerden kaynaklandığı, ancak bunun çok az bir kısmının da olsa tasarrufçu KİT'ler tarafından karşılandığı görülmektedir. Genel olarak KİT'leri ele aldığımızda, borçlanma gereğinin GSMH'ya oranlarının dönem içinde dalgalandığı görülmektedir. 1980 yılında yüzde 4,9 olan oran, dönem içinde dalgalı bir şekilde azalarak 1990 yılında yüzde 3,8'e gerilemiştir.

İkinci önemli paya sahip bütçe, konsolide bütçedir. Dönem içinde sürekli bir düşüş ya da sürekli bir artış göstermemiş, ancak dalgalı bir seyir izleyerek dönem sonunda aynı seviyesini korumuştur. 1980 yılında yüzde 3,1 olan bu oran, sonraki iki yılda dönemin en düşük payına sahip olmuş ve yüzde 1,5 olarak gerçekleşmiştir. Ancak sonraki yıllarda bu seviyede tutulamayan konsolide bütçe borçlanma gereği 1990 yılında yüzde 3,0 olarak gerçekleşmiştir.

Mahalli idareler ve fonların borçlanma gereğinin GSMH'daki payları, oldukça önemsiz düzeydedir. Dönem içinde mahalli idarelerin payı daima yüzde 0,5'in altında gerçekleşmiş, hatta dönem sonunda bu oran yüzde 0,0'a gerilemiştir. Fonlar, düşük bir orana sahip olmasına rağmen bu payın arttığı gözlenmektedir. Nitekim; 1990 yılında fonların borçlanma gereğinin oranı yüzde 0,6 olarak gerçekleşmiştir.

IV. KONSOLİDE BÜTÇE

Devlet bütçesi gelirlerinin ve giderlerinin, bütçelerin birlik esasına göre tek bir bütçe şeklinde hesaplanarak gelişmelerin daha kolay izlenmesi arzu edilmektedir. Bu amaçla yapılan hesaplamalar, konsolide bütçeyi ortaya çıkarmıştır⁽²⁷⁾. Gerçekten konsolide bütçe, gelişmelerin kolayca izlenebilmesi açısından önemli bilgiler içermektedir.

Aşağıda konsolide bütçe gelir ve giderlerini, bunların GSMH'ya oranlarını, ayrıca kendi içerisinde olan yüzde dağılımlarını Tablo 3.6, 3.7 ve 3.8'den yararlanarak inceleyeceğiz.

A. GELİRLER

Konsolide bütçe gelirleri iki ana kaynaktan oluşmaktadır. Bunlardan birincisi genel bütçe, ikincisi katma bütçedir. Ancak katma bütçeden gelen gelirlerin payı çok düşük olduğundan, konsolide bütçe gelirlerinin çoğunluğu genel bütçe gelirlerinden oluşmaktadır. Bunlar; vergi gelirleri, vergi dışı normal gelirler ile özel gelir ve fonlardır.

Konsolide bütçe gelirlerinin 1980-1990 dönemindeki gelişimine bakıldığı zaman, gelirlerin genellikle vergi gelirlerinden kaynaklandığı görülmektedir. Ayrıntılı incelemeye geçmeden önce, gelirlerin bütün olarak incelenmesinden, dönem içinde sürekli bir artış grafiği çizdiği anlaşılmaktadır. Bu artış sonucunda 1980 yılında 912 milyar TL. olan konsolide bütçe gelirleri, 1990 yılında 55,293 milyar TL. olarak gerçekleşmiştir. Ancak bu cari artış her ne kadar düzenli olsa bile GSMH'ya

⁽²⁷⁾ Şevki ÖZBİLEN, "Türkiye'de Bütçe Açıkları ve Bu Açıkların Finansmanı", Banka ve Ekonomik Yorumlar,, S. 11, İstanbul, Kasım-1996, s. 43.

oranlara bakıldığında, büyüme hızından düşük oranlarda arttığı ortaya çıkmaktadır. Nitekim; 1980 yılında konsolide bütçe gelirlerinin GSMH'ya olan oranı yüzde 17,2 iken dönem sonuna kadar düzensiz olarak gerileme göstermiştir. 1984 yılında yüzde 12,7'ye kadar düşmüş ve 1990 yılında yüzde 13,9 olarak gerçekleşmiştir.

Konsolide bütçe gelirlerinin, dönem içinde cari olarak sürekli artışına paralel bir şekilde genel bütçenin de sürekli arttığı görülmektedir. Şöyle ki; 1980 yılında 902 milyar TL. olan genel bütçe gelirleri, 1990 yılında 54,576 milyar TL.'na ulaşmıştır. Diğer taraftan, GSMH'ya oranları incelendiğinde de konsolide bütçe gelirlerinin izlediği seyrin aynısı gerçekleşmiştir. 1980 yılında yüzde 17,0'dan 1984 yılında yüzde 12,4'e gerilemiş ve 1990'da yüzde 13,7 olarak gerçekleşmiştir. Dönem içinde genel bütçe gelirleri, konsolide bütçe gelirlerinin yüzde 98'i civarında bir paya sahip olmuştur. Nitekim; 1980 yılında yüzde 98,9 olan bu pay, 1981'de yüzde 99,1'e yükselmiş, ancak 1987 yılında yüzde 97,7'ye gerilemiştir. Bu yıldan sonra tekrar yükselerek 1990 yılında yüzde 98,8 olarak gerçekleşmiştir.

Katma bütçe gelirlerinin cari gelişiminin dönem içinde sürekli olarak arttığını, ancak 1985 yılına kadar yavaş, bu yıldan sonra daha hızlı arttığını söyleyebiliriz. Nitekim; 1980 yılında 10 milyar TL. olan katma bütçe gelirleri, 1985 yılında 104 milyara, 1990 yılında da 663 milyar TL.'na yükselmiştir. Bu gelişmelerin yanında bir de GSMH içindeki payına bakıldığında, çok düşük bir orana sahip olduğu görülmekte ve bu payın, dönem içinde ancak GSMH'nın büyüme hızı kadar hızla geliştiği, dolayısıyla bu oranın değişmediğini söyleyebiliriz. Öyle ki; 1980'de yüzde 0,2 olan bu oran, 1984, 1985 ve 1987 yıllarında yüzde 0,3'e yükselmiş ve diğer yıllarda olduğu gibi 1990 yılında da yüzde 0,2 olarak gerçekleşmiştir. Diğer taraftan, katma bütçe gelirlerinin konsolide bütçe gelirlerine olan oranları incelendiğinde, dönem

TABLO 3.9
MAHALLİ İDARELER GELİR VE HARCAMALARI (1)

(Milyar TL.)

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
GELİRLER	66	105	133	202	330	687	1,187	1,871	3,079	4,779	9,266
Vergiler	33	67	81	123	199	448	873	1,294	2,094	3,712	6,795
Vasıtasız	24	34	42	57	90	182	359	532	864	1,728	2,969
Vasıtalı	10	32	38	65	107	262	390	629	1,075	1,808	3,243
Servet	0	1	1	2	2	4	124	132	154	175	583
Vergi Dışı Normal Gelirler	25	29	40	57	103	178	244	431	721	632	1,590
Faktör Gelirleri	8	9	12	22	28	61	70	147	264	435	881
HARCAMALAR	82	105	130	206	310	649	1,322	2,215	3,546	5,254	9,426
Cari Giderler	51	59	69	107	160	280	437	722	1,165	2,309	4,977
Yatırım Harcamaları	34	52	68	95	131	313	702	1,199	1,809	1,768	2,704
Sabit Sermaye	33	49	67	97	128	304	691	1,190	1,772	1,677	2,751
Stok Değişimi	1	3	0	-2	3	9	10	10	36	91	-47
Cari Transferler	4	6	8	12	16	32	112	188	450	1,059	1,551
Kamulaştırma ve S. Değer Artışı	1	2	3	6	23	37	105	128	164	173	250
Sermaye Transferleri	-9	-14	-17	-14	-21	-13	-34	-23	-41	-55	-56
GELİR-GİDER FARKI	-16	0	3	-4	20	39	-136	-344	-467	-475	-160

(1) Belediyeler, İl Özel İdareleri, İller Bankası ve Su-Kanalizasyon İdarelerini kapsamaktadır.

Kaynak: Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1995), DPT Yayını, Ankara, Mart-1996; Tablo 5.12'den çıkarılmıştır.

içinde sürekli artış ya da sürekli azalışlar görülmemektedir. Ancak bu pay 1985 yılına kadar yükselmekte, sonraki yıllarda düşmektedir. Nitekim; 1980 yılında yüzde 1,1 olan bu oran, 1981'de 0,9'a düşmüş ve 1985'de yüzde 2,3'e yükselmiştir. 1986'da yüzde 1,8'e gerileyen katma bütçe gelirlerinin konsolide bütçe içindeki payı 1987'de yüzde 1,9'a yükselmiş, sonraki yıllarda gerileyerek 1990 yılında yüzde 1,2 olmuştur.

Konsolide bütçe gelirlerinin en büyük kaynağını oluşturan genel bütçe gelirlerini ayrıca inceleyecek olursak, bunda en büyük payın vergi gelirlerinden kaynaklandığı görülecektir. Dönem içinde sürekli artış gösteren vergi gelirleri, 1980 yılında 750 milyar TL. iken 1990 yılında 45,400 milyar TL.'na yükselmiştir. 1987 yılına kadar ikinci öneme sahip vergi dışı normal gelirler, bu yıldan itibaren özel gelirler ve fonlara karşı önemini kaybetmiştir. Vergi dışı normal gelirler, 1980 yılında 141 milyar TL. iken 1987 yılına kadar iniş çıkışlar göstermiştir. 1982 yılında 121 milyar TL.'na gerilemiş, sonraki yılda yükselmesine rağmen 1984 yılında tekrar düşmüş ve 1987 yılına kadar yükselerek 1,778 milyar TL. olmuştur. Bu yıldan sonra da artışa devam ederek 1990 yılında 8,057 milyar TL.'na yükselmiştir. Özel gelir ve fonlar ise dönem içinde sürekli dalgalanmış, ancak 1988 yılında birdenbire artmıştır. 1982 yılında özel gelir ve fonlardan hiç gelir elde edilememiş, 1987 yılında 25 milyar TL. iken 1988 yılında 1,274 milyar TL.'na, 1990'da da 4,909 milyar TL.'na yükselmiştir.

Vergi gelirlerinin GSMH içindeki payı, dönem içinde dalgalanarak gerilemiştir. 1980 yılında yüzde 14,1 olan bu pay, 1981'de yüzde 14,8'e yükselmiş, 1984 yılında bu oran yüzde 10,7'ye kadar düşmüştür. Sonraki yıllarda biraz yükselme gösteren bu oran 1990'da yüzde 11,4 olarak gerçekleşmiştir. Vergi dışı normal gelirlerde de dönem içinde oransal olarak gerileme görülmüştür. 1980 yılında bu oran yüzde 2,7 iken 1990'da yüzde

1,1'e gerilemiştir. Özel gelirler ve fonların cari gelişmesine paralel olarak GSMH'ya oranları da değişmiş ve 1980 yılında yüzde 0,2 olan bu oran, 1987'de 0,0'a gerilemiş, ancak 1988'de yüzde 1,0'a ve 1990'da yüzde 1,2'ye yükselmiştir.

Diğer taraftan, vergi gelirlerinin konsolide bütçeye oranları dönem başı ve dönem sonunda yüzde 82,2 olarak sabit kalırken, vergi dışı normal gelirlerin payı dalgalanarak gerilemiş ve 1980 yılında yüzde 15,5 olan bu pay 1990'da yüzde 7,7 olarak gerçekleşmiştir. Özel gelirler ve fonların payı dönem başında ve sonunda yüzde 1,2 olarak gerçekleşmesine rağmen, 1984 ve 1985 yıllarında yüzde 2,7'ye kadar yükselmiştir.

Vergi gelirlerinin kendi içindeki gelişimine bakıldığında en büyük paya, gelir üzerinden alınan vergiler ile mal ve hizmet üzerinden alınan vergilerin sahip olduğu görülmektedir. Dönem içinde, bu vergi türlerinin cari fiyatlarla sürekli arttığı gözlenmektedir. GSMH'ya olan oranlarda ise yine en büyük pay, bu vergi türlerine aittir. Ancak bunların paylarının dönem başına nazaran, dönem sonunda gerilediği gözlenmektedir. Öyle ki; 1980 yılında yüzde 8,7 olan gelir üzerinden alınan vergiler, 1990 yılında yüzde 5,9'a gerilemiştir. Mal ve hizmet üzerinden alınan vergilerin payı ise 1980 yılında yüzde 3,9 iken, 1990 yılında yüzde 3,4'e düşmüştür.

Diğer taraftan, konsolide bütçe gelirleri içindeki paylar incelendiğinde, gelir üzerinden alınan vergilerin 1980 yılında yüzde 50,8 oranına sahipken bu oranın 1982 yılında yüzde 55,7'ye yükseldiği, fakat sonraki yıllarda gerileyerek 1990'da yüzde 42,1 olduğu görülmektedir. Mal ve hizmet üzerinden alınan vergilerin konsolide bütçe gelirleri içindeki payı, 1980 yılında yüzde 22,6 iken bu oran 1985 yılında yüzde 27,9'a kadar yükselmiş, sonraki yıllarda gerileyerek 1990 yılında yüzde 24,8 olmuştur.

B. HARCAMALAR

Konsolide bütçe harcamalarının incelenen dönemde 11 yıllık gelişimine bakıldığı zaman, cari ve transfer harcamalarının oldukça fazla olduğu, buna karşılık yatırım harcamalarının payının düştüğü gözlenmektedir.

Konsolide bütçe harcamalarını bir bütün olarak ele aldığımızda, miktar olarak dönem içinde sürekli artmasına rağmen, GSMH içindeki payının giderek düşmüş olduğu gözlenmektedir. Cari olarak incelendiğinde, 1980 yılında 1,078 milyar TL. olan konsolide bütçe harcamaları, 1990 yılında 67,193 milyar TL.'na ulaşmıştır. Aynı yıllarda GSMH'ya olan oranlar, sırasıyla yüzde 20,3 ve yüzde 16,9 olmuştur.

Dönem içinde konsolide bütçe harcamalarının en büyük kalemi personel harcamalarından oluşmaktadır. 1980 yılında 342 milyar TL. olan bu harcama kalemi yıldan yıla sürekli artarak, 1990 yılında 26,465 milyar TL. olarak gerçekleşmiştir. GSMH'ya olan oranları ise yıllar itibariyle dalgalanma göstermiştir. Bu oranlar 1980 yılında yüzde 6,4 iken 1988 yılına kadar gerileyerek yüzde 3,9'a düşmüştür. Sonraki yıllarda yeniden yükselen personel harcamalarının GSMH'ya olan oranı 1990 yılında yüzde 6,7 olarak gerçekleşmiştir. Personel harcamalarının toplam konsolide bütçe harcamaları içindeki oranlarına baktığımızda, 1980-1990 yılları arasında dalgalanarak arttığı görülmektedir. 1980 yılında yüzde 31,7 olan bu oran, 1986 yılına kadar gerileyerek yüzde 22,5'e düşmüş ve sonraki yıllarda yeniden yükselme eğilimine girerek 1990'da yüzde 39,4 olarak gerçekleşmiştir.

İkinci büyük harcama kalemi olarak transfer harcamaları görülmektedir. Cari fiyatlarla bu harcama kalemi, 1982 yılındaki gerileme

TABLO 3.10
MAHALLİ İDARELER GELİR VE HARCAMALARININ GSMH'YA ORANLARI (1)

(Yüzde)

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
GELİRLER	1,24	1,31	1,26	1,45	1,49	1,94	2,32	2,49	2,38	2,07	2,33
Vergiler	0,63	0,83	0,76	0,88	0,90	1,27	1,71	1,72	1,62	1,61	1,71
Vasıtasız	0,45	0,42	0,40	0,41	0,41	0,51	0,70	0,71	0,67	0,75	0,75
Vasıtalı	0,18	0,40	0,36	0,46	0,48	0,74	0,76	0,84	0,83	0,78	0,82
Servet	0,00	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,24	0,18	0,12	0,08	0,15
Vergi Dışı Normal Gelirler	0,46	0,37	0,38	0,41	0,47	0,50	0,48	0,57	0,56	0,27	0,40
Faktör Gelirleri	0,14	0,12	0,11	0,16	0,13	0,17	0,14	0,20	0,20	0,19	0,22
HARCAMALAR	1,54	1,31	1,23	1,48	1,40	1,83	2,58	2,95	2,75	2,28	2,37
Cari Giderler	0,96	0,73	0,65	0,76	0,72	0,79	0,85	0,96	0,90	1,00	1,25
Yatırım Harcamaları	0,64	0,65	0,64	0,69	0,59	0,89	1,37	1,60	1,40	0,77	0,68
Sabit Sermaye	0,62	0,61	0,63	0,70	0,58	0,86	1,35	1,59	1,37	0,73	0,69
Stok Değişimi	0,03	0,04	0,00	-0,01	0,01	0,03	0,02	0,01	0,03	0,04	-0,01
Cari Transferler	0,07	0,07	0,07	0,08	0,07	0,09	0,22	0,25	0,35	0,46	0,39
Kamulaştırma ve S. Değer Artışı	0,02	0,02	0,03	0,04	0,10	0,10	0,21	0,17	0,13	0,08	0,06
Sermaye Transferleri	-0,16	-0,17	-0,16	-0,10	-0,10	-0,04	-0,07	-0,03	-0,03	-0,02	-0,01
GELİR-GİDER FARKI	-0,30	0,00	0,03	-0,03	0,09	0,11	-0,27	-0,46	-0,36	-0,21	-0,04

(1) Belediyeler, İl Özel İdareleri, İller Bankası ve Su-Kanalizasyon İdarelerini kapsamaktadır.

Kaynak: Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1995), DPT Yayını, Ankara, Mart-1996; Tablo 5.13'den çıkarılmıştır.

dışında 1980-1990 döneminde sürekli artış göstermiştir. 1980 yılında 398 milyar TL. iken 1990 yılında 24,911 milyar TL.'na yükselmiştir. Transfer harcamalarının GSMH'ya oranları incelendiğinde, dönem içinde yıllar itibariyle dalgalanarak gerilediği görülmektedir. Nitekim; 1980 yılında yüzde 7,5 olan bu harcama kaleminin oranı, 1988 yılında yüzde 8,1'e yükselmiş, ancak sonraki yıllarda gerileyerek 1990 yılında yüzde 6,3'e düşmüştür. Bu harcama kaleminin konsolide bütçe harcamaları içindeki payında ise, yıllar itibariyle sürekli olmasa bile yükselme görülmüştür. Şöyle ki; 1980 yılında yüzde 36,9'luk bir paya sahipken sonraki iki yılda gerileyerek 1982 yılında yüzde 34,2 olmuştur. İzleyen yıllarda tekrar yükseliş trendine girerek, 1988 yılında yüzde 49,6 oranında gerçekleşmiştir. Bu yıldan sonra tekrar gerileyen transfer harcamaları 1990'da yüzde 37,1'e düşmüştür.

Konsolide bütçe harcamaları içinde üçüncü büyük harcama kalemi faiz ödemeleridir. Cari fiyatlarla, 1980-1990 yılları arasında yıldan yıla adeta katlanarak büyümüştür. Özellikle, 1987 yılından sonra artan iç faiz ödemeleri bunun en büyük nedeni olmuştur. Nitekim; 1980 yılında 32 milyar TL. olan faiz ödemeleri 1987 yılında 2,266 milyar TL.'na, 1990'da da 1,966 milyar TL.'na yükselmiştir. GSMH içindeki paylarına bakıldığında, 1980 yılında yüzde 0,6 olan bu pay dalgalanarak yükselmiş ve 1990 yılında yüzde 3,5 olarak gerçekleşmiştir. Diğer taraftan, faiz ödemelerinin konsolide bütçe harcamaları içindeki paylarına bakıldığında, dönem içinde 1988 yılına kadar bu payların çok yüksek oranlara yükseldiği görülmektedir. 1980 yılında yüzde 2,9 olan bu oran 1988 yılında yüzde 23,7'ye yükselmiş, sonraki yıllarda bir miktar gerileyerek, 1990 yılında yüzde 20,8'e düşmüştür.

Konsolide bütçe harcamalarının son büyük harcama kalemini de yatırım harcamaları oluşturmaktadır. Bu harcama kalemi 1980-1990 yılları arasında oldukça yavaş artmıştır. 1980 yılında 186 milyar TL. olan yatırım

harcamaları, 1990 yılında ancak 8,902 milyar TL.'na yükselmiştir. Yatırım harcamalarının GSMH'ya oranları incelendiğinde, yıllar itibariyle dalgalanarak gerilediği görülmektedir. 1980 yılında yüzde 3,5 olan bu oran 1981 yılında yüzde 3,8'e yükselmiş ve sonraki yıllarda gerileyerek 1990 yılında yüzde 2,2'ye düşmüştür. Diğer taraftan, konsolide bütçe harcamaları içindeki payına bakıldığında, 1980-1987 yılları arasında dalgalanarak yükselmiş, ancak 1987-1990 yılları arasında ise sürekli olarak düşmüştür. Nitekim, 1980 yılında yüzde 17,2 olan bu oran, 1987'de yüzde 18,1'e yükselmiş, daha sonra 1990 yılında yüzde 13,2'ye gerilemiştir.

Gelirlerin, harcamaları karşılayıp karşılamadığını da inceleyecek olursak, 1980-1990 yılları arasında konsolide bütçe harcamalarının gelirlerinden fazla olduğu görülmektedir. Bu miktar, 1981 yılındaki düşüş dışında sürekli artmıştır. 1980 yılında (eksi) -166 milyar TL. olan bu fark, 1990'da (eksi) -11,955 milyar TL.'na yükselmiştir. GSMH içindeki gelir-harcama farkı oranı ise dönem içinde ortalama yüzde (eksi) -2,8 dolayında gerçekleşmiştir.

V. KAMU İKTİSADİ TEŞEBBÜSLERİ (KİT)

Bilindiği gibi Türkiye'de KİT'ler, Cumhuriyetin ilk yıllarında, özel teşebbüsün hızlı bir kalkınmayı gerçekleştirecek faktörlere sahip olmaması nedeniyle temel sanayileri kurmak, özel teşebbüse öncülük etmek, bölgesel gelişmişlik farklarını gidermek gibi amaçlarla kurulmaya başlanmış⁽²⁸⁾ ve KİT'lerin ekonomideki yeri ve önemi giderek artmıştır.

KİT'ler, kurulduğu ilk günden bugünlere kadar kalkınma ve refahta coğrafi dengenin sağlanması, topluma belirli nitelikte ve ucuz fiyattan mal

⁽²⁸⁾ 1990 Kamu İktisadi Teşebbüsleri Genel Raporu, BYDK Yayını, Ankara, 1992, s. 333.

ve hizmet arzı, ekonomik istikrarı koruma ile sosyal adaletin sağlanması konusunda üzerlerine düşen görevleri başarıyla yapmışlar ve Türkiye ekonomisinin bugünkü gelişmişlik seviyesine ulaşmasına neden olmuştur⁽²⁹⁾. Ancak günümüz koşullarında KİT'lerin bir kısmı ekonomiye yük olmaya başlamışlardır.

KİT'lerin ekonomiye ne kadar yük olduğunu en iyi KKBG'nin bütçe türlerine göre dağılımından izleyebiliriz. Bu amaçla hazırlanan Tablo 3.4 ve 3.5'den yararlanılarak, 1980-1990 döneminde KİT'lerin borçlanma gerekleri incelenecektir.

Cari fiyatlarla KİT'lerin borçlanma gereğinin dönem başında bir miktar azaldığı, ancak 1982 yılından itibaren sürekli artış gösterdiği izlenmektedir. Bu artış, dönem sonunda çok yüksek oranlarda gerçekleşmiştir. Sayısal olarak ifade edecek olursak, 1980 yılında 257.5 milyar TL. olan KİT'lerin borçlanma gereği, 1981'de 192.4 milyar TL.'na düşmüş, 1988 yılına kadar sürekli artarak aynı yıl 2,805.3 milyar TL.'na yükselmiş ve 1989 yılında 4,419.7 milyar TL., 1990 yılında 15,116.5 milyar TL. olarak gerçekleşmiştir.

KİT'lerin borçlanma gereğinin GSMH'ya oranları dönem içinde incelendiğinde, sürekli artış ya da sürekli düşüş gözlenmemektedir. Ancak dönemin ilk yılı olan 1980'de yüzde 4,9'luk bir paya sahipken, dönem sonu olan 1990 yılında yüzde 3,8'lik bir paya sahip olmuştur. Bu oranlar dönemin en yüksek oranlarıdır. Dönem başı ve dönem sonu haricindeki yıllarda bu paylar daha düşük gerçekleşmiştir. Nitekim; bu oranlar yüzde 1,9 ile yüzde 2,6 arasında olmuş, ancak 1987'de yüzde 3,3 olarak gerçekleşmiştir. KİT'lerin borçlanma gereği, 1989 yılına göre 1990 yılında oldukça önemli oranda artmıştır.

---

(29) KARLUK, s. 132.

A. İŞLETMECİ KİT'LER

KİT'lerin borçlanma gereğinin İşletmecî KİT'lerden kaynaklanan bölümünü aynı tablolar yardımıyla aşağıda inceleyeceğiz.

Cari fiyatlarla İşletmecî KİT'lerin borçlanma gereğinin dönem içinde 1982 yılındaki düşüş istisna olmak kaydıyla, sürekli olarak arttığı görülmektedir. 1980 yılında 269.4 milyar TL. olan bu miktar bir sonraki yıl artmış, ancak 1982 yılında 261.5 milyar TL.'na düşmüştür. Daha sonra 1988 yılına kadar artarak bu yılda 2,711.8 milyar TL.'na ulaşan İşletmecî KİT'lerin borçlanma gereği, 1989 ve 1990 yıllarında çok yüksek miktarda artarak, sırasıyla 4,505.1 milyar TL. ve 15,808.8 milyar TL. olmuştur.

İşletmecî KİT'lerin borçlanma gereğinin GSMH'ya oranları incelendiğinde, dönem içerisinde sürekli artış ya da sürekli azalış gözlenmemekle birlikte, genel eğilim olarak düşüş gösterdiğini söyleyebiliriz. Öyle ki; 1980 yılında yüzde 5,1 olan bu pay 1986 yılında yüzde 2,6'ya kadar gerilemiş, 1987'de yeniden yükselerek yüzde 3,4 olmuş ve 1988, 1989 yıllarında yüzde 2,1 ve 2,0 oranlarına gerileyerek 1990 yılında tekrar yükselmiş ve yüzde 4,0 olarak gerçekleşmiştir.

B. TASARRUFÇU KİT'LER

Tasarrufçu KİT'ler, KİT'lerin borçlanma gereğini genel olarak olumlu yönde etkileyen kuruluşlardır. Bu özelliğini dönem içinde de görmekteyiz.

Cari fiyatlarla incelendiğinde, Tasarrufçu KİT'lerin 1980-1990 yılları arasında, 1985 ve 1988 yılları dışında toplam KİT'lerin borçlanma gereğini artırmadığı, aksine azalttığı görülmektedir. Bu azaltıcı katkı dönem içinde

dalgalanmalar göstermiş ve çok önemli miktarlara ulaşmamıştır. Oransal olarak düşünüldüğünde bu katkıların en önemli olduğu yıllar 1981, 1982 ve 1983 yıllarıdır.

Dönem içinde, Tasarrufçu KİT'lerin borçlanma gereğinin GSMH'ya oranları incelendiğinde, yalnızca 1988 yılında yüzde 0,1 gibi pozitif bir değer taşıdığı görülmektedir. 1985 ve 1989 yıllarındaki yüzde 0,0'lık değerler dışında, diğer yıllarda negatif bir paya sahip olan Tasarrufçu KİT'lerin GSMH'ya oranlarının en yükseği 1981 yılında yüzde (eksi) -1,5 olmuştur. 1982 yılında yüzde (eksi) -0,5, 1983 yılında yüzde (eksi) -0,6 ve 1984 yılında yüzde (eksi) -0,4 diğer yüksek gerçekleşen oranlardır.

VI. MAHALLİ İDARELER

Türkiye'de mahalli idareler; belediyeler, il özel idareleri, iller bankası ve su-kanalizasyon idarelerinden oluşmaktadır. Mahalli idare harcamalarının büyük bir bölümü belediyelerde gerçekleşmektedir.

Mahalli idarelere, kendilerinin elde ettiği gelirler dışında, merkezi idare vergi gelirlerinden (kurumlar ve gelir vergileri, gümrük vergisi ve 1984 yılı sonuna kadar emlak vergisi) belirli oranlarda pay verilmektedir⁽³⁰⁾.

Mahalli idarelerin gelir ve harcamalarının gelişimini Tablo 3,9'dan, GSMH'ya olan oranlarını Tablo 3.10'dan; ayrıca mahalli idarelerin borçlanma gereğinin gelişimini Tablo 3.4'den ve GSMH'ya olan oranlarını Tablo 3.5'den yararlanarak aşağıda inceleyeceğiz.

⁽³⁰⁾ ÖNDER - TÜREL - EKİNCİ - SOMEL, s. 46.

Mahalli idarelerin gelirleri ve harcamaları dönem içinde sürekli olarak artmıştır. Ancak dönem ortalarından itibaren harcamaların gelirlerden daha hızlı artması nedeniyle, gelirler harcamaları karşılayamaz duruma gelmiştir. Nitekim; gelirler 1981, 1982, 1984 ve 1985 yıllarında harcamaları karşılamış, diğer yıllarda karşılayamamıştır.

Mahalli idarelerin esas gelirleri vergilerden meydana gelmektedir. Vergi gelirlerinin çoğunluğu 1982 yılına kadar dolaysız vergilerden kaynaklanmış, bundan sonraki yıllarda ağırlık dolaylı vergilere kaymıştır. 1980 yılında dolaysız vergiler 24 milyar TL., dolaylı vergiler 10 milyar TL. iken, 1982 yılında sırasıyla 42 milyar TL. ve 38 milyar TL., 1990 yılında 2,969 milyar TL. ve 3,243 milyar TL. olmuştur.

Mahalli idarelerin ikinci büyük gelir kalemi, vergi dışı normal gelirlerdir. Bu gelir kalemi, dönem başlarında oldukça önemli olmakla beraber, dönem ortalarından itibaren vergilere nazaran nisbi önemini kaybetmeye başlamıştır. Ancak yine de göz ardı edemeyeceğimiz vergi dışı normal gelirler, gelirler içinde küçümsenemeyecek öneme sahiptir. 1980 yılında 25 milyar TL. olan bu gelir kalemi 1990 yılında 1,590 milyar TL.'na ulaşmıştır.

Mahalli idareler harcamalarının dönem içinde yarısından çoğu cari giderlere yapılmıştır. Toplam harcamalar 1980 yılında 82 milyar TL. iken, cari giderler 51 milyar TL., 1990 yılında bunlar sırasıyla 9,426 milyar TL. ve 4,977 milyar TL. olmuştur.

İkinci büyük harcama kalemi, yatırım harcamalarıdır. Bu harcama kalemi, dönem içinde sürekli artış eğiliminde olmuştur. Yatırım

harcamalarının hemen hemen tamamını sabit sermaye yatırımları oluşturmaktadır.

Cari transferler, dönem başlarında çok fazla öneme sahip olmamakla beraber, dönem sonlarına doğru mahalli idareler harcamaları içinde oldukça önemli bir paya sahip olmuştur. 1980 yılında 4 milyar TL., 1985 yılında 32 milyar TL. iken 1986 yılında 112 milyar TL.'na ve 1990 yılında da 1,551 milyar TL.'na yükselmiştir.

GSMH'ya oranlar yönünden mahalli idarelerin gelir ve harcamalarına baktığımızda, her ikisinin de dönem içinde genel olarak sürekli arttığı gözlenmektedir. Ancak gelirlerin 1982 yılında, bir önceki yıl yüzde 1,31 olan GSMH'ya oranının yüzde 1,26'ya gerilediği, sonraki yıllarda da dalgalanarak arttığı ve 1990 yılında yüzde 2,33'e yükseldiği görülmektedir. Diğer taraftan, harcamalar 1980 yılında yüzde 1,54 iken 1981'de yüzde 1,31 ve 1982'de 1,23'e düşmüş, bir sonraki yıl yüzde 1,48'e yükselmiş, 1984'de yeniden gerileyerek yüzde 1,40 olmuş, sonraki yıllarda bu oran dalgalanarak artmış ve 1990 yılında yüzde 2,37'ye ulaşmıştır.

Mahalli idareler borçlanma gereğinin gelişimine baktığımızda oldukça dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. 1981, 1982, 1984 ve 1985 yıllarında borçlanmaya ihtiyaç duyulmamıştır. 1980 yılında 16.0 milyar TL. olan borçlanma gereği 1983 yılında 4.1 milyar TL., 1986 yılında 135.7 milyar TL. ve yüksek artışlarla 1989 yılında 475.3 milyar TL.'na yükselmiştir. 1990 yılında bir miktar gerileyen borçlanma gereği 160.3 milyar TL.'na düşmüştür.

Mahalli idareler borçlanma gereğinin GSMH içindeki payları incelendiğinde, önemli bir paya sahip olmadığı açıkça görülmektedir. Dönem içinde en yüksek pay, 1987 yılında yüzde 0,5 olmuştur. Diğer

tarafından, toplam kamu borçlanma gereği içindeki payı dikkate alındığında, 1980 yılında yüzde 3,8 civarında olan mahalli idarelerin payı 1981-1985 yılları arasında sıfır civarında gerçekleşmiş, 1986 yılından itibaren artış eğilimine girmiş ve 1986-1988 arasında yüzde 6 civarında gerçekleşmiştir.

VII. FONLAR

Bütçe dışı fonların uygulamaya başlanmasının en önemli amacı ekonomide devam eden alt yapı yatırımlarına ek kaynak sağlanması ve bunun sonucunda bu yatırımların hızlandırılmasıdır⁽³¹⁾.

Kamu kesimi finansman dengesi içinde 1984 yılından itibaren yer alan bütçe dışı fonların, 1988 yılına kadar finansman fazlası verdiği görülmektedir. Ancak 1989-1990 yıllarında açık vermeye başlayan fonların borçlanma gereği bu yıllarda sırasıyla 899.1 milyar TL. ve 2,423.8 milyar TL. olarak gerçekleşmiştir.

Cari fiyatlarla olan gelişimini yukarıda belirttiğimiz fonların GSMH'ya olan oranları da, bu gelişmenin paralelinde olmuştur. Nitekim; 1988 yılına kadar negatif değer taşıyan bu oranlar, 1989 yılında yüzde 0,4 ve 1990 yılında yüzde 0,6 olarak gerçekleşmiştir.

VIII. FİNANSMAN DENGESİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Türkiye'de finansman dengesinin ele alındığı bu bölümde, sayısal verilerin dönem içinde ne şekilde geliştiğini ortaya koymaya çalıştık. Şimdi de bu sayısal verilerin hangi nedenlerle bu şekilde oluştuğunu değerlendirmeye çalışacağız.

⁽³¹⁾ Yıllık Rapor 1987, TCMB Yayını, Ankara, 1988, s. 28.

Bilindiği gibi kamu gelirleri, nitelik ve nicelik yönünden etkili ekonomi politikası araçlarından biridir. Ekonomik ve siyasi yönden gelirler, toplumun hangi kesimlerinden alındığı ve kamu giderlerini ne ölçüde karşıladığı sorununa cevap vermesi bakımından önemlidir.

Dönem içinde, belirtilen hususlara ilave olarak iki değişik faktör kamu gelirlerinin belirleyicisi olmuştur. Bu faktörlerin birincisi, ülkenin ekonomik bunalımdan çıkabilmesi için uygulamaya konulan istikrar önlemleridir. İkincisi ise, kamu kesiminin ekonomideki payının küçültülmesini öngören yaklaşımın incelenen yıllarda etkinlik kazanmasının giderek hakim olmasıdır.

Toplam kamu gelirleri içindeki en büyük paya sahip olan vergi gelirleri, dönem içerisinde gerek Türk vergi sisteminin ve özellikle vergi idaresinin iyileştirilmesi ve geliştirilmesi çerçevesinde yapılan çalışmalar, gerekse yapılan bir dizi vergi düzenlemeleriyle dönem ortalarından itibaren daha fazla oranlarda yükselme eğilimine girmiştir.

Yapılan bu çalışmaları ve düzenlemeleri kısaca şöyle özetleyebiliriz:

Gelir Vergisi Kanunu'nda yapılan değişikliklerle, düşük gelir grupları kapsamına giren vergi mükelleflerinin, daha düşük oranlarda vergilendirilmesi esas alınmış ve bu amaçla, 1983 yılında 1 milyon TL.'nin altındaki gelirlere uygulanmakta olan yüzde 39'luk vergi oranı yüzde 36'ya düşürülmüştür. Bu düzenlemenin paralelinde, Kurumlar Vergisi oranı da yüzde 50 oranından yüzde 40'a indirilmiştir. Diğer taraftan, Mali Denge Vergisi de uygulamadan kaldırılmıştır⁽³²⁾.

---

(32) Yıllık Rapor 1983, TCMB Yayını, Ankara, 1984, s. 62.

Düşük gelir gruplarına giren vergi mükelleflerinin vergi oranlarının düşürülmesine karşın, götürü ve beyan esasına göre vergi ödeyen serbest meslek sahipleri, küçük üreticiler ve ticaretle uğraşanların vergi oranlarında artışlar yapılmış, ancak bazı durumlarda da vergi tabanının genişletilmesi yoluna gidilmiştir. Ayrıca gelir vergisi bağışıklıkları da yeniden düzenlenmiştir⁽³³⁾.

Sosyal adaletin sağlanmasına, ihracatın özenderilmesine ve yatırımların uyarılmasına yönelik olarak 1981 yılında köklü düzenlemeler yapılmış ve vergi gelirlerinin toplanmasını hızlandıran önlemler alınmış, bunun yanında peşin ödeme sisteminden vazgeçilmiştir⁽³⁴⁾. Peşin ödeme sisteminden vazgeçilmesinin vergi gelirlerini arttırıcı etkileri görülmüştür.

1 Ocak 1985 yılında yürürlüğe konulan Katma Değer Vergisi'nin etkisiyle kamu gelirleri, bu tarihten itibaren yükselmeye başlamıştır⁽³⁵⁾. Dönem içinde, vergiler konusunda en önemli yenilik olarak değerlendirebileceğimiz bu vergi türü, bilindiği gibi mal ve hizmet alım-satımlarıyla dış alımlarda, işlem tutarının belli bir oranında toplanmaktadır.

Diğer taraftan, 1985 yılından itibaren dönem sonuna kadar dolaylı vergilerin GSMH'ya oranı dolaysız vergilerinkini aşmıştır. Bu iki vergi türüne ait basit bulgular, Türkiye'de vergi gelirlerinin milli gelirdeki artışlara duyarlılığın düşük olmadığını göstermektedir.

Bu duyarlılığa rağmen, Türkiye'de vergi gelirlerinin GSMH içindeki payının düşüklüğü bize, vergi idaresinin karşılaştığı temel sorunun vergi tabanını genişletmek olduğu sonucuna götürmektedir.

---

(33) KEPENEK - YENTÜRK, s. 225.

(34) **Yıllık Rapor 1982**, TCMB Yayını, Ankara, 1983, s. 73.

(35) APAK, s. 224.

1985 yılından sonra vergi gelirlerini artırmada, siyasal ve yönetsel açıdan maliyeti daha düşük olan dolaylı vergilerin tercih edilmesinin nedenlerinden birinin de, vergi tabanının genişletilmesi olduğu rahatlıkla söylenebilir. Öyle ki; vergi gelirlerinin GSMH'daki payını artırmaya yönelik önlemlerin, vergi oranlarını değiştirmekle sağlanamayacağı ortadadır. Vergi gelirlerini artırmada en önemli husus vergi tabanının genişletilmesidir.

Dönem içinde, kamu harcamaları zaman zaman dalgalanmalar göstermekle beraber, genel bir artış eğilimi göstermiştir. Esasında kamu harcamalarındaki bu artış eğilimi, kamunun topluma sağladığı hizmetlerin genişlemesinin doğal bir sonucu olarak düşünülebilir.

Büyüme ve kalkınmanın arzu edilen düzeyde gerçekleştirilmesi ve sürdürülmesi, kamu kesiminin ekonomik faaliyet içerisindeki ağırlığını artırmasını ve korumacılığını zorunlu hale getirebilecektir⁽³⁶⁾. Bu açıdan bakıldığında, kamu harcamalarının GSMH'ya oranının dönem içinde yükselme eğiliminde olmasının zorunluluğu düşünülebilir. Yani kamu harcamalarının 1980-1990 yılları arasında artmış olması ekonomik gelişme süreci açısından gerekli olmuş olabilir.

Dönem içinde, kamu harcamalarının kamu gelirlerinden fazla oluşu, ciddi kamu açıklarına neden olmuştur. Kamu açıklarının giderilmesine yönelik olarak gerek gelirleri artırıcı, gerekse harcamaları kısıtlayıcı önlemlere başvurulmuş, ancak verilerden de incelendiği gibi başarılı olunamamıştır.

Ancak burada önemli olan kamu gelirlerini artırmaktan öte, kamu giderlerinin azaltılmasıdır. Buna yönelik olarak yapılması gereken, acil bir

---

⁽³⁶⁾ ÖKSÜZ, s. 291.

nakit akımı denkliliği değil, devletin giderlerini yapısal olarak ve kalıcı bir şekilde devletin gelirlerine uydurucu önlemlerin bulunabilmesidir⁽³⁷⁾. Şu kadar ki; bu önlemler alınırken ve yeni yapısal düzenlemeler yapılırken kısa dönemde açık verilebilecektir. Bu ekonominin kötüye gittiği anlamına gelmemelidir.

1980-1990 yılları arasında kamu harcamaları ile kamu gelirleri arasındaki açıklarda önemli artışlar olmuştur. Bu açıkların artışı kamu harcamalarında tasarruf sağlamaya yönelik tedbirlerin alınmasını zorunlu kılmıştır.

Konsolide bütçe harcamaları içinde personel harcamaları, 1987 ve 1988 yıllarında uygulamaya konulan “Konut Edindirme Yardımı” ve “Çalışanların Tasarrufa Teşvik Edilmesi ve Bu Tasarrufların Değerlendirilmesine Dair Kanun” hükümleri gereğince yapılan kesintilerin de bir sonucu olarak artmıştır⁽³⁸⁾.

Diğer taraftan, iç ve dış borç faiz ödemeleriyle vergi iadelerinin konsolide bütçe harcamaları içinde giderek ağırlık kazanmasının bir sonucu olarak, konsolide bütçe transfer harcamalarının GSMH içindeki payı, özellikle dönem ortalarında (1985-1988) artış göstermiştir.

Şu kadar ki; konsolide bütçe giderlerinin borçlanarak finanse edilmeye çalışılması, dönem açısından geçici bir çözüm olarak eleştirilmesi gereken bir tutumdur. Ancak Şu da unutulmamalıdır ki, tümünün vergi gelirleri ile karşılanmaya çalışılması da uygulanmaya çalışılan piyasa ekonomisi açısından yerinde bir politika olamaz.

---

(37) Ali Nail KUBALI, “Bütçe Açıkları ve İç Borçlar”, Cumhuriyet Gazetesi, İstanbul, 30 Temmuz 1991, s. 7.

(38) VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı Öncesinde Gelişmeler 1984-1988, DPT Ya. No. 2190, Ankara, 1990, s. 79.

Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin daha rekabetçi bir ortamda çalışmalarını sağlamak amacıyla bazı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan en önemlileri, KİT'lere bütçeden yapılan transferlerin azaltılmış olması ve yöneticilerin ticari ilkelere dayalı bir fiyatlandırma politikası izlemede serbest bırakılmış olmasıdır⁽³⁹⁾. Bilindiği gibi, temel sanayilerin kurulması ve sermaye birikimi yaratılması amacıyla kurulmuş olan KİT'ler, zaman içinde gelişen teknolojiye ayak uyduramama, aşırı istihdam, fiyat uyarlamalarında gecikme gibi nedenlerle finansman sıkıntısı içine girmişler ve bütçeye yük oluşturmuşlardır. Yukarıda bahsettiğimiz çalışmaların temelinde bu gelişmeler yatmaktadır.

Dönem içinde, mahalli idarelere yönelik en önemli gelişme, 1984 yılında bir kısım vergi gelirlerinin bu kurumlara devredilmesi ve bunun sonucu olarak da, hizmet ve sorumluluğun mahalli idarelere yayılması kararının alınması olmuştur. Nitekim; 1 Ocak 1986'dan itibaren emlak vergisinin tarh, tahakkuk ve tahsil işlemleri belediyelere devredilmiştir. Bu gelişme sonrasında mahalli idarelerin faaliyetleri büyük ölçüde artmıştır⁽⁴⁰⁾. Bu faaliyetlerin artışı sonucunda, dönem sonuna kadar mahalli idarelerin giderleri gelirlerini sürekli aşarak açık vermiştir.

Fonların 1980 yılı başlarındaki önemi çok fazla olmamasına rağmen 1984 yılından itibaren, kamu gelirlerini ve harcama yetkisini yayabilmek amacıyla bütçe dışı fonların sayısı ve önemi büyük ölçüde artırılmıştır⁽⁴¹⁾. Bu yıldan itibaren ağırlık kazanan fon uygulamasının en önemli amacı, ekonomide süregelen alt yapı yatırımlarına ek kaynak sağlamak ve bu yatırımları hızlandırmaktır. İfade edildiği gibi, özellikle altyapı yatırımlarına

(39) **Yıllık Rapor 1985**, TCMB Yayını, Ankara, 1986, s. 20.

(40) **Yıllık Rapor 1986**, TCMB Yayını, Ankara, 1987, s. 24.

(41) **Yıllık... 1986**, s. 29.

önemli ölçüde kaynak dağıtan bu fonların toplam kamu gelirleri içindeki payları, 1984-1988 yılları arasında oldukça yüksek oranda gerçekleşmiştir.

Bütçe dışı fonların, özellikle 1986 ve 1987 yıllarında kullanım alanlarının genişlemesi ve gelir-gider miktarlarının yükselmesi sonucu, 1988 yılından itibaren bunların daha sıkı kontrol edilerek, gelirlerinin yüzde 30'luk kısmının konsolide bütçeye aktarılması yönünde karar alınmıştır⁽⁴²⁾. Bu karara rağmen, fonlar 1989-1990 yıllarında finansman açığı vermiştir.

Bu bölümde elde edilen verilerin incelenmesinden, kamu gelirlerinin kamu harcamalarını karşılayamadığı, bir başka ifadeyle kamu kesimi finansman dengesinin 1980-1990 döneminde sağlanamadığı ortaya çıkmıştır.

---

(42) Yıllık... 1986, s. 28.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

PARASAL DENGE

(1980-1990)

I. PARA ARZI

Ekonomik alanda yapılan yatırım, üretim ve ticari faaliyetler için gerekli kaynağı oluşturan para arzı, aynı zamanda bütün ekonomik faaliyetlerin dayanağı olan para talebini belirlemesi açısından önem arz etmektedir. Bu nedenle para arzı gelişmeleri ve buna sebebiyet veren faktörler ekonomide ciddi olarak incelenmesi gereken konulardandır.

Günümüzde ekonomik gelişmelerin nedeni (olumlu ya da olumsuz) para arzındaki değişikliklerden meydana gelebilir veya bu gelişmelerin bir sonucu olarak para arzı da ortaya çıkabilir. İşte bu nedenle, parasal gelişmelere yol açan faktörlerin bilinmesinde yarar vardır.

Aşağıda, öncelikle Türkiye için para arzı tanımı yapılacak, daha sonra 1980-1990 yılları arasında meydana gelen para arzı gelişmeleri elde edilen veriler yardımıyla incelenecektir.

A. TÜRKİYE İÇİN PARA ARZI TANIMI

Türkiye’de para arzının belirlenmesi ve incelenebilmesi için öncelikle para arzı tanımlarının yapılması gerekmektedir. Gün geçtikçe gelişen bu tanımların Türkiye’de kullanılan şekilleri ve kapsadığı unsurlar bizim başlıca dayanağımız olacaktır.

Türkiye için para arzı tanımları aşağıdaki gibidir⁽¹⁾:

M1 (eski) = Dolaşımdaki Para (bankalar dışındaki ufaklık ve kağıt para)
+ Vadesiz Ticari Mevduat

M1 (yeni) = M1 (eski) + Merkez Bankası’ndaki Mevduat + Vadesiz Tasarruf Mevduatları (mevduat bankalarındaki)

M2A = M1 (yeni) + Vadeli Tasarruf Mevduatları (mevduat bankalarındaki)

M2 = M2A + Vadeli Ticari Mevduatları + Mevduat Sertifikaları

M2Y = M2 + Yerleşiklerin Yabancı Para Mevduatı

M3A = M2 + Vadeli ve Vadesiz Resmi Mevduat

Bu tanımlara yabancı para mevduatını ve TCMB’ndaki diğer mevduatı da ilave ederek iki ayrı tanıma daha ulaşırız. Bunlar;

M3 = M3A + Yabancı Para Mevduatı⁽²⁾

M4 = M3A + Diğer TCMB Mevduatı⁽³⁾

(1) Mücella SARIASLAN, “Dünya’da ve Türkiye’de M3 Para Arzı Konusundaki Hazırlık Çalışmaları ve Uygulamaları”, *Maliye Dergisi*, S. 92, Ankara, Ocak-1992, s. 42-43.

(2) Hürşit GÜNEŞ, *Türkiye’de Para Arzını Arttıran Nedenler*, ITO Ya. No. 1980-8, İstanbul, 1990, s. 5.

(3) Diğer TCMB Mevduatı: T.C. Merkez Bankası’nda bulunan merkezi idarenin, mali kurumların, mali olmayan kamu girişimlerinin, mahalli idarelerin, özel sektörün, yerleşik olmayanların mevduatı ile bloke mevduatlar dışında kalan mevduattır.

M2 ve M2Y tanımları 1986'dan beri kullanılmakta olan tanımlardır. 1980 yılında başlayan mevduat sertifikası uygulaması nedeniyle M2 önem kazanmış, ancak 1982 yılı ortalarında çıkan banker krizi ile önemini kaybetmiştir⁽⁴⁾.

Yukarıdaki tanımlarda dikkatten uzak tutulmaması gereken iki önemli husus vardır. Bunlardan birincisi, M1'in likiditesinin diğerlerinin tamamından fazla olduğudur. İkincisi ise, M2'nin dolaşım hızı M3 ve M4'den fazla, ancak M1'den daha düşüktür. Burada, M2 para arzı tanımının Türkiye için geçerli geniş para arzı tanımı olduğunu da belirtmekte yarar vardır⁽⁵⁾.

B. TÜRKİYE'DE PARA ARZI GELİŞMELERİ

Para arzının eksojen bir değişken kabul edilmesi nedeniyle teoride yakın bir ilgi görmeyen bu kavram, günümüzde önem arz etmektedir.

Öyle ki; bugünkü çağdaş ekonomilerde para arzı üzerindeki kontrol tam anlamıyla Merkez Bankaları tarafından sağlanamamaktadır. Merkez Bankaları'nın yanında ticari bankaların tercih ve kararları da para arzının belirlenmesinde önemli oranda etkili olmaktadır⁽⁶⁾. Yani, para arzı tamamen eksojen bir değişken değildir. Merkez Bankalarının, ticari bankaların ve genel olarak halkın tercih ve kararlarına göre belirlenmesi nedeniyle kısmen endojen, kısmen de eksojen bir değişken olarak kabul edilmelidir⁽⁷⁾.

---

(4) GÜNEŞ, s. 5.

(5) GÜNEŞ, s. 5.

(6) A. Aydın AYAYDIN, *Para Arzı - Enflasyon İlişkisi*, TOBB Ya. No. 253, Ankara, 1993, s. 11'den DOMBUSH, R. ve FISHER, S., "Macroeconomis", New York, 1991.

(7) AYAYDIN, s. 11'den GLAHE, F., "Macroeconomis: Theory and Policy", New York, 1977.

Günümüzde hemen bütün iktisatçılar para arzındaki değişmelerin, ekonomik istikrarın belirlenmesi açısından büyük önem taşıdığı konusunda birleşmektedirler⁽⁸⁾. Öyleyse, aşağıda inceleyeceğimiz 1980-1990 yılları arasındaki para arzı gelişmeleri, bu dönemde Türkiye’de istikrarın varlığının da bir göstergesi olacaktır.

Tablo 4.1 yardımıyla parasal büyüklüklerin cari fiyatlarla dönem içindeki gelişmelerini inceleyecek olursak; dolaşımdaki para (kağıt+ufaklık) miktarının yıllar itibariyle sürekli olarak artış trendinde olduğu gözlenmektedir. Nitekim; 1980 yılında 225.3 milyar TL. olan dolaşımdaki para miktarı 1990’da 12,209.0 milyar TL.’na yükselmiştir. Bu artışın 1986 yılından itibaren daha yüksek miktarlarda oluşu dikkat çekicidir.

M1’i oluşturan diğer bir kalem olan mevduat bankalarındaki vadesiz mevduat miktarının dönem içindeki gelişimine baktığımızda ise sürekli bir artış trendi görülmekte, ancak bu trendin 1985 yılından itibaren hızlandığı izlenmektedir. Öyle ki; 1980’de 424.3 milyar TL. olan bu miktar, 1984’de 1,160.4 milyar TL., 1985’de 1,528.1 TL. ve 1990’da 15,144.5 milyar TL. olarak gerçekleşmiştir.

Çok büyük bir miktarı oluşturmamakla birlikte M1’in yeni tanımı içinde yer alan Merkez Bankası mevduatı, dönem içinde dalgalı bir trend izlemiştir. 1980 yılında 3 milyar TL. olan bu mevduat türü miktarı, takip eden yıl 4.5 milyar TL’na yükselmiş, 1982’de ise 3.4 milyar TL.’na düşmüştür. 1983 ve 1984 yıllarında sıçrayarak artmış ve sırasıyla 19.4 milyar TL. ile 31.8 milyar TL. olarak gerçekleşmiştir. Bu yıldan itibaren 1987’ye kadar düşüş trendine girmiş ve aynı yıl 6.8 milyar TL. olmuştur. 1988 ve 1989’da tekrar yükselerek, sırasıyla 12.1 milyar TL. ve 24.0 milyar TL. olmuştur. Dönemin

---

(8) AYAYDIN, s. 13.

son yılında da tekrar düşüş göstererek 20 milyar TL. olarak gerçekleşmiştir. Açıkça görüldüğü gibi en yüksek miktara 1984 yılında ulaşılmıştır.

M1 para arzının dönem içindeki gelişimi de bir anlamda yukarıda incelediğimiz bileşenlerinin trendi paralelinde bir seyir izlemiştir denilebilir. Ancak burada hemen şunu belirtmek gerekir ki, bu trendin seyrinin başlıca belirleyicisi konumunda olan unsurlar, dolaşımdaki para ve mevduat bankalarındaki vadesiz mevduattır.

1980-1990 yılları arasında M1 para arzı sürekli artış trendi izlemiştir. Bu artış, 1985 yılından itibaren daha yüksek miktarlarda meydana gelmiştir. Rakamlarla ifade edecek olursak; 1980 yılında 652.7 milyar TL. olan M1, 1984 yılına kadar düşük miktarlarda artarak 1,975.5 milyar TL.'na yükselmiştir. İzleyen 1985 yılında ise bu miktar 2,685.6 milyar TL.'na, sonraki yıllarda da yüksek artış trendinin etkisiyle 1988 yılında 9,317.6 milyar TL.'na, 1989 yılında 18,256.2 milyar TL.'na ve 1990 yılında da 27,373.5 milyar TL.'na ulaşmıştır.

M2 para arzının gelişimine geçmeden, mevduat bankalarındaki vadeli mevduatın dönem içindeki gelişimini incelediğimizde, yıllar itibariyle sürekli bir artış trendi izlediği açıkça görülmektedir. Öyle ki; bu mevduat türü dönem başlarında oldukça düşük bir artış trendi izlerken, dönem sonlarına doğru daha yüksek artış trendine ulaşmıştır. Nitekim; 1980 yılında 160.2 milyar TL. olan mevduat bankalarındaki vadeli mevduat 1981'de 546.4 milyar TL., 1982'de 1,127.8 milyar TL. olarak gerçekleşmiştir. 1984 yılında ise 2,861.7 milyar TL., 1987'de 8,209.4 milyar TL., 1988'de 14,647.5 milyar TL. ve 1990'da 41,391.1 milyar TL. olarak gerçekleşmiştir.

Dönem içinde M2 para arzı da yıllar itibariyle sürekli artış trendi izlemiştir. Bu trend, 1987 yılından itibaren daha yüksek miktarlarda

gerçekleşmiştir. 1986 yılına kadar, dönem başındaki miktar olan 812.9 milyar TL.'dan 10,722.4 milyar TL.'na yükselen M2 para arzı, 1987'de 14,497.2 milyar TL. ve 1990 yılında ise 68,764.6 milyar TL. olarak gerçekleşmiştir.

Bilindiği gibi M2Y'ye ulaşabilmek için, M2'ye yurt içi döviz tevdiat hesaplarını ilave etmemiz gerekiyordu. Bu sebeple yurt içi döviz tevdiat hesaplarının dönem içinde gelişimini incelediğimizde, sürekli bir artış trendi gözlenmektedir. Bu trend, dönemin son yılında daha yüksektir. 1984 yılında 281.4 milyar TL. olan bu hesap türü 1985'te 767.4 milyar TL., 1986'da 1,653.2 milyar TL. iken giderek yükselerek 1989'da 10,966.0 milyar TL. ve 1990'da 18,717.0 milyar TL. olarak gerçekleşmiştir.

M2Y'nin yıllar itibariyle gelişimi incelendiğinde ise sürekli bir artış trendi izlenmekte, ancak 1988'den itibaren sıçrayarak artması dikkat çekmektedir. Nitekim; 1986 yılında 12,375.6 milyar TL. olan M2Y, 1987'de 18,565.5 milyar TL., 1988'de 31,469.2 milyar TL. ve 1990'da ise 87,481.6 milyar TL. olarak gerçekleşmiştir.

1980-1990 yılları arasındaki mevduat bankaları resmi mevduatı 1989 yılındaki düşüş dikkate alınmazsa, sürekli bir artış trendi izlemiştir. Bu artış, 1987 yılından itibaren daha yüksek miktarlarda gerçekleşmiştir. 1980 yılında 82.9 milyar TL. olan mevduat bankaları resmi mevduatı 1986 yılına kadar, ancak 1,018.8 milyar TL.'na yükselmiş, bu yıldan sonra hareketlenerek 1987 yılında 1,959.6 milyar TL. ve 1988 yılında 2,587.7 milyar TL. olarak gerçekleşmiştir. 1989 yılında ise gerileyen bu mevduat türü 1,856.2 milyar TL. olmuş ve dönemin son yılı olan 1990 yılında ise sıçrayarak artış göstererek 3,392.3 milyar TL.'na ulaşmıştır.

TABLO 4.1
PARASAL BÜYÜKLÜKLER
(Cari Fiyatlarla, Milyar TL)

	Dolaşım- daki para	Mevduat Banka- larındaki Vadesiz Mevduat	Merkez Bankası Mevduatı	Toplam M1	Mevduat Banka- larındaki Vadeli Mevduat	Toplam M2	Yurt içi Döviz Tevdiat Hesapları (TL)	Toplam M2Y	Mevduat Bankaları Resmi Mevduatı	Toplam M3A	Merkez Bankasındaki Diğer Mevduat	Toplam M3
1980	225.3	424.3	3.0	652.7	160.2	812.9	-	-	82.9	895.8	106.3	1,002.3
1981	286.4	425.4	4.5	815.3	546.4	1,361.7	-	-	163.8	1,525.5	347.2	1,872.7
1982	428.2	791.9	3.4	1,223.4	1,127.8	2,351.2	-	-	222.0	2,573.2	401.5	2,974.7
1983	569.8	1,087.5	19.4	1,676.7	1,379.1	3,055.8	-	-	319.9	3,375.6	330.6	3,706.3
1984	783.3	1,160.4	31.8	1,975.5	2,861.7	4,837.2	281.4	-	488.8	5,326.0	160.2	5,486.2
1985	1,137.6	1,528.1	19.9	2,685.6	4,876.0	7,561.6	767.4	-	732.1	8,293.7	157.7	8,451.4
1986	1,649.8	2,526.5	15.8	4,192.1	6,530.3	10,722.4	1,653.2	12,375.6	1,018.8	11,741.2	149.3	11,890.5
1987	2,591.6	3,689.4	6.8	6,287.8	8,209.4	14,497.2	4,068.3	18,565.5	1,959.6	16,456.9	328.0	16,784.9
1988	3,818.7	5,486.8	12.1	9,317.6	14,647.5	23,965.1	7,504.1	31,469.2	2,587.7	26,552.7	788.7	27,341.4
1989	7,299.5	10,932.7	24.0	18,256.2	28,136.6	46,392.8	10,966.0	57,358.8	1,856.2	48,249.0	1,549.0	49,798.0
1990	12,209.0	15,144.5	20.0	27,373.5	41,391.1	68,764.6	18,717.0	87,481.6	3,392.3	72,156.9	1,014.9	73,171.8

Kaynak: Aylık İstatistik Bülteni, TCMB Yayını, Ankara, Ağustos-1993, s. 22-23; Aralık-1993, s. 22-23; Ocak-1995, s. 22-23'den çıkarılmıştır.

M3A, gerek M2'nin gerekse mevduat bankalarındaki resmi mevduatın toplamından oluşması itibariyle bunların paralelinde bir gelişme göstermiştir. 1980 yılında 95.8 milyar TL. olan M3A, bir sonraki yılda 1,525.5 milyar TL.'na yükselmiştir. Sonraki yıllarda da artış eğilimini sürdüren M3A para arzı, özellikle 1987 yılından itibaren daha yüksek miktarlarda artış göstermiştir. Nitekim; 1986 yılında 11,741.2 milyar TL. olarak gerçekleşen bu miktar, bir sonraki yılda 16,456.9 milyar TL.'na yükselmiştir. İzleyen yıllarda da artan M3A, 1990 yılında 72,156.9 milyar TL.'na ulaşmıştır.

Merkez Bankası'ndaki diğer mevduatın gelişimi incelendiğinde, yıllar itibariyle dalgalı bir trend izlediği görülmektedir. Böyle olmakla beraber, 1988'den sonraki değerler oldukça önemli miktarlarda gerçekleşmiştir. Dönemin başlangıç yılı 1980'de 106.3 milyar TL. olan MB'ndaki diğer mevduat miktarı, 1982 yılına kadar artarak 401.5 milyar TL. olmuş ve 1986 yılına kadar düşüş trendine girerek aynı yıl 157.7 milyar TL. olarak gerçekleşmiştir. Sonraki yıllarda ise yükselerek 1989 yılında 1,549.0 milyar TL. olmuştur. 1990 yılında ise yeniden gerileyerek 1,014.9 milyar TL.'na düşmüştür.

M3 para arzı verileri incelendiğinde, yıllar itibariyle sürekli bir artış trendinin olduğu gözlenmektedir. Öyle ki; 1980 yılında 1,002.0 milyar TL. olan M3, 1987 yılında 16,784.9 milyar TL.'na yükselmiş, sonraki yıllarda artış miktarı daha da yükselerek 1988'de 27,341.4 milyar TL., 1989'da 49,798.0 milyar TL. ve 1990'da 73,171.8 milyar TL. olarak gerçekleşmiştir.

Şimdiye kadar, parasal büyüklüklerin cari fiyatlarla olan gelişmelerini incelemeye çalıştık. Şimdi ise parasal büyüklüklerin gerçek anlamda, 1980-1990 yıllarında ne şekilde geliştiğini sabit fiyatlarla Tablo 4.2'den yararlanarak inceleyeceğiz.

TABLO 4.2
PARASAL BÜYÜKLÜKLER
(1987 Sabit Fiyatlarıyla, Milyar TL)

	Dolaşımdaki Para	Toplam M1	Toplam M2	Toplam M2Y	Toplam M3
1980	2,215	6,157	7,669	-	9,453
1981	1,909	5,435	9,078	-	12,185
1982	2,254	6,439	12,375	-	15,656
1983	2,374	6,986	12,733	-	15,443
1984	2,176	5,488	13,437	-	15,234
1985	2,,068	4,883	13,748	-	15,366
1986	2,229	5,664	14,490	16,724	16,068
1987	2,592	6,288	14,497	18,565	16,785
1988	2,200	5,417	13,933	18,296	15,896
1989	2,441	6,106	15,516	19,183	16,655
1990	2,626	5,887	14,788	18,813	15,736

Kaynak: Yakup KEPENEK - Nurhan YENTÜRK, *Türkiye Ekonomisi*, B. 7, İstanbul, Ekim-1995, s. 203.

Öncelikle, dolaşımdaki para miktarının incelenen dönem içinde ne şekilde geliştiğini ele alalım. Yıllar itibariyle sürekli dalgalı bir trend izleyen dolaşımdaki para miktarında dönem başına göre, dönem sonunda artış olduğu gözlenmiştir. 1980 yılında 2,215 milyar TL. olan dolaşımdaki para miktarı bir sonraki yıl 1,909 milyar TL.'na gerilemiş, ancak 1982 ve 1983 yıllarında yükselerek sırasıyla 2,254 milyar TL. ile 2,374 milyar TL.'na yükselmiştir. Sonraki iki yılda da düşüş göstererek 1985'te 2,068 milyar TL. olmuştur. 1986 ve 1987 yıllarında yeniden yükselerek sırasıyla 2,229 milyar TL. ve 2,592 milyar TL. olarak gerçekleşmiştir. 1988 yılında 2,200 milyar TL.'na gerileyen dolaşımdaki para miktarı, dönemin son iki yılında da yükselerek 1990 yılında 2,626 milyar TL. olarak gerçekleşmiştir.

M1, dönem içinde zaman zaman gerilemiş ve artış göstermiştir. Ancak bu gerileme ve artışlar çok önemli boyutlarda olmamıştır. 1980 yılında 6,157 milyar TL. olan M1, 1990 yılında 5,887 milyar TL. olarak gerçekleşmiştir. Bu yıllar arasında en düşük miktar 1985 yılında 4,883 milyar TL. ve en yüksek miktar ise 1983 yılında 6,986 milyar TL. olarak gerçekleşmiştir.

Dönem içerisinde M2 para arzının gelişimi genel olarak artış trendi şeklinde gerçekleşmiştir. Düşüş gösteren yıllar ise 1988 ve 1990 yılları olmuştur. Nitekim; 1980 yılında 7,669 milyar TL. olan M2 para arzı, 1987 yılına kadar yükselerek 14,497 milyar TL. olarak gerçekleşmiştir. 1988 yılında 13,933 milyar TL.'na gerileyen ve sonraki yılda yükselerek 15,516 milyar TL. olan M2, 1990'da tekrar düşerek 14,788 milyar TL. olarak gerçekleşmiştir.

M2Y'deki gelişmelerde bir istikrar gözlenmektedir. 1986 yılında 16,724 milyar TL.'dan 1987 yılında 18,565 milyar TL.'na yükselerek bundan sonraki yıllarda önemli bir değişiklik gözlenmemektedir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, 1989 yılında 19,183 milyar TL. olarak gerçekleşen M2Y miktarı,

1986'dan 1987'ye olan artışın yanında daha önemsizdir. Nitekim; 1990 yılındaki gerçekleşme miktarı da 18,813 milyar TL. olmuştur.

1980-1990 yılları arasında M3 para arzının gelişimine bakıldığında en fazla dikkat çeken nokta, 1980 yılında 9,453 milyar TL. olan gerçekleşme miktarının birdenbire artarak 12,185 milyar TL.'na yükselmesi ve aynı şekilde 1981 yılındaki bu miktarın 1982 yılında 15,656 milyar TL.'na yükselmesi olmuştur. Bundan sonraki yıllarda ise M3'de çok büyük değişiklikler meydana gelmemiştir. Yine de genel olarak bakıldığında, 1982 yılından 1986 yılına kadar aşağı yukarı aynı seviyeyi koruyan M3 para arzı, bu yılda 16,068 milyar TL.'na yükselmiş ve bu seviyeyi 1987 ve 1989 yıllarında da korumuştur. Ancak 1988 ve 1990 yıllarında düşüş göstererek sırasıyla 15,896 milyar TL. ve 15,736 milyar TL. olarak gerçekleşmiştir.

Parasal büyüklüklerin gerek cari fiyatlarla, gerekse sabit fiyatlarla gelişimini inceledikten sonra, yıllar itibariyle yüzde değişimlerinin incelenmesinin de yararlı olacağı açıktır. Bu incelemeyi Tablo 4.3 yardımıyla yapmaya çalışacağız.

1980-1990 yılları arasında dolaşımdaki para miktarının yıllar itibariyle yüzde olarak değişimleri incelendiğinde; 1981, 1984, 1985 ve 1988 yılları dışında pozitif değer taşıdığı görülmektedir. Negatif değer taşıyan bu yıllarda dikkati çeken iki yıl vardır. Bunlardan birincisi, yüzde (eksi) -15,1 ile 1988 yılıdır. Bu yüzde değişim, dönem içindeki en yüksek negatif değişimdir. İkincisi ise, yüzde (eksi) -13,8 değişim gösteren 1981 yılıdır. Diğer taraftan pozitif değişimlere bakıldığında en yüksek artışın 1982 yılında yüzde 18,1 olarak gerçekleştiği, bunu 1987 yılındaki yüzde 16,2'lik bir artışın takip ettiği görülmektedir. En düşük pozitif yüzde değişim ise, 1983 yılında yüzde 5,3 olarak gerçekleşmiştir.

TABLO 4.3
PARASAL BÜYÜKLÜKLER
(Yüzde Değişme)

	Dolaşımdaki Para	Toplam M1	Toplam M2	Toplam M2Y	Toplam M3
1980	-	-	-	-	-
1981	-13,8	-11,7	18,4	-	28,9
1982	18,1	18,5	36,3	-	28,5
1983	5,3	8,5	2,9	-	-1,4
1984	-8,3	-21,4	5,5	-	-1,3
1985	-4,9	-11,0	2,3	-	0,9
1986	7,8	16,0	5,4	-	4,6
1987	16,2	10,1	0,1	11,0	4,5
1988	-15,1	-13,8	-3,9	-1,5	-5,2
1989	10,9	12,7	11,4	4,8	4,8
1990	7,6	-3,6	-4,7	-1,9	-5,5

Kaynak: Tablo 4.2'den yararlanılarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

M1 para arzındaki yüzde değişmelerin dönem içinde ne şekilde geliştine bakacak olursak, 1984 yılında yüzde (eksi) -21,4 gibi oldukça yüksek oranlı bir gerileme olduğu görölmektedir. Diğer negatif değer taşıyan 1981, 1985 ve 1988 yıllarında ise bu değer hemen hemen yarısı kadardır. Ancak 1990 yılındaki yüzde (eksi) -3,6 değişme dönemin en düşük negatif değişmesidir. Pozitif değişmelerde ise en düşük artış 1983 yılında yüzde 8,5 olarak gerçekleşmiştir. 1982 yılında yüzde 18,5 ile en yüksek artış oranı gerçekleşmiş, 1986 ve 1989 yıllarında da bu oran önemini korumuştur. Nitekim; bu yüzde değişmeler, sırasıyla yüzde 16,0 ve yüzde 12,7 olarak gerçekleşmiştir.

Dönem içinde, M2 para arzındaki gelişmeler yıllar itibariyle dalgalı bir seyir izlemiştir. Dönem başlarında yüksek oranlarda artan M2 para arzı, dönem ortalarında oldukça düşük oranlarda artmış, dönem sonunda bir yıl (1989 yılı) yeniden yüksek oranda artmıştır. Nitekim; 1981 yılında yüzde 18,4, 1982 yılında ise yüzde 36,3 artmıştır. 1983 yılından 1986 yılına kadar yüzde 5,5 ve altında seyretmiş, 1987 yılında ise yüzde 0,1 artmıştır. Bunu takip eden yılda negatif artış göstererek yüzde (eksi) -3,9 olarak gerçekleşmiştir. 1989 yılında yüzde 11,4 artan M2 para arzı, bir yıl sonra yeniden düşüş göstererek yüzde (eksi) -4,7 olarak gerçekleşmiştir.

Mevcut toplam M2Y verilerine bakıldığında, 1987 yılındaki yüzde 11,0'lık artış dışında, başka yüksek bir değere rastlanmamaktadır. Öyle ki; 1988 yılında yüzde (eksi) -1,5 gerilemiş, 1989 yılında yüzde 4,8 artmış ve 1990 yılında ise yeniden gerileyerek yüzde (eksi) -1,9 olarak gerçekleşmiştir.

M3 para arzındaki yüzde değişmeler ise 1980-1990 döneminde, yıllar itibariyle dalgalı bir seyir izlemiştir. 1981 ve 1982 yıllarında sırasıyla yüzde 28,9 ve yüzde 28,5 gibi oldukça yüksek bir artış göstermiş, ancak 1983 ve 1984

yıllarında negatif bir gelişme göstererek yüzde (eksi) -1,4 ve yüzde (eksi) -1,3 olarak gerçekleşmiştir. 1985 yılında yüzde 0,9 artan M3 para arzı, izleyen yıllarda, 1988 ve 1990 yılları hariç, yaklaşık yüzde 5,0 civarında gerçekleşmiştir. Hariç tuttuğumuz yıllarda ise negatif artış meydana gelmiştir. Bunlar sırasıyla, yüzde (eksi) -5,2 ve yüzde (eksi) -5,5'tir.

Türkiye'de para arzı gelişmelerini, para arzının artışında etken olan faktörlerin yüzde payları olarak Tablo 4.4 yardımıyla incelediğimiz zaman ortaya çıkan durum aşağıda açıklandığı gibidir.

Bilindiği gibi, para arzını oluşturan iki önemli unsur vardır. Bunlardan birincisi "para çarpanı", diğeri "para tabanı"dır.

Yıllar itibariyle, para çarpanının para arzındaki yüzde paylarına bakıldığında, en yüksek payın 1986 yılında yüzde 38,32 olarak gerçekleştiği, en düşük payın ise 1984 yılında yüzde (eksi) -202,97 olarak gerçekleştiği açıkça görülmektedir. Dönem içinde, genellikle para çarpanı payının istikrarlı olmadığı da dikkatten uzak tutulmaması gereken bir husustur.

Diğer taraftan, para çarpanı kendi içinde incelendiğinde, bunu oluşturan unsurlardan olan vadesiz mevduatın 1980-1983 ve 1990 yıllarında pozitif bir katkı oluşturduğu görülmekte, ancak bu pozitif katkının para çarpanına pozitif olarak yansımalarının, ancak 1980 ve 1983 yıllarında meydana geldiği izlenmektedir. 1984-1989 yılları arasında ise para çarpanına pozitif katkı sağlayan unsurlar, dolaşımdaki para ve vadesiz mevduat olmuş fakat, para çarpanına pozitif yansıması 1986-1989 yılları arasında olmuştur.

TABLO 4.4
PARA ARZI, PARA ÇARPANI VE PARASAL TABAN

(Para Arzı Arışında Yüzde Paylar)

Unsurlar	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Dolaşımdaki Para	-11,79	-10,70	-2,42	-1,61	6,93	14,56	12,04	8,92	4,29	4,44	-1,94
Vadesiz Mevduat	68,06	69,59	53,60	77,14	26,86	58,67	61,63	61,37	45,79	62,86	48,94
Kullanılabilir Karşılık	-23,84	-80,67	-20,38	-18,13	-116,55	-77,14	-29,98	-65,97	21,34	-12,87	-15,94
Zorunlu Karşılık	-26,36	-60,47	-52,22	-39,73	-120,21	-36,84	-5,37	-1,41	-67,36	-26,07	-13,21
Para Çarpanı	6,07	-82,25	-21,42	17,68	-202,97	-40,75	38,32	2,91	4,06	28,36	-17,85
Net Dış Varlıklar	-135,36	8,03	4,35	-50,31	-129,79	-196,45	-115,77	-128,93	-166,52	7,12	22,14
Net Kamu Kredileri	166,00	91,60	88,26	96,56	510,75	325,75	166,16	172,64	288,10	44,91	54,01
Net KİT Kredileri	34,80	31,99	7,77	-2,50	-29,96	-9,11	4,46	14,33	11,78	0,38	4,04
Net Bankalara	66,00	71,02	-6,48	42,57	-36,09	-14,24	7,11	15,42	9,12	8,30	6,58
Net Mali Kuruluşlara	1,07	1,92	4,75	2,04	-4,06	-1,94	1,46	1,79	9,38	3,14	-1,17
Net Diğer	-38,58	-22,31	22,77	-6,04	-7,88	36,76	-1,74	21,84	-55,92	7,79	-3,45
Para Tabanı	93,93	182,25	121,42	82,32	302,97	140,75	61,68	97,09	95,94	71,64	82,15
Para Arzı	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Kaynak: Erdiñ ÖZSELÇUK, "Enflasyonun Kaynakları ve Kısa Dönem Enflasyon Modeli", 3. İzmir İktisat Kongresi

4-7 Haziran 1992, DPT Ya., C. 2, Ankara, 1993, s. 181.

Bir diğ er ana unsur olan para tabanı gelişmelerini yıllar itibariyle incelendiğimizde, istikrarlı bir tablo görülmemekle beraber dönem içindeki bütün yıllarda para arzına katkı payının pozitif yönde olduğu görülmektedir. Buradan açıkça anlaşılmaktadır ki, para arzının artmasında en önemli rol oynayan unsur, para tabanıdır.

Para arzının artışında etken olan para tabanının yüzde paylarına baktığımızda, en yüksek değ erin 1984 yılında yüzde 302,97 ve en düşük değ erin ise 1986 yılında yüzde 61,68 olduğu görülmektedir. Yıllar itibariyle para tabanı paylarının dönem ortalarına doğru artış gösterdiği, dönem sonuna doğru azalış eğ iliminde olduğu görülmektedir.

Para tabanını oluşturan alt unsurlar yıllar itibariyle incelendiğinde, net dış varlıkların genellikle negatif değ er taşıdığı, net kamu kredilerinin ise pozitif değ er taşıdığı görülmektedir. Net KİT kredileri ise genellikle azalan pozitif katkıda bulunurken, 1983-1985 yılları arasında negatif değ ere ulaştığı görülmektedir.

Tablo 4.5 yardımıyla da çeş itli parasal büyüklüklerin GSMH'ya oranlarını inceleyeceğiz.

M1 para arzının GSMH'ya olan oranı, yıllar itibariyle genellikle düş üş trendi içinde olmuştur. Ancak bu trend sürekli düş üş şeklinde değil, dalgalı bir biçimdedir. Nitekim; 1980 yılında yüzde 13,8 olan bu oran 1981 yılında yüzde 12,7 iken, izleyen iki yılda yükselerek 1983 yılında yüzde 14,8 olmuştur. Sonraki yıllarda tekrar düş üş gösteren bu oran, 1988 yılında yüzde 8,4'e ve dönemin son yılı olan 1990'da yüzde 7,9'a gerilemiştir.

TABLO 4.5
PARASAL BÜYÜKLÜKLERİN GSMH'YA ORANLARI*

YILLAR	M1/GSMH	M2/GSMH	M2Y/GSMH	M3/GSMH
1980	13,8	17,2	17,2	20,0
1981	12,7	21,3	21,3	26,6
1982	13,2	25,0	25,0	29,7
1983	14,8	24,6	24,6	28,2
1984	10,8	24,2	25,4	26,1
1985	9,5	23,7	25,9	25,5
1986	10,3	23,6	26,8	25,3
1987	11,3	23,1	28,4	24,9
1988	8,4	20,3	25,9	22,1
1989	8,3	20,0	24,6	21,2
1990	7,9	17,9	22,3	19,0

* Parasal büyüklüklerin GSMH'ya oranlarında, GSMH'nın yeni seri verileri dikkate alınmıştır.

Kaynak: Temel Ekonomik Büyüklükler (Yeni ve Eski Milli Gelir Serilerine Oranlar), DPT Yayını, Ankara, Haziran-1993, s. 7-10.

M2 para arzının GSMH içindeki oranı, dönem içinde çok küçük değişmelerle beraber hemen hemen aynı seviyesini korumuştur. 1980 ve 1981 yıllarında sırasıyla yüzde 17,2 ve yüzde 21,3 olan bu oran, 1982 yılında yüzde 25,0 ve 1987 yılında yüzde 23,1 olarak gerçekleşmiştir. 1988 ve 1989 yıllarında yüzde 20,0'lık bir seviyede gerçekleşen bu oran 1990 yılında yüzde 17,9 olmuştur.

Diğer taraftan, bir başka para arzı olan M2Y'nin GSMH'ya olan oranlarını incelediğimizde, dönem başındaki yüzde 17,2'lik oranın bir

sonraki yıl olan 1981'de yüzde 21,3'e ve 1982'de yüzde 25,0'a yükselmesi dikkat çekicidir. 1985 yılına kadar aynı seviyede gerçekleşen bu oran 1986'da yüzde 26,8'e, 1987'de ise yüzde 28,4'e yükselmiştir. Bu yıldan sonra M2Y/GSMH oranı dönem sonuna kadar düşüş göstererek, 1990 yılında yüzde 22,3 olarak gerçekleşmiştir.

Son olarak da M3/GSMH oranlarını inceleyecek olursak, dönem başından 1982 yılına kadar olan artış hariç tutulduğunda, bu yıldan itibaren sürekli bir düşüş trendi izlediği görülmektedir. Öyle ki; 1980 yılında yüzde 20,0 olan bu oran 1982 yılında yüzde 29,7'ye yükselmiştir. 1983 yılında yüzde 28,2'ye düşen oran, dönem sonu olan 1990 yılında yüzde 19,0 olarak gerçekleşmiştir.

II. PARA TALEBİ

Yukarıda incelemeye çalıştığımız para arzı ve biraz sonra incelemeye çalışacağımız para talebi konuları birbirinden tamamen bağımsız, otonom kavramlar değildir. Her ikisi de birbirine bağımlıdır. Öyle ki; gerek faiz oranlarının değişmesi, gerek fiyatlar genel düzeyinin değişmesi ve gerekse döviz kurlarının değişmesi paranın talebini ya artıracak ya da azaltacaktır.

Fiyatlar genel düzeyinin para piyasasındaki talebe olan etkisi; bireylerin para, alacaklar ve sermaye stokları arasında her varlıktan beklediği verimleri dengelemek suretiyle seçim yapması sonucu ortaya çıkacaktır. Bekleyişler, mevcut değişim oranlarının doğrultusunda gerçekleşmektedir. Şayet mal fiyatları, belli bir oranda artmakta ise bu oranda artmaya devam edeceği varsayılmakta ve benzer şekilde alacakların fiyatlarında da değişimler beklenmektedir. Bu varsayım bize, enflasyon şartları altında para talebinin ne şekilde etkilendiğini göstermektedir.

Faiz oranlarının para talebine olan etkisi ise şu şekilde gerçekleşmektedir: Faiz oranı düştükçe elde para tutmanın maliyeti azaldığı için talep edilen para miktarı artmakta, yüksek faiz oranlarında ise talep edilen para miktarı azalmaktadır⁽⁹⁾. Diğer bir ifade ile, düşük faiz oranında bireyler daha az tasarruf yapmakta, yüksek faiz oranlarında ise daha çok tasarruf yapmaktadırlar.

Döviz piyasalarındaki bireyler de değişik paralara olan taleplerini, beklenen reel getiri oranlarının mukayesesine dayandırır. Bireyler, gazete ve mecmualardan okumuş olduğu haberlerden de etkilenir. Çoğu zaman oranlarındaki bir değişmeye, gelecekte beklenen döviz kuru da eşlik eder. İşte, beklenen döviz kurlarındaki bu değişiklik, faiz oranı değişiminin ekonomik nedenlerine dayanır. Nitekim; bireyler, değişik mevduat getirilerini kıyaslayabilmek için iki çeşit bilgiye ihtiyaç duyarlar. Bunlardan birincisi, mevduatların parasal değerinin; ikincisi, döviz kurlarındaki değişikliğin nasıl olacağıdır⁽¹⁰⁾.

Yukarıdaki bilgilerin birincisine, mevcut paranın mevduatının getiri oranı olan faiz haddinin hesaplanabilmesi açısından ihtiyaç vardır. İhtiyaç duyulan bilgilerin ikincisi ise, yıl boyunca \$/DM döviz kurları beklentisinin ne yönde olacağıdır⁽¹¹⁾.

Aşağıda konuyu istatistiki veriler yardımıyla incelemeye geçmeden önce, şunu da ifade etmek istiyoruz. Bir ülkenin para arzındaki düzenli artışlar, uzun dönemde o ülke parasının kısmi olarak nominal değer

(9) İbrahim TANYERİ, "Keynes'de Faiz Oranı, Sermayenin Marjinal Etkinliği ve Yatırım Analizi", *H.Ü.İ.B.F. Dergisi*, C. 12, Ankara, 1994, s. 38.

(10) M. Coşkun CANGÖZ, "Döviz Kuru Belirlenmesi, Faiz Oranları ve Para Talebi", *Hazine ve Dış Ticaret Dergisi*, S. 11, Ankara, Aralık-1991, s. 22.

(11) CANGÖZ, s. 22-23.

kaybına yol açar ve enflasyon beklentisinin etkileriyle de, beklenen enflasyondaki bir artış, nominal faiz oranlarını yükselterek para talebini düşürecektir; bu da o ülkenin parasının değer kaybına neden olacaktır.

A. TÜRKİYE'DE FAİZ ORANI GELİŞMELERİ

24 Ocak 1980'de alınan önemli ekonomik kararlardan biri de faiz oranlarının serbestçe belirlenmesine olanak sağlayan "Faiz Kararnamesi"dir. Bunda amaç, önceki tasarrufları likit hale getirmek ve bankalara çekmektir. Bu amaca yönelik olarak 4 Haziran'da çıkarılan ve 1 Temmuz 1980'de yürürlüğe giren kararname, Türk Bankacılık tarihinde yeni bir dönemi başlatmıştır. Bu kararnameyle bankalara sağlanan imkanlar; kredi ve tasarruf faizlerinin serbestçe belirlenmesi ile hamiline yazılı mevduat sertifikalarının çıkarılabilmesi olmuştur. Bunun yanında fiyatlar üzerindeki talep baskısının azaltılabilmesi amacıyla, halkın yüksek faizler yoluyla tasarrufa yöneltilmesine çalışılacaktı. Dolayısıyla halktan toplanan tasarruflar da kredi yoluyla sanayiciye verilerek, üretim ve doğal olarak ihracatın arttırılması hedeflenmiştir⁽¹²⁾. 1 Temmuz 1980'de yürürlüğe giren kararnameden sonra faizlerde meydana gelen gelişmeler Tablo 4.6, 4.7 ve 4.9 yardımıyla mukayeseli olarak incelenecektir.

1 Temmuz'dan sonra, altı ay vadeli tasarruf mevduatına⁽¹³⁾ verilen faizler yüzde 15, bir yıl vadeli mevduat faizleri yüzde 33 olmuştur. Aynı yıl Toptan Eşya Fiyatları Endeksi (TEFE) dikkate alındığında, reel faiz oranının negatif olduğu gözlenmektedir. Bu yıla kadar bankaların vadesiz tasarruf

(12) İ. Hakkı DÜĞER, "1980 Sonrası Liberalleşme Süreci ve Bazı Politika Sonuçları", A.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi, C. 4, S. 1, Eskişehir, Haziran-1986, s. 138.

(13) Tasarruf Mevduatı: Gerçek kişilerce, bu nam altında bankalara yatırılan paralar ile vakıflara, dernek ve birliklere, sendikalara, kanunla veya bir kanuna dayanarak kurulmuş tasarruf sandıklarına ve bu kanunun 25'inci maddesinde belirtilen sandıklara ait mevduatlardır.

TABLO 4.6
MEVDUAT FAİZ ORANLARI

(Dönem Sonu, Yıllık Yüzde)*

	Resmi		Ticari		Tasarruf				
	Vadesiz	Vadeli	Vadesiz	Vadeli	Vadesiz	1 Ay	3 Ay	6 Ay	1 Yıl
1980	(1)	(1)	(1)	(1)	5,0	-	-	15,0	33,0
1981	(1)	(1)	(1)	(1)	5,0	-	45,0	50,0	45,0
1982	(1)	(1)	(1)	(1)	5,0	25,0 (3)	45,0	50,0	50,0
1983 (4)	5,0	(2)	5,0	(2)	5,0	-	-	47,0	45,0
1984 (5)	5,0	(2)	5,0	(2)	5,0	-	-	52,0	45,0
1985	5,0	(2)	5,0	(2)	5,0	35,0	45,0	50,0	55,0
1986 (6)	10,0	(2)	10,0	(2)	10,0	29,0	36,0	41,0	48,0
1987 (6)	10,0	(2)	10,0	(2)	10,0	28,0	35,0	38,0	45,0 - 58,0 (7)
1988 (6)	10,0	10,0	27,9	(2)	27,9	60,1	66,1	70,8	83,9
1989	10,0	10,0	12,0	(2)	12,0	39,2	49,1	51,8	58,8
1990	10,0	10,0	12,1	(2)	12,1	38,7	50,7	50,7	59,4

* Bankaların uyguladığı mevduat faizlerinin ağırlıklı ortalamaları olarak

(1) Faiz verilmez.

(2) Vade türüne göre tasarruf mevduatı faiz oranı uygulanır.

(3) 2 ay vadeli tasarruf mevduatına yüzde 35 faiz oranı uygulanır.

(4) 3 ay ihbarlı vadesiz mevduata yüzde 49 faiz oranı uygulanır.

(5) 1 ay ve 3 ay ihbarlı vadesiz mevduata sırasıyla yüzde 35 ve yüzde 53 faiz oranı uygulanır.

(6) Bankalar ellerindeki vadesiz mevduatın ay içindeki asgari bakiyesine, o ay başında geçerli 1 ay vadeli mevduat faizinin yüzde 90'ını; 3 aylık dönem içindeki asgari bakiyesine ise üçer aylık dönemlerin başında geçerli 3 ay vadeli mevduat faizinin yüzde 90'ını geçmemek üzere serbestçe belirleyebilecekleri faiz oranları uygulayabillirler.

(7) Bankalarca serbestçe belirlenen faiz oranlarının en düşük ve en yüksek değerleri.

Kaynak: Üç Aylık Bülten, TCMB Yayını, Ankara, 1994/IV, s. 59; 1980'den 1990'a Makroekonomik Politikalar,

Türkiye Ekonomisindeki Gelişmelerin Analizi ve Bazı Değerlendirmeler, DPT Yayını, Ankara, 1990, s. 59.

toplayabilme imkanlarının alınan kararlardan sonra değişeceği gözönüne alındığında, henüz çok hızlı vadeli mevduat artışı görülmemiş ve vadesiz tasarruf mevduatı miktarı 1980 yılında 182.6 milyar TL. iken, vadeli tasarruf mevduatı 137.8 milyar TL. olarak gerçekteőmiştir.

Vadesiz tasarruf mevduatı faizleri 1980-1985 yılları arasında yüzde 5 oranını korurken, bir aylık vadeli tasarruf mevduatına 1982 ve 1985 yıllarında sırasıyla yüzde 25 ve yüzde 35 faiz verilmiştir. Diğer taraftan; 1981, 1982 ve 1985 yıllarında yüzde 45 olarak uygulanan üç aylık faiz oranlarının yanısıra, 1981 yılından itibaren altı aylık faiz oranları da 1985 yılına kadar genellikle yüzde 50 olarak uygulanmış 1983 ve 1984 yıllarında ise sırasıyla yüzde 47 ve yüzde 52 olmuştur. Bir yıllık faiz oranları 1981, 1983 ve 1984 yıllarında altı aylık faiz oranlarının gerisinde kalarak yüzde 45 oranında belirlenmişti. Ancak 1982 yılında bir yıllık faiz oranları yüzde 50 olarak altı aylık faiz oranlarıyla eşit olarak uygulanmış, 1985 yılında ise bir yıllık faiz oranı yüzde 55'e yükselmiştir.

1981 yılından dönem sonuna kadar vadesiz tasarruf mevduatı miktarı, vadeli tasarruf mevduatının devamlı gerisinde kalmıştır. Bu sonuç, faizlerin artırılarak tasarrufların bankalara çekilme politikasından kaynaklanmaktadır. Nitekim; 1981 yılında vadesiz tasarruf mevduatı miktarı 209.6 milyar TL., vadeli tasarruf mevduatı miktarı 472.1 milyar TL. iken 1985 yılında sırasıyla 514.1 milyar TL. ve 3,661.4 milyar TL.'dir. Ancak burada Şu hususu belirtmekte yarar vardır. 1983 yılında üç ay ihbarlı vadesiz mevduata yüzde 49, 1984 yılında ise bir ay ve üç ay ihbarlı vadesiz mevduata sırasıyla yüzde 35 ve yüzde 53 faiz oranı uygulaması yapılmıştır. Bu durumda, bir anlamda vadeli tasarruf mevduatı gibi işlem gören vadesiz tasarruf mevduatının 1982 yılından 1983 yılına 255.2 milyar TL.'dan 527.5 milyar TL.'na sıçramasının nedeni budur. 1983 yılından 1984 yılına olan

gerilemenin nedeni ise sanıyoruz ki, bu tür uygulamanın fazla kabul görmemiş olmasındandır.

1981-1984 yılları arasında bir yıllık faizlerin altı aylık faizlerden düşük tutulması dikkat çekicidir. Bu uygulamanın en büyük nedeni, enflasyonun düşük gerçekleşeceği beklentisidir. Bu hakim görüş etrafında birleşen bankalar paranın maliyetini daha fazla artırmamak amacıyla, belirsizlik ortamında yıllık vadeli mevduata yüksek faiz uygulamaktan çekinmişlerdir. 1984 yılı hariç olmak üzere, bu görüş doğrultusunda gerçekleşen 1981-1983 TEFE değerleri sonucunda, bir yıllık faizler düşük tutulmasına karşın reel faiz getirisinde bulunmuşlardır. Ancak 1984 yılında bir yıl vadeli tasarruf mevduatının nominal faizinin üzerinde gerçekleşen TEFE sonucunda, bu vadeli mevduat türü negatif faiz getirmiştir.

1986 yılına kadar süren bu faiz yarışı, Nisan 1986'da faizlerin yeniden gözden geçirilmesiyle, önce 1 Mart 1986'da ve daha sonra da 1 Mayıs 1986'dan itibaren uygulanmak üzere, vadesiz mevduat faiz oranı yüzde 5'den yüzde 11,6'ya yükselmiş, üç vadeli mevduata uygulanan faiz oranı yüzde 45'e ve bir yıl vadeli mevduata uygulanan faiz oranı da yüzde 52'ye düşürülmüştür. TCMB'nın faiz oranlarını belirleyen bu kararında dikkati çeken nokta; faiz oranlarıyla ilgili her kararın sonunda "belirlenen oranları aşmamak üzere bankalarca serbestçe belirlenir" kaydının varlığıdır⁽¹⁴⁾. TCMB'nın bu yaklaşımı, tavan sınırlı da olsa faizlerin serbest piyasa ilkelerine uygun olarak belirleneceğini vurgulamaktadır.

Nitekim; 30 Haziran 1987 gün ve 87/11921 sayılı kararname ile bir yıl vadeli mevduat hesaplarına uygulanacak faiz oranlarının belirlenmesinde bankalar serbest bırakılmıştır. Bir yıldan kısa vadeli mevduat hesapları için

(14) "Faizler Düştü", *Güneş Gazetesi*, İstanbul, 30 Nisan 1986, s. 4.

önceden belirlenen faiz oranları korunmuştur. Vadesiz mevduat hesaplarına uygulanacak faiz oranlarının tesbiti amacıyla çeşitli alternatifler belirtilmiştir. Buna göre; bankalar ellerindeki vadesiz mevduatın ay içindeki asgari bakiyesine, o ay başında geçerli bir ay vadeli mevduat faizinin yüzde 90'ını, üç aylık dönem içindeki asgari bakiyesine ise üçer aylık dönemlerin başında geçerli üç ay vadeli mevduat faizinin yüzde 90'ını geçmemek üzere serbestçe belirleyebilecekleri faiz oranlarını uygulayabilirler⁽¹⁵⁾ hükmü de getirilmiştir.

Alınan kararlar neticesinde, 1986 yılı sonunda vadesiz tasarruf mevduatı faiz oranı yüzde 10, bir aylık vadeli tasarruf mevduatı faiz oranı yüzde 29, üç aylık vadeli tasarruf mevduatı faiz oranı yüzde 36, altı aylık vadeli tasarruf mevduatı faiz oranı yüzde 41 ve bir yıllık vadeli tasarruf mevduatı faiz oranı yüzde 48 olarak gerçekleşmiştir. Bu faiz oranları 1987 yılı için sırasıyla yüzde 10, yüzde 28, yüzde 35, yüzde 38 ve bankalarca serbestçe belirlenebilen bir yıllık faiz oranlarının en düşük değeri yüzde 45, en yüksek değeri ise yüzde 58 olmuştur.

1986 ve 1987 yıllarında uygulanan faiz oranları neticesinde vadesiz tasarruf mevduatı miktarında, vadeli tasarruf mevduatı miktarına göre nisbi artış olmuştur. Nitekim; 1985 yılında 514.1 milyar TL. olan vadesiz tasarruf mevduatı 1986'da 877.6 milyar TL.'na, 1987 yılında ise 1,490.9 milyar TL.'na yükselmiştir. Aynı şekilde vadeli tasarruf mevduatı miktarı ise 1985 yılında 3,661.4 milyar TL. iken 1986'da 4,848.1 milyar TL.'na, 1987'de ise 5,400.5 milyar TL.'na yükselmiştir.

Diğer taraftan; 1986, 1987 yılları reel faiz açısından incelendiğinde sırasıyla yüzde 27,9 ve 36,8 olarak gerçekleşen TEFE, nominal faiz oranlarıyla

⁽¹⁵⁾ **Yıllık Rapor 1987**, TCMB Yayını, Ankara, 1988, s. 50.

karşılaştırıldığında 1986 yılında yüzde 20,1 ve 1987 yılında ise en az yüzde 8,2 ile en çok yüzde 21,2'lik reel faiz getirdiği ortaya çıkmaktadır.

1986 ve 1987 yıllarında enflasyon oranının gerilemesine paralel olarak nominal faizlerin tedrici olarak düşürülmesine rağmen, reel faizlerin buldukları düzeyinin korunması sonucunda bu yıllarda para talebi kararlı hale gelmiş, diğer bir ifade ile paranın dolaşım hızı düşmüştür.

1988 yılı başlarında alınan 4 Şubat Kararları çerçevesinde, bankalararası mevduattaki faiz oranları serbest bırakılmıştır. Böylece; tasarruf mevduatına, ticari kuruluşlar mevduatına ve diğer kurumlar mevduatına uygulanacak azami yıllık faiz oranları belirlenmiştir. Bu faiz oranları; vadesizlere yüzde 36, bir ay vadeliilere yüzde 40, üç ay vadeliilere yüzde 45, altı ay vadeliilere yüzde 52, bir yıl vadeliilere de yüzde 65 olarak belirlenmiştir⁽¹⁶⁾. Ancak tablodan da görüleceği üzere azami faiz oranlarına uyulamamıştır.

Vadesiz tasarruf mevduatı faiz oranı 1988 yılı için yüzde 27,9 ve 1989,1990 yılları için de sırasıyla yüzde 12,0 ve yüzde 12,1 olarak gerçekleşmiştir. Aynı yıllarda sırasıyla: Bir ay vadeli tasarruf mevduatı faiz oranı yüzde 60,1, yüzde 39,2 ve yüzde 38,7; üç ay vadeli tasarruf mevduatı faiz oranı yüzde 66,1, yüzde 49,1 ve yüzde 50,7; altı ay vadeli tasarruf mevduatı faiz oranı yüzde 70,8 , yüzde 51,8 ve yüzde 50,7; bir yıl vadeli tasarruf mevduatı faiz oranı da yüzde 83,9, yüzde 58,8 ve yüzde 59,4 olarak gerçekleşmiştir.

4 Şubat Kararları'na rağmen 1988,1989 ve 1990 yıllarında faizlerin yüksek oluşunun nedeni, TEFE'nin yüksek gerçekleşmesidir. Tablolardan

---

(16) **Yıllık Rapor 1988**, TCMB Yayını, Ankara, 1989, s. 30.

TABLO 4.7
VADE TÜRLERİNE GÖRE MEVDUAT BANKALARI MEVDUATI

Milyar TL.

Yıl	Tasarruf Mevduatı		Mevduat Sertifikası	Resmi Kurumlar Mevduatı		Ticari Kurumlar Mevduatı		Diğer Kurumlar Mevduatı	
	Vadesiz	Vadeli		Vadesiz	Vadeli	Vadesiz	Vadeli	Vadesiz	Vadeli
1980	182.6	137.8	22.2	40.7	0.9	290.7	1.0	44.6	24.9
1981	209.6	472.1	150.5	83.6	1.3	467.4	2.9	57.2	64.9
1982	255.2	840.3	257.6	92.1	1.6	666.7	6.4	69.9	167.7
1983	527.5	1,116.3	113.8	161.5	11.6	843.3	11.3	146.1	151.7
1984	406.4	2,350.6	273.8	225.3	30.1	1,124.7	121.1	149.2	299.6
1985	514.1	3,661.4	673.3	367.4	123.1	1,663.9	346.3	210.7	438.7
1986	877.6	4,848.1	787.3	430.1	258.0	2,718.0	618.8	330.1	663.9
1987	1,490.9	5,400.5	1,367.3	693.2	326.8	4,444.9	874.8	464.4	1,376.3
1988	1,829.9	10,779.3	1,251.0	1,370.4	110.5	5,259.1	1,242.8	834.1	2,885.8
1989	3,372.7	19,440.2	1,978.7	1,630.4	61.0	7,907.2	1,713.1	2,150.4	5,673.9
1990	5,261.1	27,257.6	2,382.1	3,307.6	203.8	11,892.6	2,631.6	3,524.4	9,344.8

Kaynak: İstatistik Göstergeler 1923-1992, DİE Yayını, Ankara, Haziran-1994, s. 367, Tablo XVII-2'den çıkarılmıştır.

izleneceği üzere, tasarruf mevduatına reel faiz vererek para toplayabilmek için bankalar, nominal faiz oranlarını TEFE'nin üzerinde belirlemişlerdir.

Bu gelişmelerin ışığında tasarruf mevduatı miktarları türlerine göre incelendiğinde, vadesiz tasarruf mevduatı miktarının 1988-1990 yılları arasında normal olarak gelişme gösterdiği, ancak vadeli tasarruf mevduatının oldukça önemli gelişmeler kaydettiği görülmektedir. Nitekim; vadesiz tasarruf mevduatı 1988 yılında 1,829.9 milyar TL. iken 1990'da 5,261.1 milyar TL.'na yükseldiği, vadeli tasarruf mevduatının aynı yıllarda 10,779.3 milyar TL.'dan 27,257.6 milyar TL.'na yükseldiği tablolardan incelenmektedir.

Dönem içinde tasarruf mevduatlarını gerek miktar, gerekse faiz oranları bakımından incelemeye çalıştık. Şimdi, resmi ve ticari mevduat hesaplarını da aynı şekilde incelemeye çalışacağız.

Önce resmi mevduatlara⁽¹⁷⁾ baktığımızda, 1980-1982 yılları arasında vadesiz ve vadeli hesaplara faiz uygulanmadığını görüyoruz. Böyle olmakla beraber, vadesiz resmi mevduat miktarının 1980 yılında 40.7 milyar TL. iken 1982'de 92.1 milyar TL.'na yükseldiğini, vadeli mevduatın da aynı yıllarda sırasıyla 0.9 milyar TL.'dan 1.6 milyar TL.'na yükseldiğini görmekteyiz. 1983 yılından 1986 yılına kadar vadesiz resmi mevduata yüzde 5, 1986'dan dönem sonu olan 1990 yılına kadar ise yüzde 10 faiz uygulanmıştır. 1983'den sonra uygulamaya başlayan resmi vadesiz mevduata faiz verilmesi, bu mevduat türünde hareketlenmeye neden olmuştur. Böylelikle 1983 yılında 161.5 milyar TL.'na, 1987 yılında 693.2 milyar TL.'na, 1988 yılında 1,370.4 milyar TL.'na ve 1990 yılında 3,307.6 milyar TL.'na ulaşmıştır.

---

(17) Resmi Mevduat: Genel ve katma bütçeli daire ve kurumlara, yerel yönetimlere, kanunla kurulmuş döner sermayeli kuruluşlara, mahkemelere, savcılıklara, icra ve iflas dairelerine, tereke hakimliklerine ve kanunla kurulmuş sosyal sigorta kurumlarına ait mevduattır.

Vadeli resmi mevduata, 1983-1987 yılları arasında vade türüne göre tasarruf mevduatı faiz oranının aynısı uygulanmıştır. Bunun sonucunda vadeli resmi mevduat miktarı birdenbire artış göstererek 1983 yılında 11.6 milyar TL.'na yükselmiş ve 1987 yılında da 326.8 milyar TL.'na ulaşmıştır.

4 Şubat 1988'de alınan kararlardan biri de, vadeli ve vadesiz resmi mevduat faiz oranlarının azami yüzde 10 olarak belirlenmesidir⁽¹⁸⁾. Ayrıca, 1988 yılı Ekim ayında mali piyasalarda dengelerin bozulmaya başlamasına yönelik bir dizi önlem alınmış olup bunların en önemlisi, resmi mevduat dışındaki tüm mevduat faizlerinin serbest bırakılmasıdır⁽¹⁹⁾. Burada dikkati çeken nokta, dönem başında vadeli resmi mevduata hiç faiz uygulanmazken, dönem ortalarında tasarruf mevduatına uygulanan faizin aynen uygulanması ve dönem sonuna doğru yüzde 10 sınırlamasının getirilmesidir. Bu, vadeli resmi mevduata yüksek faiz uygulamasının çeşitli sakıncalar doğurduğunun bir göstergesidir.

Yüzde 10 faiz sınırlaması getirildikten sonra vadeli resmi mevduat miktarlarında düşüş hemen gözlenmektedir. Nitekim; 1988 yılında 110.5 milyar TL. gibi düşük bir miktara gerilemiş ve bu gerileme sonraki yılda devam ederek 61.0 milyar TL.'na düşmüştür. Ancak 1990 yılında yeniden artış gösteren vadeli resmi mevduat, 1988 yılı miktarının üzerine çıkarak bu yılda 203.8 milyar TL.'na ulaşmıştır.

---

(18) *Yıllık... 1988*, s. 30.

(19) *Yıllık Rapor 1989*, TCMB Yayını, Ankara, 1990, s. 32.

Ticari mevduatlara da⁽²⁰⁾ -gerek vadeli, gerekse vadesiz- 1980-1982 yılları arasında faiz uygulanmamıştır. Bu yıllar arasında vadesiz ticari kurumlar mevduatı 1980 yılında 290.7 milyar TL.'dan, 1982'de 666.7 milyar TL.'na yükselmiştir. Aynı yıllarda vadeli ticari mevduat 1.0 milyar TL.'dan 6.4 milyar TL.'na ulaşmıştır. Görüldüğü gibi bu yıllarda, ticari mevduat hesaplarına -vadesiz ve vadeli- faiz verilmediğinden yoğunlaşma vadesiz hesaplarda olmuştur.

1983 yılından itibaren ticari mevduat hesaplarına, vadesiz ve vadeli tasarruf mevduatlarına uygulanan faiz oranlarının aynısı verilmeye başlamıştır. Bu uygulama sonucunda, vadesiz ve vadeli ticari mevduat hesap miktarları, dönem sonuna kadar sürekli bir artış trendi izlemiştir. Öyle ki; vadesiz ticari mevduat hesapları 1990 yılında 11,892.6 milyar TL.'na, vadeli ticari mevduat hesapları da 2,631.6 milyar TL.'na ulaşmıştır. Buradan çıkarılacak sonuç; vadesiz ve vadeli ticari mevduat hesaplarına tasarruf mevduat hesaplarına, uygulanan faiz oranları uygulansa bile, yoğunlaşmanın yine vadesiz ticari mevduat hesaplarında olduğudur. Bunun sebebi de, ticari kurumların ödeme v.s. gibi amaçlarla para taleplerinin çok olmasıdır.

Dönem içinde diğer kurumlar mevduatının⁽²¹⁾ gelişimine baktığımızda, 1980 yılında vadesiz diğer kurumlar mevduatının vadeli

(20) Ticari Mevduat: Gerçek kişilerin ticari işletmelerine, kooperatifler dahil her çeşit ortaklıklara, vakıflar, dernekler, sendikalar, birlikler ve mesleki kuruluşların kurdukları veya katıldıkları ticari işlemlere, KİT ile bunların işletme ve kuruluşlarının, genel ve katma bütçeli daire ve kuruluşlara yerel yönetimlerin ticari işletmelerine ait mevduatlardır.

(21) Diğer Kurumlar Mevduatı: Resmi Mevduat, Ticari Mevduat, Bankalar Mevduatı (bankaların -KİT halindeki bankalar ve TC Merkez Bankası dahil- ve özel kanunlarına göre mevduat kabulüne yetkili kalınan kuruluşların birbirlerine yaptıkları mevduat) ve Tasarruf Mevduatı dışında kalan her türlü mevduat diğer mevduat sayılır.

mevduattan fazla olduğunu açıkça görüyoruz. Nitekim; bu yılda diğer kurumlar mevduatı vadesiz 44.6 milyar TL., vadeli 24.9 milyar TL.'dir. Bu yıldan itibaren vadeli diğer kurumlar mevduatı, vadesize nazaran sürekli daha fazla miktarda olmuştur. Ancak vadesiz diğer kurumlar mevduatı 1980'den 1990 yılına kadar sürekli artış trendi izlerken, vadeli diğer kurumlar mevduatı 1983 yılında gerilemiş, bunun dışında artmıştır. Öyle ki; vadesiz mevduat 1981 yılında 57.2 milyar TL. iken 1990 yılında 3,524.4 milyar TL.'na ulaşmış, vadeli mevduat 1981'de 64.9 milyar TL.'dan 1982 yılında 167.7 milyar TL.'na yükselmiş, 1983'de ise 151.7 milyar TL.'na gerilemiştir. Yeniden yükseliş trendine giren vadeli mevduat, dönem sonu olan 1990 yılında 9,344.8 milyar TL.'na ulaşmıştır. Vadeli diğer kurumlar mevduatı 1983 yılında gerilemiş olsa bile, artış trendi vadesiz mevduata göre daha fazla olmuş ve dönem başında vadesiz mevduattan düşük miktarda gerçekleşen vadeli mevduat miktarı, 1990 yılında vadesizden yaklaşık üç kat fazla miktara ulaşmıştır.

Türkiye'nin para piyasasına, 1980 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile "kıymetli evrak" olarak giren mevduat sertifikalarının⁽²²⁾ gelişimini incelediğimizde, dönem başlarında yavaş yavaş kabul gördüğü izlenmektedir. 1980 yılından 1990 yılına kadar genellikle artış trendi gösteren mevduat sertifikası miktarı, 1983 ve 1988 yıllarında gerilemiştir. 1980 yılında 22.2 milyar TL. olan mevduat sertifikaları miktarı 1982'de 257.6 milyar TL.'na yükselmiş, 1983'de ise 113.8 milyar TL.'na gerilemiştir. Yeniden artış göstererek 1987'de 1,367.3 milyar TL.'na ulaşmış, 1988'de ise 1,251.0 milyar TL.'na düşmüştür. Sonraki yıllarda da artarak 1990 yılında 2,382.1 milyar TL. olarak gerçekleşmiştir.

---

(22) Mevduat Sertifikası: Bankalara belirli bir vade ile yatırılan paralar karşılığında, mevduat sahibine, yatırdığı mevduatın tutarını ve vadesini göstermek üzere verilen, hamiline yazılı bir belgedir.

B. TÜRKİYE'DE DÖVİZ KURU GELİŞMELERİ

24 Ocak 1980 Kararları'nın istikrar programı çerçevesinde üzerinde durulan konulardan birisi de, içe dönük sanayileşme ve kısıtlayıcı dış ticaret politikalarının bırakılarak, ihracatı teşvik ve ithalatı serbestleştiren yeni politikaların uygulamaya konulması olmuştur. Bu politikalar çerçevesinde 1 dolar=70.00 TL. olarak 25 Ocak 1980 tarihinde belirlenmiş, 1 Mayıs 1982 tarihine kadar yabancı paralar karşısında TL.'nin değeri sık sık yüzde 1,5-5,5 oranları arasında düşürülerek kontrollü esnek kur sistemi uygulamasına başlanmıştır. Böylelikle "aktif kur politikası" yürürlüğe koyularak TL.'nin değeri düzenli bir şekilde düşürülmüştür⁽²³⁾. Bu uygulama, 1 Mayıs 1981 tarihindeki günlük kur uygulamasına geçilene kadar devam etmiştir.

1 Mayıs 1981 tarihinde Maliye Bakanlığı'nın yayınladığı bir tebliği sonucunda, TL. ile yabancı paralar arasındaki parite, uluslararası piyasalarda ve ekonomideki gelişmeler esas alınmak suretiyle Merkez Bankası tarafından belirlenmeye başlanmıştır. Bu tebliğin yayınlanmasından sonra Merkez Bankası TL.'nin değerini, yabancı paralar karşısında her gün ilan etmeye başlamış ve bu suretle TL.'nin diğer dövizler karşısında aşırı değerlenmesi önlenmeye çalışılmıştır. Bu, Türkiye'deki TEFE dikkate alınarak ayda yüzde 2-4 oranında küçük devalüasyonlarla ayarlamak suretiyle yapılmaya çalışılmıştır. Merkez Bankası bu uygulamasıyla, TL.'nin gerçek piyasa fiyatına yakın kuru tutturarak, resmi kur ile piyasa kuru arasındaki farkı azaltmaya çalışmıştır. Ancak Merkez Bankası bu uygulamaya 29 Aralık 1983 tarihinde son vermiştir. Yeni uygulama ise, TL.'nin ABD doları cinsinden "esas kurunu" günlük olarak belirleyip ilan

---

(23) S. Rıdvan KARLUK, *Türkiye Ekonomisi (Tarihsel Gelişim, Yapısal Değişim, Politik Değerlendirme)*, Eskişehir, 1994, s. 297.

TABLO 4.8
TÜRKİYE'DE EFEKTİF VE REEL DÖVİZ KURLARI

Yıllar	TL/\$	DM/\$	TL/DM	Efektif Döviz Kuru (TL/\$)	Reel Döviz Kuru (Ort=100)*	Efektif Döviz Kuru Yıllık Değişim Yüzdesi (**)
1980	76.04	1.818	41.833	98.8631	90.066	-
1981	111.22	2.260	49.212	132.6274	101.114	34,1
1982	162.55	2.427	66.987	188.8992	123.414	42,4
1983	225.46	2.553	88.301	257.3964	136.434	36,3
1984	366.68	2.846	128.845	403.8550	151.170	56,8
1985	518.34	2.944	176.067	564.8220	151.842	39,8
1986	669.39	2.172	308.262	810.3045	169.266	43,4
1987	857.21	1.797	476.071	1118.9785	176.682	38,0
1988	1422.35	1.756	808.997	1875.7595	194.919	67,6
1989	2121.68	1.880	1128.074	2719.3340	176.544	44,9
1990	2608.64	1.616	1620.640	3577.1200	154.686	31,5

(*) Reel döviz kurunu belirlemek için, efektif döviz kuru yurt dışı fiyat seviyesi ile çarpılmış ve bulunan sayı yurt içi fiyat deflatörüne bölünmüştür.

(**) Yıllık değişim yüzdeleri efektif döviz kuru verileri yardımıyla tarafımızdan hesaplanmıştır.

Kaynak: Sübidey TOGAN, 1980'li Yıllarda Türk Dış Ticaret Rejimi ve Dış Ticaretin Liberizasyonu, Ankara, 1993, s. 246.

etmesi şeklinde olmuştur. Yetkili Bankalar, Merkez Bankası'nın ilan ettiği esas kurun yüzde 6 altında ve üstünde alış ve satış kurları uygulamakta serbest bırakılmış, ancak alış ve satış kurlarını yüzde 2 oranını aşmamak kaydıyla serbestçe belirleyebilmişlerdir. 7 Şubat 1984 tarihinde ise efektif döviz kurunun alt ve üst sınırı yüzde 8'e yükselmiştir. Daha sonra, 15 Mart 1986'da efektif döviz kurlarının marjı yüzde ± 1 olarak yeniden belirlenmiştir. Ancak bankalar tarafından belirlenen döviz alış ve satış arasındaki fark değiştirilmemiş ve yüzde 2'de kalmıştır⁽²⁴⁾.

Ağustos 1988'de, mali piyasalarda önemli bir değişiklik yapılarak, döviz kurlarının arz ve talep şartları altında serbestçe belirlenebilmesi sağlanmış ve Merkez Bankası bünyesinde döviz ve efektif piyasaları açılmıştır. Böylece, bankacılık sisteminde döviz ve efektif rezervlerinin etkin kullanılabilmesi amacıyla, Merkez Bankası'nın kur politikasına yardımcı olacak bir araç sağlanmıştır. Bu piyasalara bankalar, özel finans kurumları ve yetkili müesseseler ile Merkez Bankası'nın döviz pozisyonunu yöneten Döviz İşlemleri Müdürlüğü katılmaktadır⁽²⁵⁾. Dönem sonundaki son gelişme ise, Şubat 1990'a döviz kurlarının kamu otoritesinden bağımsız olarak belirlenmesine izin verilmesi olmuştur.

Döviz kuru gelişmelerini Tablo 4.8 yardımıyla incelerken, Tablo 4.9'dan da yararlanılarak mukayese edilecektir. Reel döviz kurlarının incelenmesinde açıkça görüleceği üzere, 1980-1988 yılları arasındaki artış belirgindir. Diğer bir ifade ile, bu yıllar arasında reel döviz kurları hızla devalüe olmuştur. Fakat, 1988'den sonra tersine bir gelişim meydana gelmiş ve reel döviz kurları revalüe olmaya başlamış, bu gerileme 1990 yılına kadar sürmüştür. Yani, Türk Lirası 1980 yılından sonra 1988 yılına kadar -yıllar

(24) KARLUK, s. 297-298.

(25) Yıllık... 1988, s. 40.

itibariyle başabaş olmasa bile- yurt içi enflasyon oranlarından daha fazla değer kaybına uğratılmış ve aşırı gerçekçi bir kur izlenmiştir. Bunun kısaca ifadesi, TL.'nin değerinin büyük oranda düşürülmesidir. 1988 yılından itibaren aktif kur politikasının terkedilmeye başlanmasıyla birlikte, Türk Lirası reel döviz kuru cinsinden aşırı değer kazanmaya başlamış ve 1990 yılına kadar reel döviz kurlarındaki artışlar, sürekli enflasyon oranının gerisinde kalmıştır.

Türkiye'de döviz kuru ve efektif döviz kuru gelişmelerini birlikte incelediğimizde, dönem başından sonuna kadar sürekli bir artış trendi izlediği görülmektedir. Öyleki; 1980 yılından 76.04 TL. olan dolar, 1990 yılında 2608.64 TL.'na yükselmiştir. Efektif döviz kuru ise, aynı yıllarda 98.8631'den 3577.1200'e ulaşmıştır. Bunların yıllık değişim yüzdelerini TEFE ile karşılaştırdığımızda efektif döviz kurunun enflasyonun üzerinde mi, yoksa altında mı kaldığını açıkça görebiliriz.

Efektif döviz kuru yıllık değişim yüzdeleri 1981, 1985, 1989 ve 1990 yılları dışında enflasyonun üzerindedir. Nitekim; 1981'de TEFE yüzde 35,5 artarken, efektif döviz kuru yüzde 34,1 artmış, 1985'de TEFE yüzde 41,6, efektif döviz kuru yüzde 39,8, 1989'da TEFE yüzde 67,3, efektif döviz kuru yüzde 44,9 ve 1990'da TEFE yüzde 52,3, efektif döviz kuru yüzde 31,5 artmıştır. Bu yıllardaki değişim oranları gelişmelerinden çıkarılacak sonuç, TL.'nin değer kazandığıdır. Diğer yıllarda ise, Türk Lirası aşırı değer kaybetmiştir.

C. TÜRKİYE'DE FİYATLAR GENEL DÜZEYİ GELİŞMELERİ

1980 yılından sonra serbest piyasa ekonomisine geçebilmek amacıyla mal ve hizmet fiyatlarının idare kararlarıyla tesbiti esası terkedilmiş⁽²⁶⁾,

(26) T. Güngör URAS, *Ekonomide Özal'lı Yıllar 1980-1990*, İstanbul, Eylül-1993, s. 30.

ürünlerin fiyatlarının arz ve talebe göre belirlenmesi esas alınarak fiyatlar üzerindeki kontroller kaldırılmıştır. Bunun paralelinde, "Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu" da kaldırılarak fiyat oluşumları piyasa güçlerine bırakılmıştır. Böylelikle, emek piyasası haricinde fiyat mekanizmasının tüm ekonomi için liderliği kabul edilmiştir⁽²⁷⁾. Bu gelişmelerin en önemli amacı, ekonominin en büyük sorunu olan enflasyonun makul bir orana çekilmesidir.

Yukarıda alınan kararların uygulanmasında ilk iki yıl içinde başarılı olunmuş ve yüzde 98,8 olan TEFE 1982 yılında yüzde 26,5 düzeyine indirilmiştir. Ancak bu yıllardan sonra enflasyon yeniden yükselmiş ve kontrol altına alınamamıştır. Öyle ki; TEFE 1984 yılında yüzde 49,5, 1989'da yüzde 67,3 ve 1990 yılında ise yüzde 52,3 olarak gerçekleşmiştir.

TABLO 4.9
FİYATLAR GENEL DÜZEYİ DEĞİŞİM ORANLARI
(Yıllık Yüzde)

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Toptan Eşya Fiyatları Endeksi	98,8	35,5	26,5	29,7	49,5	41,6	27,9	36,8	64,6	67,3	52,3
Tüketici Fiyatları Endeksi	115,6	33,9	21,9	31,4	48,4	45,0	34,6	38,9	73,7	63,3	60,3

Kaynak: İstatistik Göstergeler 1923-1992, DİE Yayını, Ankara, Haziran-1994, s. 356, Tablo XVI'dan çıkarılmıştır.

Dönem başında enflasyonun makul bir düzeye indirilmesinin başlıca iki nedeni vardır. Bunlardan birincisi, devlet bütçe açıklarının

(27) Sertif DEMİR, "1980 İstikrar Tedbirlerinin 1958-1978 Tedbirleriyle Genel Bir Karşılaştırması", *İktisat Dergisi*, S. 312, İstanbul, Şubat-1991, s. 19.

giderilmesinde iç borçlanma yolunun tercihi ve ikincisi de, TCMB kredilerinin artan oranda hazineye aktarılmasıdır⁽²⁸⁾.

Diğer taraftan, dönem sonuna kadar yükseliş trendinde olan TEFE'nin 1990 yılında az da olsa gerilemesinin arkasındaki en önemli nedenler parasal büyüklüklerdeki büyümenin kısmen denetim altına alınması, piyasalardaki belirsizliğin azalması ve Türk Lirası'nın reel olarak değer kazanmasıdır⁽²⁹⁾.

Toptan eşya fiyat artış hızındaki gelişmelerin tüketici fiyatlarına aynen yansıdığını söylemek zordur. Nitekim; 1985 yılına kadar TEFE ile TÜFE artışları arasındaki fark makul bir düzeyde olmasına karşın, bu yıldan itibaren büyümüştür. 1985,1986 ve 1990 yıllarında toptan eşya fiyatları artış hızında gözlenen düşüşler, tüketici fiyatlarına yansımamış ve bu yıllarda tüketici fiyatlarında belirgin bir katılık gözlenmiştir.

III. PARASAL DENGENİN DEĞERLENDİRİLMESİ

1980-1990 döneminde vadeli mevduata pozitif reel faiz verilmesi uygulanmasına başlanması sonucunda geniş tanımlı para arzında (M2) önemli artışlar kaydedilmiştir. Paranın dolaşım hızındaki artış trendinde, yeni faiz politikasının etkisiyle dönem içinde önemli düşmeler meydana gelmiştir. Bu gelişmede, gerek TEFE'deki gerekse TÜFE'deki gerilemeler, enflasyonist beklentilerin kırılması ve Türk Lirası'ndan kaçışın engellenmesinin rolü büyük olmuştur.

1983 yılında faiz oranlarında vadesiz mevduat lehine yapılan düzenleme neticesinde, geniş tanımlı para arzının (M2) artış hızı, dar

(28) Gülten KAZGAN, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, İstanbul, 1988, s. 371.

(29) *Yıllık Rapor 1990*, TCMB Yayını, Ankara, 1991, s. 37.

tanımlı para arzının (M1) artış hızından daha düşük seviyede gerçekleşmiştir.

Geniş tanımlı para arzı, 1984 ve 1985 yıllarında dar tanımlı para arzı artış hızından daha yüksek oranlarda gerçekleşmiştir. Bunun en önemli sebebi, vadeli mevduatta görülen yükselişlerdir. Bu yıllarda paranın dolaşım hızında gerileme görülmüştür.

1985 yılı yarısına kadar faiz yarışının devlet eliyle de sürdürülmesi Türk Bankacılık Sistemini temelden tehdit etmiştir. Bunun yanısıra çok yüksek faizle yatırım amacıyla para talebi azalmış, spekülasyon amacıyla para talebi artmıştır. Böylece yüksek faizden beklenen sonuç elde edilememiştir⁽³⁰⁾. 1986 ve 1987 yıllarında paranın dolaşım hızı artış trendine girmiş ve aynı zamanda dar tanımlı para arzındaki artış, geniş tanımlı arzı artışına nazaran daha yüksek miktarlarda gerçekleşmiştir.

1988 yılının ekim ayında mevduat faizleriyle ilgili düzenlemelerin sonucunda, 1989 yılında gerek M1'de gerekse M2'de hemen hemen aynı oranda artış görülmüştür. Paranın dolaşım hızında ise 1988 yılında gerileme görülürken, 1989 ve 1990 yıllarında önemli oranda artmıştır. Bu gelişmenin nedeni, fiyat artışlarının 1987 yılından itibaren yeniden hızlanması, enflasyonist bekleyişlerin güçlenmesi ve Türk Lirası'ndan kaçışın başlamış olmasıdır.

Piyasadaki likidite fazlasını bankacılık sistemine çekmek amacıyla 1981 yılından sonra uygulamaya konulan reel faiz uygulaması, tasarruf mevduatının yapısını da etkileyerek vadeli tasarruf mevduatı lehine gelişmesine neden olmuştur. 1980 yılına kadar toplam tasarruf mevduatı

⁽³⁰⁾ DÜĞER, "1980 ...", s. 139.

içinde görece üstünlüğe sahip olan vadesiz tasarruf mevduatı, bu üstünlüğü vadeli tasarruf mevduatına bırakmıştır⁽³¹⁾.

1980-1990 döneminde gerek M2/GSMH, gerek M2Y/GSMH ve gerekse M3/GSMH gibi ölçütler kullanılsın, Türkiye'nin finansal yapısının derinleştiği açıktır.

Dönem içinde, dar para arzının GSMH'ya olan oranının genel anlamda gerilediğini görmekteyiz. Bunda en önemli etken, uygulanan reel faiz politikası sonucu vadesiz mevduat miktarlarının gerilemesidir.

M2/GSMH'nın dönem ortalarına kadar yükseldiği, ancak dönem sonlarına doğru gerilediği izlenmektedir. Bunu, 1980'den sonra oluşan güven ortamında finansal aktif tutma eğiliminin başladığı ve dönem sonuna doğru bu eğilimin, enflasyonist beklentilerin güçlenmesi ve Türk Lirası'ndan kaçışın başlaması gibi nedenlerle tekrar gerilediği şeklinde açıklayabiliriz.

Yerleşiklerin döviz tevdiat hesaplarını gösteren M2Y'nin GSMH'ya oranında görülen artışlar, yurt içi tasarruf sahiplerinin tasarruflarını daha çok döviz olarak tutma meylinde olduklarının bir göstergesidir.

Vadeli ve vadesiz resmi mevduat ile yabancıların para mevduatının göstergesi olan M3/GSMH'daki dönem başı artışları, resmi mevduat faizlerinin yükseltilmesi ve yabancı sermaye girişinin özendirilmesinin sonucudur. Dönem sonlarına doğru resmi mevduat faizlerinin düşürülmesi neticesinde, M3/GSMH'da da gerilemeler meydana gelmiştir.

⁽³¹⁾ Uğur Selçuk AKALIN, "Faiz Politikasının Dokuz Yılı", Maliye Yazıları, S. 24, Ankara, Mayıs, Haziran 1990, s. 64.

1980'li yılların yeniliği olan mevduat sertifikaları dönem içinde önemli bir kaynak olmakla birlikte, dönem sonlarına doğru çekiciliğini kaybederek önemini yitirmeye başlamıştır.

1980-1990 döneminin başlarında uygulanmaya başlanan faiz hadlerinin yükseltilmesi, dönem sonuna kadar istikrara kavuşmamıştır. Dönem öncesi ve başında negatif olan vadeli mevduatın reel faiz oranları, 1982'den itibaren pozitif dönüşmüş ve gerek yüksek aracılık marjları ve gerekse mevduat blokajının etkisiyle çok kısa sürede yüksek düzeylere tırmanmıştır. 1982 yılında meydana gelen bankerler krizinden sonra para politikası yumuşatılmış ve TCMB güdümlü faiz politikası 1986 yılına kadar reel mevduat faiz oranlarının makul ölçülerde pozitif veya negatif olması sağlanmıştır. 1986 yılında enflasyonun paralelinde nominal faiz hadleri de düşürülmüş, ancak enflasyon oranındaki önemli gerileme reel mevduat faizlerini yeniden yükseltmiştir. 1986 yılında ciddi sıkıntılarla karşı karşıya kalan finans sektörü, 1987 yılının referandum ve seçim yılı olması nedeniyle uygulanan gevşek para politikası sonucu bu sıkıntılardan kurtulmuş ve kabul edilebilir ölçüde negatif mevduat faiz oranı uygulanmasına yeniden başlanmıştır⁽³²⁾. Faiz politikası uygulamasında, enflasyon oranındaki gerilemelere bağlı olarak nominal faizlerin kademeli olarak düşürülmesine rağmen, reel faizlerin aynı düzeyi koruması sonucu para talebinde herhangi bir yavaşlama olmamıştır.

Seçim sonrasında yükselen faiz hadleri ve bankaların faiz yarışına girmeleri, 1988 yılı sonunda TCMB tarafından engellenmiştir. Bunun sonucunda, vadeli mevduatın reel faiz hadleri yeniden pozitif hale gelmiş ve bu 1989-1990'da şirketler kesimine çok yüksek kredi faizi olarak

(32) İzzettin ÖNDER, Oktar TÜREL, Nazım EKİNCİ, Cem SOMEL, *Türkiye'de Kamu Maliyesi, Finansal Yapı ve Politikalar*, İKTİSAT POLİTİKASI SEÇENEKLERİ 2, İstanbul, Ekim-1993, s. 129-130.

yansıtılmıştır⁽³³⁾. Pozitif reel faiz politikasının ekonomide krediye dayalı borçlanmayı kısmen caydırıcı bir unsur olarak sürmesi, doğrudan finansman imkanlarının gelişmesine katkıda bulunacaktır.

24 Ocak 1980'den itibaren uygulanmaya başlayan faiz politikası, tasarruf mevduatı ve özel tüketim üzerindeki amacına, dönemin ilk yıllarında ulaşmış, daha sonraki yıllarda önemi azalmıştır. 4 Şubat 1988'de faizlerin yükseltilmesine yönelik olarak alınan kararlar ekonomide şok etkisi yaratmakla birlikte, sonraki yıllarda halkın psikolojik olarak enflasyonun düşmeyeceğine inanması sonucu, Türk Lirası'ndan kaçışa ve mal talebinin sürekliliğine neden olmuştur.

1980-1990 döneminde fiyatların idari kararlarla tespiti esası kaldırılmış, temel mal ve hizmet kapsamı daraltılmış, sübvansiyonlar azaltılmış, ikili fiyat yapısı giderilmiş, iç talep kısılarak enflasyon önemli ölçüde kontrol altına alınmıştır.

Dönem başlarında enflasyonun kontrol altına alınmasında başlıca etkenler şunlardır: Döviz kuru, faiz oranı ve KİT fiyatlarının ayarlanması ve ithalat darlığının giderilmesiyle üretimin artırılmasıdır. Bu uygulamalar sonucu, 1981 ve 1982 yıllarında fiyat artış hızında önemli düşüşler sağlanmıştır. Ancak 1983 yılında, uygulanan istikrar programında görülen sapmalar sonucu, TEFÉ'de artış eğilimi başlamıştır.

1984 yılından sonra fiyatların piyasada oluşmasına önem veren politikalar izlenmiş, nisbi fiyat yapısının ihracatı teşvik edecek bir yapıya kavuşturulmasına özen gösterilmiştir. Ekonomide yapısal değişmeyi sağlayabilmek için gerekli alt yapıyı oluşturmaya yönelik politikalar, kamu

⁽³³⁾ İzzettin ÖNDER, v.d., *Türkiye'de...*, s. 130.

gelir ve harcamaları üzerinde baskı yaratarak kamu açıklarının artmasına neden olmuştur⁽³⁴⁾. Kamu açıkları ve açıkların finansman şekilleri piyasalardaki talep düzeyini, maliyet unsurlarını ve bekleyişleri etkileyerek fiyatlar üzerinde baskı oluşturmuştur. Kamu açıklarının, bireylerin taleplerinin üzerinde bir parasal genişleme ile karşılanmaya çalışılması da, fiyatlar üzerinde bir talep baskısı oluşturmaktadır. Diğer taraftan, artan para arzının önemli bir bölümü, döviz talebi olarak kendini piyasada göstermekte ve Türk Lirası'nın değer kaybı hızlanmaktadır. Bu da maliyet artışları yoluyla enflasyonu yukarı doğru hareketlendirmektedir. Parasal genişleme, aynı zamanda enflasyon beklentilerini de olumsuz etkilemektedir. Böylece, ekonomik birimler gelecekte oluşabilecek daha yüksek bir enflasyona göre karar almaktadır. Sürekli olarak artan kamu açıklarının iç borçlanmayla kapatılmaya çalışılması, mali piyasaları zorlamış ve faiz oranlarını yukarıya doğru itmiştir. Böylece, faiz oranlarının yükselmesi fiyat artış hızlarını da olumsuz etkilemiştir. Diğer taraftan, iç ve dış faiz oranlarının arasındaki farkın giderek açılmasıyla birlikte sermaye girişi özendirilmiş ve Türk Lirası reel olarak değerlendirilmiştir. Burada, yükselen faizlerin kamu açıklarını daha da artırarak iç borçlanmanın giderek daha yüksek faizlerden yapılmasının zorunlu hale gelmesi, en büyük tehlikeyi oluşturmuştur. Bu tehlikelerden kurtulmak için açıkların parasal genişleme ile karşılanması yoluna gidilmiş ve bu kısır döngü devam etmiştir.

Dönem içinde tüketici ve toptan eşya fiyat artışları arasındaki fark dönem ortalarına kadar normal düzeyde iken, dönem ortalarından sonra bu fark giderek büyümüştür. Bu durum, TEFE'deki fiyat artış hızının tüketici fiyatlarına aynı oranda yansımadığının bir göstergesidir.

---

(34) 1980'den 1990'a Makroekonomik Politikalar, Türkiye Ekonomisindeki Gelişmelerin Analizi ve Bazı Değerlendirmeler, DPT Yayını, Ankara, 1990, s. 67.

1980'den 1985'e kadar döviz ve dövizle birimlendirilmiş aktifler, diğer finansal araçların çoğundan yüksek reel getiride bulunmuştur. Ancak bu tür aktifler yerleşikler için, 1984 yılında yapılan kambiyo rejimi düzenlemesi sonrasında alternatif bir plasman imkanı olmuştur. 1985-1987 döneminde döviz kurları, bu dönemde uygulanan kontrollü faiz ve kur politikası sonucunda, genellikle yurt içi faiz hadleri ile paralel seyretmiştir. 1988-1990 döneminde ise yurt içi faiz hadleri ile döviz kuru genellikle zıt yönlerde hareket etmiştir. Bunun en önemli nedenlerinin başında TCMB'nin faiz ve kur belirlemek üzere yeni modelleri uygulamaya sokması ve daha da önemlisi, sermaye hareketlerini serbestleştiren kambiyo düzenlemeleridir⁽³⁵⁾. Burada şunu belirtmek gerekir ki, 1987 yılında reel faizlerin negatife dönüşmesi sonucunda spekülasyon döviz talebi artmıştır. Ayrıca, 1988 yılında mevduat faizlerinin düşürülmesi ve döviz piyasasının kurulması da tasarrufların döviz yönmesine ve enflasyonist beklentilerin canlandırılmasına neden olmuştur. Bu yılın sonunda faiz oranları serbest bırakılmış, spekülasyon amaçlı döviz talebini düşürmek amacıyla bir dizi önlemler alınmış ve kamu harcamaları önemli ölçüde kısılarak fiyat artışları önlenmiştir.

1989-1990'da Türk Lirası aşırı değerlendirilerek para ikamesini frenlemiş ve yerleşiklerin döviz mevduatı azalma eğilimine girmiştir⁽³⁶⁾. Ancak kambiyo rejiminde yapılan düzenlemelerin sonucunda -aynı zamanda sermaye hareketlerinin de önemli düzeyde serbestleştirilmesinin etkisi ile kısa vadeli sermaye girişi piyasadaki döviz miktarını artırmıştır.

Yukarıdaki incelemelerin ışığında görüleceği üzere 1980-1990 döneminde, uygulamaya geçilen serbest piyasa ekonomisi çerçevesinde parasal dengesizlik giderilememiştir.

(35) İzzettin ÖNDER, v.d., *Türkiye'de...*, s. 130.

(36) İzzettin ÖNDER, v.d., *Türkiye'de...*, s. 130.

BEŞİNCİ BÖLÜM

1980-1990'DA TÜRKİYE'DE İÇ EKONOMİK DENGESİZLİKLERİN NEDENLERİ VE İZLENEN BAŞLICA POLİTİKALAR

I. DENGESİZLİKLERİN NEDENLERİ

Şimdiye kadar elimizdeki sayısal verilerle, ele aldığımız 1980-1990 döneminde kaynaklar-harcamalar, tasarruf-yatırım, finansman ve parasal dengelerin ne şekilde geliştiğini incelemeye çalıştık. Bunun sonucunda dengelerin oluşturulmadığını belirledik. Şimdi de bu dengesizliklere nelerin sebep olduğunu tesbit etmeye çalışacağız.

A. KAYNAKLAR VE HARCAMALAR DENGESİZLİĞİNİN NEDENLERİ

Ele aldığımız dönem içinde, GSMH'nın büyüme hızını yavaşlatan sosyo-ekonomik faktörlerden en önemlisi, nüfus artış hızının yüksek oluşudur. Nüfus artış hızı, ekonomik ve sosyal gelişmeyi istenilen düzeyde gerçekleştirilmeyi geciktiren faktörlerden olma özelliğini, öncesinde olduğu gibi, bu dönemde de korumuştur.

Öyle ki; 1980-1990 döneminde nüfus artış hızının gerilemesi bir tarafa, yükseldiği gözlenmiştir. Bu da, GSMH büyüme hızında erişilemeyen hedeflerin yanısıra ekonomik gelişmeyi olumsuz yönde etkilemiştir. Oysa ki kalkınma planlarında nüfusun, istikrarlı bir ekonomik gelişme için sosyal kalkınma hedefleriyle uyumlu bir yapıya ve artış hızına kavuşturulmasının esas teşkil edeceği hedeflenmiştir⁽¹⁾. Bu doğrultuda uygulanan "Aile Planlaması" konusunda kısmen başarılı olunmuş, ancak doğum kontrol araçlarının uygulanması ve kullanımı bakımından istenilen düzeye ulaşılamamıştır.

Diğer taraftan, GSMH'nun büyüme hızının düşük gerçekleşmesinin nedenlerinden birisi de, vergi gelirlerinin GSMH'ya olan oranındaki artışların dalgalı olarak seyretmesidir⁽²⁾. Doğal olarak vergi gelirlerinin düşük olması, yatırımların düşük gerçekleşmesine neden olacaktır.

Dönem başında, istikrarı sağlamak ve ekonomideki dengeleri yerine oturtmak amacıyla alınan 24 Ocak Kararları kapsamında uygulanmaya başlanan yeni sanayileşme stratejisi, sanayi sektörünün dengesiz büyümesine neden olmuştur.

Bu sonuca ulaşılmada en büyük neden; 1980 sonrasında sanayi sektörü içinde imalat sanayiindeki büyümenin nisbi olarak yavaşlaması, kamu alt yapı ve konut yatırımlarının genişlemesi ve kapasite kullanım oranının artmasına rağmen, yüksek teknolojiye dayanan orta ve büyük sanayi dallarının istenildiği ölçüde gelişmemiş olmasıdır. Bunda, 1980'den sonra yaşanan yüksek enflasyonun sanayi sektörü dışında kalan faaliyetleri çok karlı kılması nedeniyle bu sektörde alternatif maliyetlerin artması ve

(1) **Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)**, DPT Ya.No. 2174, Ankara, 1989, s. 284.

(2) Tezer ÖCAL, **Para Teorisi**, G.Ü. Ya.No. 157, Ankara, 1990, s. 795.

yüksek enflasyonun büyük sanayi dallarına yapılacak yatırımların yapılmasını kısıtlamasının büyük etkisi vardır⁽³⁾. Ayrıca, 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren Türkiye'nin sık sık seçim konjonktürüne girmesi, bu nedenle uygulanan ekonomik politikalarda sık sık meydana gelen değişiklikler ve koordinasyon eksikliği dengesizliğin nedenleri arasında yer almıştır.

Dış alem gelirlerinin büyüme hızının dönem içinde negatif değer taşımamasının nedenlerini ise, 24 Ocak Kararlarıyla kabul edilen ihracata yönelik sanayileşme ve serbest piyasa ekonomisi politikalarının bir sonucu olarak, sanayi malları ithalatının artması ve döviz fiyatlarının dalgalanmaya bırakılarak kontrolün kaldırılması şeklinde ifade edebiliriz.

Dönem içinde yatırımların artış hızının oldukça düşük olmasının en önemli nedeni, ülkemizdeki siyasi ve ekonomik istikrarsızlık ile yüksek enflasyon şartlarının yarattığı güvensizlik ortamıdır.

Ayrıca, her ne kadar uygulanan politikalar, kamu yatırımlarının payının özel yatırımlara oranla düşük tutulması yönünde olsa bile, kamu yatırımlarının hedefleri dahi yakalayamamasının temel nedenleri, kamu kesimindeki yanlış kaynak tahsisi ve kuruluşların yatırım uygulamasında giderek daha başarısız olmalarıdır.

Diğer taraftan, kamu yatırımlarını gerçekleştirecek olan kamu kuruluşlarının dönem içinde yatırım hedeflerine ulaşamamasında ve yatırım güçlerindeki gelişmelerin sınırlı kalmasında başlıca sebep, belirlenen yatırım hedeflerine ulaşmayı sağlayacak olanakların bu kuruluşlara yeterince ya da zamanında sağlanamamasıdır.

⁽³⁾ S. Rıdvan KARLUK, *Türkiye Ekonomisi (Tarihsel Gelişim, Yapısal Değişim, Politik Değerlendirme)*, Eskişehir, 1994, s. 78.

Yukarıda sözünü ettiğimiz özel yatırım harcamalarının kamuya oranla yüksek tutulması arzusu; vergi muafiyeti, vergi indirimi, vergi iadesi v.b. gibi araçlarla özendirilip desteklenmeye çalışılmışsa da, ekonomik istikrarın sağlanamaması ve belirsizliğin sürmesi gibi nedenlerle özel yatırım harcamalarının yükseltilmesi tam anlamıyla gerçekleştirilememiştir.

İncelediğimiz dönemde, toplam tüketim harcamalarının GSMH içindeki payının giderek artması, kamu ve özel tüketim harcamalarının artışından kaynaklanmaktadır.

Kamu tüketim harcamaları, 1980-1990 döneminde hedeflenenin çok üzerinde gerçekleşmiştir. Bunun en büyük nedeni, kamu personel ve savunma harcamalarının kısılamamasıdır. Savunma harcamaları, ülke güvenliği açısından kabul edilebilir olmakla beraber, yalnızca siyasi çıkarlar uğruna kamu kuruluşlarına personel alımının sürdürülmesi ve bu nedenle harcamaların artması kabul edilemez ekonomik kayıptır.

Özel tüketim harcamalarının artışında temel neden, 1980'den sonra uygulanan politikalar doğrultusunda gösteriş tüketiminin yaygınlaşması, diğer bir ifade ile "tüketim çılgınlığı"dır.

B. TASARRUF-YATIRIM DENGESİZLİĞİNİN NEDENLERİ

Tasarruf-yatırım dengesine genel olarak baktığımızda, dönem içinde kamu kesiminin reel olarak bütün yıllarda açık verdiği gözlenmektedir. Diğer taraftan, özel kesimin sürekli tasarruf fazlası verdiği göze çarpmaktadır. Dengesizliğin nedenlerini ayrıntılarıyla aşağıda ele almaya çalışacağız.

Dönem başlarında gerek kamu kesiminde, gerekse özel kesimde tasarrufların artırılmasına yönelik çaba sarfedilmesine rağmen, bu konuda yeterince başarılı olunamamıştır.

Dönem ortalarında başlayan V. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda, kalkınmanın artan oranda yurt içi tasarruflarla karşılanması hedef olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda özel gönüllü tasarrufların artırılması teşvik edilmiş, bu özellikle Toplu Konut Fonu aracılığıyla sağlanmaya çalışılmıştır. Diğer taraftan, reel faiz uygulamasına başlanarak özel gönüllü tasarrufların artırılması amaçlanmış ve bu tasarrufların bankacılık ve mali kurumlarda toplanması özendirilmeye çalışılmıştır. Bu uygulamalardan başka, mali sektörde çeşitli tasarruf araçları geliştirilerek sermaye piyasası güçlendirilmeye çalışılmıştır. Geliştirilen tasarruf araçlarının başlıcaları; gelir ortaklığı senedi, finansman bonosu, kar ve zarar ortaklığı senedi ve menkul kıymetler yatırım ortaklığı fonundan oluşmaktadır. Diğer taraftan, "Çalışanların Tasarrufa Teşvik Edilmesi ve Bu Tasarrufların Değerlendirilmesine Dair Kanun" ile "Memur ve İşçiler ile Bunların Emeklilerine Konut Edindirme Yardımı Yapılması Hakkında Kanun" hükümleri çerçevesinde yapılan uygulamalarla özel tasarruflar artırılmaya çalışılmıştır⁽⁴⁾.

Bu uygulamaların sonucunda, toplam yurt içi tasarruflarda reel olarak artış kaydedilmiştir. Yurt içi tasarruflardaki bu gelişme, genellikle özel tasarruflardaki artıştan kaynaklanmıştır. Ancak ülke ekonomisinde dönem içinde, yurt içi tasarruflar ile yatırımların tamamı hemen bütün yıllarda karşılanamamıştır. Diğer taraftan, kamu kesimi tasarruflarında iç ve dış talepte meydana gelen canlılıktan, vergi uygulamasında kurumlar lehine

---

(4) VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı Öncesinde Gelişmeler 1984-1988, DPT Ya.No. 2190, Ankara, 1990, s. 15.

sağlanan muafiyet ve istisnalardan kaynaklanan önemli artışlar meydana gelmesine rağmen, kamu alt yapı yatırımlarındaki hızlı artış kaynak yetersizliğine neden olmuştur.

Özel kesimin tasarruf/yatırım oranını artırmak ve yatırımlarını yönlendirebilmek amacıyla vergisel teşvik sisteminin geliştirilmesine rağmen, özel tasarruf/GSMH oranı dönem başından dönem ortalarına doğru gerilemiştir⁽⁵⁾.

1980 yılından sonra yatırımlarda belirgin azalma görülmüştür. Bunun sebeplerinden ilki, uygulamaya konulan yeni ekonomik politikalara yatırımların hemen uyum gösterememesidir. İkincisi ise, yeni hedeflerin belirlenememesidir⁽⁶⁾. Diğer taraftan, sabit sermaye yatırımlarındaki reel gerileme kamu yatırımlarındaki azalıştan kaynaklanmaktadır. Bu da, kamu açıklarının azaltılmasının, kamu yatırımlarının kısılması yoluyla sağlanmaya çalışılmasından kaynaklanmaktadır.

Dönem içinde, imalat sanayi yatırımlarında gerileme görülmüş, bu büyük ölçüde kamu kesiminden kaynaklanmıştır⁽⁷⁾. Kamu kesiminin, uygulanan politikalar gereği büyük ölçüde çekildiği imalat sanayii yatırımlarında, dönem boyunca çok önemli gerilemelerin ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur. Bu gerilemelerin nedenleri; kamu kesiminin sınai yatırımlardan elini çekmiş olması ile beraber, özel kesimin sınai yatırımlarının da reel olarak gerilemesidir.

(5) Oğuz OYAN, "Türkiye'de Kamu Gelirleri Sisteminde Yapı Değişimi ve Reform Gereksinimi", 3. İzmir İktisat Kongresi 4-7 Haziran 1982, DPT Ya., C. 2, Ankara, 1993, s.158.

(6) İlhan ULUDAĞ, **İzlenen Ekonomik Politikalar Işığında Türkiye Ekonomisi (Teori-Politika-Değerlendirme)**, M.Ü. Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü Ya.No. 2, İstanbul, 1990, s. 42.

(7) Uğur ESER, "1980 Sonrası İktisat Politikaları ve Türkiye'de Sanayileşme", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, C. 14, S. 123, Ankara, Eylül-1990, s. 28.

Toplam sabit sermaye yatırımları içinde imalat sanayi yatırımlarının ilk kez bu kadar önemli oranda gerilemesi, “yapısal uyum” programının kendi iç tutarlılığını tartışmalı hale getirmektedir. Bu sonucun, mali teşviklerin yönünün sanayi dışındaki kesimlere daha çok döndürülmesiyle ilişkili olduğu kadar, spekülâtif kazançların özendiriciliği karşısında sınıai yatırımların caydırıcı duruma düşmesiyle de ilişkilidir⁽⁸⁾.

1980-1990 döneminde özel kesim yatırımlarında önemli bir artış sağlanamamasının önemli bir nedeni, bu dönemde uygulanan iktisat politikalarının, istikrar sağlayabilmek için büyümeden vazgeçen bir yaklaşımı benimseyerek ekonomiyi daha düşük düzeyde dengeye getirmeyi amaçlayan standart istikrar önlemlerinden fazla ayrılamamış olmasıdır. Bu istikrar önlemlerinin araçları olarak düşük ücret, yüksek faiz ve yüksek döviz kuru kullanılmıştır⁽⁹⁾. Ekonomide istikrarı sağlamak önemli olmakla beraber, yatırımların azalması ekonomiyi giderek geriye götürecektir.

Özel kesim yatırımlarının gerilemesinde diğeri bir neden, yüksek faizler ve bunun yanında kaynak kısıtlaması ile karşılaşılmasıdır. Kaynak kısıtlaması, kamu kesiminin tasarruf açığını kapatabilmek amacıyla para ve sermaye piyasalarına girerek borçlanmasından kaynaklanmıştır. Diğeri taraftan, reel ücretlerdeki düşüşe, sağlanan vergi ve vergi dışı teşvik araçlarına rağmen, kredi dağıtımı ve kullanımıyla ilgili önceliklerinin değişmesi özel kesim yatırımlarının gerilemesinde rol oynamıştır⁽¹⁰⁾.

Dönem içinde, özel kesim yatırımlarında meydana gelen gerilemenin nedenlerinden bazılarını da şu şekilde sıralayabiliriz: Sermaye piyasalarının

---

(8) OYAN, “Türkiye’de Kamu...”, s. 159.

(9) ESER, s. 29.

(10) ESER, s. 29.

yeterince gelişmemesi nedeniyle önemli bir finansman kaynağı olmaması, iktisat politikalarının uygulanmasındaki dağınıklık, yüksek enflasyonun yatırım kararlarının alınmasında olumsuz etkisi ve siyasi istikrarsızlıktır⁽¹¹⁾. Bunları incelediğimiz döneme özgü nedenler olarak değerlendirmemiz pek yanlış olmayacaktır.

C. KAMU FİNANSMANI DENGESİZLİĞİNİN NEDENLERİ

1980-1990 yılları arasındaki finansman dengeleriyle ilgili verilerin değerlendirilmesinden sonra, elde ettiğimiz sonuç olan dengesizliğin nedenlerini aşağıda açıklamaya çalışacağız.

Öncelikle kamu gelirlerinin, kamu tüketim ve yatırımlarını karşılamada çok yetersiz kaldığını söyleyebiliriz. Bu da kamu kesimi borçlanma gereksinimlerini (KKBG) artırmakta, bir başka deyişle kamunun parasal kaynaklara başvurmasına, yani borçlanmasına ve bunun sonucunda da kamu kredi talebinin artarak, faiz oranlarının yükselmesine ve enflasyona sebebiyet vermektedir.

Kamu kesiminin yurt içi kaynaklardan giderek daha fazla yararlanmasının nedeni, kamu kesimi mali dengesinin bozulmasıdır⁽¹²⁾. Bunda en önemli pay, konsolide bütçe açığına aittir. Konsolide bütçe gelirlerinin GSMH'ya olan oranı dönem sonuna doğru, dönem başına nazaran giderek azalmıştır. Dolayısıyla, dönem içinde bütçe gelirlerinin artırılmasına yönelik çabaların sonuç vermediği açıkça görülmektedir.

---

(11) ESER, s. 29.

(12) 1980 Sonrasında Kaynakların Kamu ve Özel Sektör Arasında Paylaşımı ve Sonuçları, TÜSİAD Ya.No. TÜSİAD-T/96-1/189, İstanbul, Ocak - 1996, s. 29.

Diğer taraftan, kamu harcamalarının artış nedenlerinin, devlet tarafından sağlanan mal ve hizmetlerde toplum talebinin giderek artması ve aynı zamanda kamusal mal ve hizmetlerin maliyetlerinin yükselmesi olduğunu söyleyebiliriz.

Konsolide bütçe harcamalarının ise dönem içinde çok daha olumsuz gerçekleşmesi dikkat çekmektedir. Üçüncü bölümdeki verilerin incelenmesinden anlaşılacağı gibi, konsolide bütçe harcamalarında 1980-1990 yılları arasındaki artışın yatırım harcamalarından kaynaklanmadığı, hatta aksine kamu yatırım harcamalarının azalma eğilimini devam ettirdiği ortaya çıkmaktadır. Buna karşılık transfer harcamalarının gelişimi oldukça dikkat çekicidir. Öyle ki; transfer harcamaları, konsolide bütçe harcamalarının artışında önemli rol oynamaktadır.

Oysa ki, 24 Ocak Kararları'nın hedeflerinden birisi de kamu harcamalarının sınırlandırılması ve bütçenin reel kaynaklardan finansmanıdır. Ne var ki, dönem içinde bütçe açıkları giderek artmış ve bütçe reel kaynaklardan yeterince finanse edilememiştir. Böylece büyük ölçüde iç borçlanmaya başvurulmuş, bu da paranın dolaşım hızını daha da artırarak bir taraftan fiyatlar üzerinde baskı artmış, diğer taraftan da ilerki yıllarda daha büyük bütçe finansman zorluklarının yolunu açmıştır⁽¹³⁾.

1980-1990 yılları arasında kamu harcamalarının büyük bölümünü cari harcamalar oluşturmaktadır. Bunun da en büyük kısmını personel harcamaları teşkil etmektedir. Kamu finansman dengesinin bozulmasında önemli rol oynayan kalem kamu personel harcamalarının artmasıdır. Öyle ki; olağanüstü hal bölgesinde görev yapan kamu personeline ödenen

(13) İ. Hakkı DÜĞER, "1980 Sonrası Liberalleşme Süreci ve Bazı Politika Sonuçları", A.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi, C. 4, S. 1, Eskişehir, Haziran-1986, s. 136-137.

tazminatlar ve kamu kesiminde gerekenden fazla personelin istihdam edilerek maaş alması bunda en önemli etkidir.

Kamu harcamalarının sürekli artışı şu nedenlere de bağlanabilir. Devlet yapısının değişmesi ve bunun sonucu olarak yeni hizmet alanlarının doğması, bunun paralelinde yeni bakanlıklar ve bakanlıklar içinde yeni birimlerin oluşturulması, bütçe dışı fonların oluşturulması ve fonlara bütçeden pay ayrılması, emlak vergilerinin belediyelere bırakılması gibi devlet gelirlerinin yeniden paylaşımının düzenlenmesidir.

Yukarıda belirttiğimiz nedenlerden biri olan artan hizmet talebi sonucunda giderek büyüyen kamu finansman ihtiyacı, ülkedeki ekonomik istikrar ve kaynakların rasyonel kullanımı üzerinde olumsuz etkiler yapmaktadır.

Diğer taraftan, kamu cari harcamalarının kısılması bu yönde esnekliğinin az olması nedeniyle mümkün olamamıştır. Ayrıca, transfer harcamaların da kamu tasarruf açıklarının kapatılması amacıyla borçlanmaya başvurulması faiz yüküne neden olmuş ve kamu harcamaları gerektiği miktarda kısılamamıştır⁽¹⁴⁾.

Dönem ortalarına kadar hızla gelişen fon yatırımları, dönem sonlarına doğru izlenen kamu yatırım politikaları çerçevesinde azalmıştır.

1980-1990 yıllarını kapsayan dönemde uygulanmaya çalışılan "gönüllü tasarruf" modeli, vergi kayıplarına yol açmıştır. Bu kayıp, dolaysız vergi yükü çok düşük olan küçük girişimci kesimlere gelir vergisi aktarımıyla karşılanmaya çalışılmış, ancak istenilen sonuca ulaşamamıştır. Vergi gelirlerini artırabilmek için 1985 yılından itibaren dolaylı vergilere ağırlık

---

(14) ESER, s. 28.

verilmiş ve bu kaynaklarla kamu alt yapı yatırımlarının kaynak gereksinimi ve bütçe açığı kapatılmaya çalışılmıştır⁽¹⁵⁾. Dönemin ikinci yarısından itibaren vergilerle artırılmaya çalışılan kamu gelirleri, kamu harcamalarındaki hızlı artışa yetişememiştir.

D. PARASAL DENGESİZLİĞİN NEDENLERİ

Parasal dengenin var olma koşulunun unsurları, bilindiği gibi para arzı ve para talebidir. Bunlar elbetteki alt unsurlardan da oluşmaktadır. Biz burada, dördüncü bölümde incelenen parasal dengenin 1980-1990 yıllarında sağlanamamasının nedenlerini sıralamaya çalışacağız.

M2/M1 oranı, yani geniş tanımlı para arzının dar tanımlı para arzına oranı, bir ekonomide halkın finansal kurumları ne ölçüde kullandığının göstergesi olan bir değişkendir. Bu oranın yüksek olması, gelişmekte olan ekonomilerde tasarrufların yüksek gerçekleştiğini, ya da başka bir ifadeyle tasarruf edenleri ile yatırımcılar arasında bağ kuran finansal araçların rolünün gelişmekte olduğunu gösterir⁽¹⁶⁾. 1980 yılından itibaren uygulamaya konulan yüksek faiz politikası sonucunda, dönem sonuna kadar M2/M1 oranında artışlar kaydedilmiş, ancak bazı yıllarda geçici düşüşler meydana gelmiştir. Özellikle 1983 yılında, faiz oranlarının vadesiz mevduat lehine düzeltilmesi sonucunda M2 M1'e nazaran daha düşük artış göstermiştir. İzleyen iki yıl vadeli mevduattaki artış sonucunda M2 M1'e göre daha yüksek oranlarda artmıştır.

Yurt içinde yerleşik kişilerin döviz tevdiat hesaplarını gösteren ve bunların M2 para arzına ilavesiyle ulaşılan M2Y'nin 1987 ve 1988 yıllarında

(15) OYAN, "Türkiye'de Kamu...", s. 159.

(16) İlyas ŞIKLAR, "Türkiye'de Finansal Gelişme ve İktisadi Büyüme", A.Ü.AFY.İ.İ.B.F. Yıllığı, Eskişehir, 1992, s. 163.

M2'den daha yüksek oranda artış göstermesinin başlıca nedeni, bu yıllarda mevduat faizlerinin diğer yıllara göre düşük oluşundan dolayı döviz tevdiat hesaplarına yönelik talebin artışıdır⁽¹⁷⁾. Ayrıca hemen şunu da ilave edebiliriz ki, M2Y'nin artışına bu yıllarda fiyat artışlarının yeniden hızlanması, enflasyonist beklentilerin güçlenmesi ve Türk Lirası'ndan kaçışın başlaması da etkide bulunmuştur.

Diğer taraftan, M2Y'nin GSMH'ya olan oranında meydana gelen artışlar, yurt içi tasarruf sahiplerinin tasarruflarını, Türk Lirası'ndan ziyade döviz olarak tutma niyetinde olduklarının bir işaretidir.

Faiz oranlarıyla ilgili olarak alınan kararlar 24 Ocak 1980 programıyla başlamış ve bu tarihten itibaren faiz hadleri serbestleştirilerek reel faiz uygulamasına geçilmiştir. Bununla amaçlanan, faiz hadlerinin serbest piyasada kendiliğinden oluşması olmuştur. Bu uygulamaya 1 Temmuz 1980 tarihinde geçilmiş, ancak bu serbestlik sürdürülemez olarak Temmuz 1983'de sistem yeniden düzenlenmiş bankalar sıkı denetime alınmıştır. Böylece, mevduat faiz oranlarının denetimi ve uygulanacak tavan faiz oranlarının belirlenmesinde Merkez Bankası yetkili kılınmıştır. Temmuz 1987'de yeniden serbestleşme girişiminde bulunmuş, fakat spekülasyon faaliyetleri yoğunlaşınca yeniden güdümlü sisteme dönmüştür. Buraya kadar sıraladığımız faiz oranlarının dönem içindeki gelişim tablosunun istikrarsızlığının altında yatan neden şudur: Ülkemizde bankacılık kesiminin tekeli bir yapıda oluştuğu ve bankalarla holdingler arasında organik bağların bulunmasıdır. İşte, bu sebeple faiz oranları serbestçe piyasa şartlarında oluşmamaktadır.

İncelediğimiz 1980-1990 döneminin önemli bir bölümünü oluşturan V. Plan döneminde, fiyat artışları ve büyüme arasında optimal bir dengenin

---

(17) VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı Öncesinde..., s. 109.

oluşturulması ihtiyacı önemini korumaya devam etmiştir. Fiyat artışlarına sebebiyet veren genel nedenleri kamu açıkları ve bunun finansmanının etkileri, ihracatı ve diğer döviz kazandırıcı faaliyetleri olumlu şekilde etkileyen döviz kuru politikasının ithal maliyetleri ve yurt içindeki faizler üzerinde yarattığı baskı ve ekonomide önemini koruyan, mali sektör gibi bazı yapısal sorunlarla, rekabet ortamındaki mevcut eksiklikler olarak saymak mümkündür⁽¹⁸⁾. Bunları aşağıda biraz açarak inceleyelim.

Öncelikle, yukarıda genel olarak incelediğimiz faiz oranlarının gelişim sürecinin sonucunda bazı bankaların batması, bir çoğunun da batma noktasına gelmesi hazineye pahalıya mal olmuştur⁽¹⁹⁾. Bu paranın da çoğunluğu Merkez Bankası'ndan çıktığı için, dönem ortalarında fiyat hareketlerinin hızlanmasında bu haksız ödemenin önemli rol oynadığı ortaya çıkmaktadır.

Ekonomide yapısal değişimin gerçekleştirilebilmesi için gerekli alt yapıyı oluşturmaya yönelik olarak uygulanan politikalar, kamu gelir ve harcamaları üzerinde baskı yaratarak kamu açıklarının artmasına sebebiyet vermiştir. Bu açıkların finansmanı da mali piyasalarda faizleri artırarak fiyatlar üzerinde baskı oluşturmuştur. Ayrıca, ekonominin dışa açılması amacıyla izlenen kur politikasının ithal maliyetleri ve yurt içi faizler üzerinde yarattığı baskı, dönem içinde fiyatların aşağı çekilmesini engelleyen nedenleri oluşturmuştur.

Diğer taraftan, 1984 yılından itibaren fiyatlar genel düzeyinin (enflasyonun) yeniden ivme kazanması bir çok nedene bağlanabilir. Ekonomik yapı ve işleyişi ile mali sistem, para arzının artışı yönünde baskı

(18) VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı Öncesinde..., s. 2.

(19) A. Mustafa AYSAN, "Devlet Bankerlik Yapmamalıdır", *Bey Dergisi*, İstanbul, Mart-1985, s.6.

yaratan unsurlar olmuştur. Ayrıca, para arzı da kontrol altına alınamamış ya da alınmak istenmemiştir. Kamu kesimini küçültebilmek amacıyla özel kesime uygulanan vergi indirimleri devleti iç borç batağına sürüklemiştir. Ancak, devletin ekonomideki yeri küçültülemediği. Bütün bu gelişmeler, devletin Merkez Bankası kaynaklarına gittikçe daha çok başvurmasına ve para arzının sürekli genişlemesine neden olmuştur⁽²⁰⁾.

Fiyatların 1984 yılından itibaren yeniden yükselme trendine girmesindeki diğer nedenleri, yukarıda saydığımız nedenlere bağlı olarak para arzının kontrol edilememesi, iç talebin sınırlandırılmamış olması ve buna karşılık kredi faizleriyle ithal girdilerin fiyatlarının sürekli yükselmesi şeklinde belirtebiliriz⁽²¹⁾.

Dönem içinde toptan eşya fiyatları (TEFE) ile tüketici fiyatları (TÜFE) arasındaki fark giderek açılmıştır. 1980'li yılların başlarında çok az olan bu fark, tüketici kredilerinin genişlemesi sonucu ortaya çıkan tüketim patlamasıyla daha da artmıştır.

Tüketici fiyatları endeksi (TÜFE)'nin dönem ortalarından itibaren toptan eşya fiyatları endeksine (TEFE) nazaran daha yüksek oranlarda artmasına neden, yukarıda belirttiğimiz tüketim patlamasının yanısıra, gıda maddelerinin talep esnekliğinin düşük olmasının fiyatlara yansımalarıdır.

1980 yılından itibaren gerçekleştirilmeye çalışılan finansal serbestleşme neticesinde uygulamaya konulan faiz oranlarının serbest bırakılması, tasarrufları özendirilmeyi ve etkin kaynak kullanımını amaçlıyordu.

---

(20) Hüseyin ŞAHİN, **Türkiye Ekonomisi (Tarihsel Gelişim ve Bugünkü Durum)**, U.Ü.İ.İ.B.F. İşletme İktisadı ve Muhasebe Araştırma ve Uygulama Merkezi Ya.No., 52, Bursa, 1990, s. 197.

(21) ŞAHİN, s. 197.

Bununla birlikte devalüasyon oranının düşük tutulması, döviz kurunun da düşük olmasına neden olmuştur. İşte, ortaya çıkan bu tabloda yüksek faiz oranı ve düşük döviz kuru, sıcak paraya uluslararası sermaye piyasalarından daha yüksek faiz oranı elde etme şansını tanımış ve ülkemizde yatırımlara dönüşmeyen, ancak yüksek karlar elde ederek kısa sürede yurt dışına çıkan bir spekülâtif sermaye akımına neden olmuştur. Bütün bunlar ekonomi politikalarının etkinliğini azaltmış, ekonomide kararsızlığı artırarak parasal dengeyi bozmuştur⁽²²⁾. Bu dengesizlik, dönem sonlarına doğru “para ikamesi” olgusunu gündeme getirmiştir. Bir başka deyişle Türk Lirası’ndan kaçış başlamış, döviz talebinin ise artışına neden olmuştur.

II. İZLENEN BAŞLICA POLİTİKALAR

24 Ocak 1980 Ekonomik Kararları’nın alınmasının temel sebepleri, enflasyonun kontrol altına alınması ve ekonominin tekrar işler hale getirilmesidir. Bunların giderilmesine yönelik olarak hazırlanan istikrar programı dahilinde idari kararlarla tesbit edilen fiyat sistemi bırakılmış, temel mal ve hizmet kapsamı daraltılarak, bunun dışında kalan ürünlerin fiyatlarının serbestçe tesbiti sistemine geçilmiş ve piyasada çifte fiyat oluşmasının önüne geçilmiştir. Ayrıca, mevcut mal kıtlıklarının giderilebilmesi amacıyla üretim girdilerinin ithali gerçekleştirilmiştir.

Esnek kur politikası uygulamasıyla döviz girişinin artırılması amaçlanmış, çeşitli politika araçlarıyla da döviz kazandırıcı işlemler teşvik edilmiştir. Açık finansman yöntemiyle, kamuya kaynak temin etme yolu da önemli ölçüde azaltılmıştır.

---

(22) Yakup KEPENEK - Nurhan YENTÜRK, *Türkiye Ekonomisi*, B. 7, İstanbul, Ekim-1995, s.475.

Böylece, 24 Ocak Kararları'yla varılmak istenen sonuçları da şöyle sıralayabiliriz: Serbest piyasa mekanizmasının güçlenmesi için devletin ekonomiye müdahalesinin asgariye indirilmesi, rekabet şartlarının oluşturulması ve kaynak dağılımını bozan kısıtlamaların ortadan kaldırılarak yatırımlarda etkinliğin artırılmasıdır.

24 Ocak'ta alınan ekonomik kararların daha kolay uygulanabilmesi ve daha etkin bir ekonomi yönetimi için, kamuda köklü organizasyon değişikliklerine gidilmiştir. Bu kapsamda⁽²³⁾;

i) İdari değişikliklerin yanısıra, ekonomik politika kararlarının alınması ve uygulamasında koordinasyonun kolay ve etkin bir şekilde yapılabilmesi için Başbakanlık bünyesinde "Ekonomik İşler Yüksek Koordinasyon Kurulu ve Para Kredi Kurulu" teşkil edilmiştir.

ii) Dönem başında teşvik uygulamalarını basitleştirmek, bürokratik gecikmeleri azaltmak ve teşvik sisteminde bütünlüğü sağlamak için, gerekli işlemlerin sonuçlandırılması yetkisi Devlet Planlama Teşkilatı'na verilmiştir.

Diğer taraftan, 1980 istikrar politikası çerçevesinde reel faiz ve döviz kuru uygulamalarıyla ekonomik dengeler sağlanmaya çalışılmıştır.

---

(23) 1980'den 1990'a Makroekonomik Politikalar, Türkiye Ekonomisindeki Gelişmelerin Analizi ve Bazı Değerlendirmeler, DPT Yayını, Ankara, 1990, s. 13.

A. KAMU GELİRLERİ, HARCAMALARI VE KAYNAK TAHSİSİ POLİTİKALARI

1. Vergi Politikaları

Bilindiği gibi, devlet gelirleri genel anlamda vergi, resim ve harçlardan oluşmaktadır. Kamu gelirleri yoluyla ekonomik dengelere etki edilebilmektedir. Bu anlamda, kamu gelirleri açısından yapılan veya yapılması istenen etkilere “vergi politikası” denilmektedir.

Dönem başında 24 Ocak Kararları'nın alınmasının temel sebeplerinden olan enflasyonun önlenmesinin ön koşulu, bütçe açığının giderilmesiydi. Bunun için, enflasyondan farklı oranlarda etkilenen bütçe gelir ve gider kalemlerinin⁽²⁴⁾, vergilerin artırılarak kamu gelirleri artışına yol açması ve dolayısıyla da enflasyonun önlenmesi öngörülmüştür.

1980 yılında uygulamaya konulan istikrar politikası kapsamında vergi sisteminde düzenlemeler yapılmaya başlanmış ve bu düzenlemeler çerçevesinde vergi oranları yeniden belirlenmiş, dolaysız vergilerden dolaylı vergilerin ağırlık kazandığı bir yapı içine girilmiştir⁽²⁵⁾. Bunun yanında sistem basitleştirilerek ekonomik şartlara uyum sağlayabilecek esneklik kazandırılmıştır.

Dönem başlarından itibaren gelir vergisinin toplam vergi gelirleri içindeki payının kademeli olarak düşürülmesi, vergi dilimlerinin yeniden düzenlenmesiyle sağlanmaya çalışılmıştır.

---

(24) Oğuz ESEN, “Heterodoks İstikrar Programları: Teori ve Uygulama”, ODTÜ Gelişme Dergisi, C. 16, S. 3-4, Ankara, 1989, s. 38.

(25) Yavuz EGE, “1990'lı Yıllarda Türkiye Ekonomisi Nasıl Bir Para ve Maliye Politikası?”, Türkiye İktisat Dergisi, S. 9, İstanbul, Mart-1991, s. 45.

Kayıt dışı ekonominin düşük vergi oranına razı edilerek açık dolaşıma sokulması, sermaye çıkışının önlenmesi, yüksek oranlarda olan vergi kaçakçılığı ve vergiden kaçınma eğilimlerinin daha düşük vergi oranlarına geçilerek azaltılması ve vergi tabanının genişletilmesi de uygulanan politikalarındandır. Bu politikaların uygulanabilirliğini sağlayacak aşağıdaki mali politika araçları kullanılmıştır⁽²⁶⁾:

i) Gelir ve kurumlar vergilerinde istisna ve muafiyetler, özellikle büyük sermaye lehine yeniden düzenlenerek genişletilmiştir.

ii) Gelir ve kurumlar vergilerinin birleştirilmesi yönünde atılan adımlar, 4.12.1985 tarihinde yürürlüğe giren 3239 sayılı Kanun ile son aşamaya gelmiş ve başta Gelir Vergisi Kanunu, Kurumlar Vergisi Kanunu ve Vergi Usul Kanunu olmak üzere 12 vergi kanununda önemli değişiklikler yapılarak kurum ortaklarına dağıtılan kar payları gelir vergisi dışına çıkarılmıştır.

iii) Vergi otokontrol mekanizmalarından olan “servet beyanı”, “gider esası” ve inşaat şirketleri için “ölçümleme” tekniği vergi sisteminden ayrılmıştır.

iv) Çeşitli vergi afları bir çok kez gündeme gelerek, kara para bu yolla aklanmaya çalışılmıştır.

Diğer taraftan, vergi gelirlerinin enflasyon karşısında erimesini önlemek amacıyla 1981’de “Peşin Vergi Sistemi”ne geçilmiş, ancak bir yıl uygulanabilmiştir. Ancak, Katma Değer Vergisi (KDV) ile birlikte “Dahili

(26) Oğuz OYAN, “Türkiye’de Maliye Politikaları”, Türkiye Ekonomisi “Sektörel Gelişmeler”, (Çelik ARUOBA - Cem ALPAR), Türkiye Ekonomi Kurumu Ya., Ankara, 1992, s. 131-132.

Tevkifat" yoluyla tekrar vergi sistemine dahil olmuştur. Ayrıca, 1983 yılında uygulamaya konulan "Hayat Standardı Sistemi" gelir vergisinde seviye itibariyle gerçekçi görünmeyen beyannamelere karşı tedbir olarak kullanılmıştır. Bunun uygulaması ise, gelir vergisinde makul bir alt seviyenin tesbit edilerek enflasyon paralelinde bu seviyenin yükseltilmesi şeklinde olmuştur⁽²⁷⁾.

Kasım 1984'te yayımlanan ve 1 Ocak 1985 tarihinden itibaren geçerli olan 3065 sayılı Kanun ile Katma Değer Vergisi, Türk Vergi Sistemi içine girmiştir. KDV oranı yüzde 10 olarak tesbit edilmiş, fakat temel gıda maddeleri için bu oranı indirme yetkisi Bakanlar Kurulu'na verilmiştir. Bu kanunun yürürlüğe girmesiyle birlikte sekiz adet vergi yürürlükten kaldırılmıştır⁽²⁸⁾. Sekiz adet verginin kaldırılmasıyla üretimden alınan vergilerin karmaşıklığı giderilmiştir. İlerleyen yıllarda KDV'nin kapsam ve oranları ekonomik şartlara göre değiştirilmiştir.

Mayıs 1984'te çıkarılan, Belediyeler ve İl Özel İdarelerine Genel Bütçe Vergi Gelirlerinden Pay Verilmesi Hakkındaki Kanun'da değişiklik yapan 3004 sayılı yasa gereği, genel bütçe vergi gelirleri tahsilat toplamı üzerinden olmak üzere, belediyelere verilen pay yüzde 5'ten yüzde 10,30'a, İl Özel İdareleri'ne verilen pay yüzde 1'den yüzde 2,30'a çıkarılmıştır⁽²⁹⁾. Bunlara ilave olarak, büyükşehir statüsüne kavuşan belediyelere kendi alanları içinde toplanan vergilerden ayrı bir pay verilmiş, ayrıca emlak vergisinin tahsili yetkisi de mahalli idarelere devredilmiştir⁽³⁰⁾.

---

(27) 1980'den..., s. 23-24.

(28) Yıllık Rapor 1984, TCMB Yayını, Ankara, 1985, s. 62.

(29) Yıllık... 1984, s. 62.

(30) 1980'den..., s. 23.

“Ücretlilere Vergi İadesi Hakkında” çıkarılan 2978 sayılı kanun, 1984 yılında uygulamaya konulmuş ve kanun kapsamı daha sonra ticari ve mesleki kazanç sahipleriyle, çiftçileri de içerecek şekilde genişletilmiştir⁽³¹⁾.

Dönem başlarında yüzde 50 olan kurumlar vergisi oranı, 1986 yılına kadar kademeli olarak yüzde 40’a indirilmiş, ancak ilerleyen yıllarda tekrar yüzde 46’ya çıkarılmıştır. Ayrıca, KİT’ler aşamalı olarak 1984’e kadar kurumlar vergisi kapsamına alınmıştır⁽³²⁾.

7 Kasım 1984 tarihinde kabul edilen 3074 sayılı Akaryakıt Tüketim Vergisi Kanunu ile her türlü akaryakıt satışları üzerinden yüzde 6 oranında vergi alınması hükme bağlanmıştır⁽³³⁾.

Stopaj vergileri yaygınlaştırılarak nihai vergi aracı olarak kullanılmış, bunun paralelinde menkul değer kazançları üzerindeki vergi oranları yüzde 0 ile yüzde 10 arasına çekilmiştir⁽³⁴⁾.

Taşıt Alım Vergileri, 3089 sayılı Finansman Kanunu’nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile yeniden düzenlenerek iki katına çıkarılmıştır. Bu kanun Bakanlar Kurulu’na, Taşıt Alım Vergisi’ni beş katına kadar artırabilme yetkisi de tanımıştır⁽³⁵⁾.

---

(31) 1980’den..., s. 23.

(32) 1980’den..., s. 23.

(33) Yıllık... 1984, s. 63.

(34) OYAN, “Türkiye’de Maliye...”, s. 131.

(35) Yıllık... 1984, s. 63.

2. Gider Politikaları

Şu kadar ki, kamu harcamalarının kısılması her ne kadar vergilerin artırılmasına nazaran kolaysa da, yine de bu harcamaları kısmak sanıldığı kadar kolay olmamaktadır. Çünkü kamu harcamalarının kısılması; büyüme hızını ve istihdam düzeyini düşürmekte, uzun dönemde vergi gelirlerinin düşmesine sebep olmakta ve sosyal harcamalar azaldığından gelir adaleti bozulmaktadır⁽³⁶⁾. Bütün bunlara rağmen kamu harcamaları talep baskısı yarattığından, özellikle personel giderlerinin aşırı yükselmesi⁽³⁷⁾ bu konuda ciddi tedbirler alınmasını zorunlu hale getirmiştir.

Talep baskısı yaratan kamu harcamalarının azaltılabilmesi için kamu kesimi açıklarının giderilmesi gereklidir. Bu nedenle, istikrar programı çerçevesinde kamu kesiminin ekonomi içindeki nispi öneminin azaltılması esas alınmış ve özel sektörün ekonominin yürütücü gücü olması yönünde karar alınmıştır⁽³⁸⁾. Nitekim; kamu harcamalarının sosyal ve ekonomik yönlü olanları tayınlanmaya, devletin bölüşüm öncelikli politikaları sınırlandırılmaya ve devletin ekonomi içindeki ağırlığının küçültülmesine çalışılmış, ancak siyasi çıkarların zaman zaman öne çıkmasıyla istikrarlı bir şekilde uygulanamamıştır.

Kamu kesimi dengesinin sağlanmasına yönelik olarak uygulanan kamu harcama politikası, kamu tüketimini kısmayı, yatırımları belli sektörlerle sınırlı tutmayı, transferlerin ve sübvansiyonların azaltılmasını

---

(36) Hurşit GÜNEŞ, *Enflasyonun Kontrolünde Alternatif Para Programı*, İTO Ya.No. 1992-18, İstanbul, 1992, s. 13.

(37) Kuter ATAÇ, "Kamu Kesimi Açıkları ve Borçlanma Politikası", *Ekonomide Ankara*, S.39, Ankara, Mayıs, Haziran-1991, s. 12.

(38) Kemal YILDIRIM, *Talep Yönlü Makroekonomik Politikaların Etkinliği (1980-1990 Türkiye Örneği)*, A.Ü. Ya.No. 659, Eskişehir, 1992, s. 163.

öngörmüştür. Bu doğrultuda özellikle, öz kaynaklara dayalı termik ve hidrolik santral projeleri öne alınmış, ayrıca dış kaynak gereksinimi karşılanarak ihracat ve döviz gelirlerini artırıcı yatırım projelerine önem verilmiştir⁽³⁹⁾. Ancak burada şunu belirtmekte yarar vardır; kamu harcamalarının kısılmasında akılcı yaklaşım tarzı, daha evvel başlatılan kamu yatırımlarına devam etmek, fakat yeni yatırımları durdurma⁽⁴⁰⁾. Kamu yatırımlarında geçerli olan bu durum karşısında, özel yatırımların teşviki için de çeşitli uygulamalar geliştirilmiştir.

Teşvik uygulamalarında verimliliğin üst düzeye çıkarılabilmesi amacıyla, 1983 yılından itibaren bürokratik işlemlerin asgariye indirilmesi çalışmalarına başlanmış ve özellikle yatırım teşvikleri konusunda önemli değişiklikler yapılarak, üretken yatırımların teşvik tedbirlerinden en üst düzeyde yararlanmalarına imkan verilmiştir. Uygulamada kolaylık bakımından, mevcut olan ve teşvik edilecek yatırım ve üretim konularını içeren liste terkedilerek, teşvik edilmeyen konuları içeren liste belirlenmiştir. Her büyüklükteki yatırım için yatırımcı tarafından, yatırım teşvik belgesinin tanziminde düzenlenmesi zorunlu olan fizibilite etüdü, belli büyüklükteki yatırımlar ile sınırlandırılmıştır. Diğer taraftan, Yatırımları Teşvik Mevzuatı'nda yapılan önemli bir değişiklikte uygulama belgeleri kaldırılmış ve tek belge ile işlemlerin yürütülmesine imkan tanınmıştır. Bunun paralelinde, ihracatı teşvik tedbirlerinden yararlanabilmek için, verilen ihracat projesi yerine "İhracat Proje Formu" ile müracaat yeterli sayılmıştır⁽⁴¹⁾.

---

(39) Ömer Faruk BATIREL, "Türkiye'de 1980-1985 Dönemi Maliye Politikası", *Türkiye Ekonomisi ve Türk Ekonomi İlmî Dergisi*, S. 2, İstanbul, Haziran-1986, s. 28.

(40) Asaf Savaş AKAT, "Kronik Enflasyonla Mücadele: Sorunlar, Çözümler, Tereddütler", *Banka ve Ekonomik Yorumlar*, S. 2, İstanbul, Şubat-1992, s. 14.

(41) VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı Öncesinde..., s. 38.

Gümrük muafiyetli döviz tahsisinden yararlanma ihtiyacı olmayan ihracatçılar, belge almadan gerçekleştirdikleri ihracatları için Kaynak Kullanımı Destekleme Primi, Destekleme Fiyat İstikrar Fonu ve Vergi İadesi Ödemeleri gibi teşvik tedbirlerinden yararlanma imkanına kavuşturulmuştur⁽⁴²⁾. Ancak dönem içerisinde bu uygulamaların olumlu etkisi görülmüşse de, hayali ihracat yapıp vergi iadesinden yararlananlar gibi olumsuz etkileri de görülmüştür.

3. Mahalli İdareler Politikaları

Dönem içinde izlenen politikalar ve alınan tedbirlerden birisi de, mahalli hizmetlerin yerinden karşılanarak sorunların mahallinde çözümlenebilmesi olmuştur. Bu çerçevede, mahalli idarelere özel önem verilerek, bunların güçlendirilmesine yönelik olan ekonomik yapı değişikliğine gidilmiştir. Bu zorunluluk belediye sınırları içinde yaşayan nüfusun, toplam nüfus içindeki payının giderek artması, mahalli hizmetlerde kalitenin artırılması, yoğunluk yönünden artırılması ve çeşitlendirilmesi ihtiyacından kaynaklanmıştır.

Yukarıda belirttiğimiz nedenler doğrultusunda, 1984 yılında 3030 sayılı Kanun ile Büyükşehir Belediyeleri kurulmuştur. Aynı kanunla, Büyükşehir Belediyelerine o ilde toplanan vergilerden ayrı bir pay verilmiştir. Ayrıca, 4 Aralık 1985 tarihli ve 3239 sayılı kanunla, 1319 sayılı Emlak Vergisi Kanunu, 2380 sayılı Belediyelere ve İl Özel İdarelerine Genel Bütçe Vergi Gelirlerinden Pay Verilmesi Hakkında Kanun, 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu ve 3074 sayılı Akaryakıt Tüketim Vergisi Kanunu'nda belediye gelirlerini artırabilmek amacıyla önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu suretle, belediye gelirlerinin artırılarak mahalli idarelerin güçlendirilmesi

(42) VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı Öncesinde..., s. 38.

hedeflenmiştir⁽⁴³⁾. Biraz açacak olursak; 1319 sayılı Emlak Vergisi Kanunu'nda yapılan değişiklik, Emlak Vergisi toplama yetkisinin devredilmesini, 3074 sayılı Akaryakıt Tüketim Vergisi'nde yapılan değişiklik ise, Akaryakıt Tüketim Fonu ve benzeri fonlardan mahalli idarelere ek kaynak tahsisini içermiştir.

Uygulanan bu politikalar ve yapılan değişikliklerle belediyelerin artan mahalli ihtiyaçlarına cevap verilmesine çalışılmıştır.

4. Fon Uygulamaları

24 Ocak Kararları'yla başlatılan yapısal değişimin bir uzantısı olarak, ekonomik ve sosyal politikaların etkin bir şekilde uygulanabilmesi ve hükümetin belirli projeleri gerçekleştirebilmesi için, bu projelerin finansmanını da aynı anda sağlayabilmesi gibi amaçlar doğrultusunda fon kurma yöntemine başvurmuştur⁽⁴⁴⁾. Fonların, kaynak tahsisinde karar alıcıya süratli hareket edebilmesi imkanı vermesi, idari formalitelerin az olması ve gelirlerinin bir sonraki yıla devredilebilmesi gibi özelliklerinin olması dönem içinde bir çok fon kurulmasına neden olmuştur.

Dönem içinde Toplu Konut Fonu, Kamu Ortaklığı Fonu, Kaynak Kullanımı Destekleme Fonu, Geliştirme ve Destekleme Fonu, Akaryakıt Tüketim Fonu, Savunma Sanayii Destekleme Fonu, Sosyal Yardım ve Dayanışma Destekleme Fonu, Vergi İadesi Geliştirme Fonu, Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu, İhracatı Teşvik Fonu ve Tasarrufları Destekleme Fonu kurulmuştur. Tasarrufları Destekleme Fonu'na, memur ve işçiler ile tüm çalışanların ücretlerinden zorunlu olarak kesintiler toplanmıştır⁽⁴⁵⁾.

(43) 1980'den..., s. 24-25.

(44) ULUDAĞ, s. 285.

(45) ULUDAĞ, s. 286.

Kurulan bu fonların başlıca amaçlarını; önceliği olan alt yapı yatırımlarının tamamlanması, özel kesim yatırımlarının teşviki ve bunun sonucunda ihracatın teşviki ile sosyal amaçlı programların finansmanı şeklinde ifade edebiliriz.

Ayrıca, 17 Mart 1984 tarihinde 2983 sayılı Tasarrufların Teşviki ve Yatırımların Hızlandırılması Hakkında Kanun çıkarılmış ve Başbakanlık Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi kurulmuştur. Konut açığının giderilmesi, konut yapımının desteklenmesi ve bu alana gerekli kaynağın ayrılabilmesi, Toplu Konut Fonu'ndan konut kredisi sağlanması, konut kredisi faiz sübvansiyonu, toplu konut yapımı için arsa temini ve konut sektörü sanayiini teşvik amacıyla çıkarılan bu kanun ve kurulan idare⁽⁴⁶⁾ dönem içinde oldukça önemli bir rol oynamıştır. Ancak dönem sonuna doğru bu konuda ciddiyyetten uzaklaşmış ve fonlar amaç dışında da kullanılmaya başlanmıştır.

Diğer taraftan, Savunma Sanayii Destekleme Fonu kurulmasıyla amaçlanan, savunma sanayiinin geliştirilmesi ve modernleştirilmesi⁽⁴⁷⁾ hedefine önemli ölçüde ulaşılmış ve Silahlı Kuvvetler bünyesine bir çok yeni harp silahları, araçları ve teçhizat alınmıştır.

B. FİYAT POLİTİKALARI

24 Ocak 1980 tarihinde yürürlüğe giren istikrar politikasının amaçlarından biri de, bu tarihe kadar uygulanan fiyat kontrollerinin kaldırılarak⁽⁴⁸⁾ fiyatların serbest piyasa şartlarına göre belirlenmesini

(46) 1980'den..., s. 25.

(47) VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı Öncesinde..., s. 96.

(48) Merih PAYA, "Türk İstikrar Politikası «Monetarist» mi?", Para Kredi Dergisi, S. 4, İstanbul, 1981, s. 34.

sağlamaktır. Böylelikle, fiyatların idari kararlarla belirlenmesi uygulamasına son verilerek, ikili fiyat yapısının oluşması önlenmeye çalışılmıştır.

Ayrıca, ikili fiyat oluşumuna engel olabilmek için yeni bazı kararlar alınmıştır. Bunlardan ilki, Fiyat Denetim Komitesinin kaldırılması olmuştur⁽⁴⁹⁾. Diğer taraftan, KİT'ler ürün fiyatlarının tesbitinde serbest bırakılmış, ancak temel mal ve hizmet kapsamındakiler hariç tutulmuştur⁽⁵⁰⁾. Bu politikanın uygulanmasında en önemli neden, KİT'lerin kamu açıkları üzerinde yarattığı baskıyı azaltmak ve iktisaden etkin çalışmalarını sağlamak olmuştur.

KİT'lerin serbest piyasa ekonomisi koşullarına göre yani, özel kesimle aynı şartlar içinde çalışmasını sağlamak ve gerçek performanslarını ortaya çıkarabilmek amacıyla bu kuruluşlara tanınan istisna ve muafiyetler kaldırılmış, ancak özel kesim gibi Gümrük Muafiyeti'nden, Yatırım İndirimi'nden ve Teşvik Pirimleri'nden yararlanmaları imkanı getirilmiştir⁽⁵¹⁾.

1984 yılına kadar, KİT'lerin etkin çalışmasına yönelik olarak çeşitli kanuni düzenlemeler yapılmasına rağmen, 8.6.1984 tarihinde 233 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) yürürlüğe konularak yeniden sınıflandırılmıştır⁽⁵²⁾. Bu KHK'ye göre KİT'ler "İktisadi Devlet Teşekkülü" (İDT) ve "Kamu İktisadi Kuruluşu" (KİK) olarak ikiye ayrılmıştır⁽⁵³⁾. Bunlardan birincisi karlılığı, ikincisi ise verimliliği hedeflemiştir.

---

(49) İlker PARASIZ, *Para Politikası (Monetarist Keynesyen Tartışması)*, Bursa, Aralık-1985, s. 148.

(50) *1980'den...*, s. 14.

(51) *VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı Öncesinde...*, s. 99.

(52) *1990 Kamu İktisadi Teşebbüsleri Genel Raporu*, BYDK Yayını, Ankara, 1992, s. 335.

(53) KARLUK, s. 137-138.

Dönem içinde uygulanan fiyat politikaları doğrultusunda, tarım ürünleriyle ilgili alınan kararlar ise şu şekilde olmuştur. Tarım ürünlerinden destekleme alımlarına tabi olanların sayısı azaltılarak, bu ürünlerden ihracatı söz konusu olanların fiyatlarının tesbitinde dış piyasa koşulları dikkate alınmıştır. Ayrıca, tarım sektörünün kendi içinde kaynak yaratarak tarımsal girdilerin sübvansiyonu amacına yönelik olarak da, Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu kurulmuştur⁽⁵⁴⁾. Böylelikle, tarım sektörü fiyatlarının daha gerçekçi belirlenerek rekabet edebilirliği sağlanmıştır.

İzlenen fiyat politikası çerçevesinde, KİT görev zararı kapsamı daha da daraltılmış, fiyat ve tarifelerin serbest piyasa ekonomisi koşullarında belirlenmesi sağlanmaya çalışılmıştır.

C. FAİZ POLİTİKALARI

Reel faiz oranı uygulaması yıllarca üzerinde durulan bir konu olmasına rağmen, ülkemizde faiz politikası sıkı bir şekilde denetim altında tutulmuştur. Bu çerçevede, kredi faizlerinin ucuz maliyetle elde edilebilmesi için faiz oranları düşük tutulmuş, dolayısıyla mevduat faizleri de düşük düzeyde belirlenmiştir. Bu uygulama 1980 yılına kadar sürmüştür.

Nitekim; 24 Ocak tarihinde alınan kararlar doğrultusunda, 29.5.1980 tarih ve 8/909 sayılı Kararnamenin eki olarak 4.6.1980 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanan ve 1.7.1980 tarihinde yürürlüğe giren faiz oranlarının serbest bırakılması kararı alınmıştır. Bu karar, bankaların vadeli tasarruf mevduatına verecekleri faiz oranlarını ve kredi faiz oranlarını serbestçe belirleme ve ilan etmelerine imkan tanımıştır⁽⁵⁵⁾. Bu faiz politikasının

(54) 1980'den..., s. 14.

(55) PARASIZ, s. 147.

uygulanmasında faiz hadlerinin değiştirilmesinin ana hedefleri, tasarrufu artırarak tüketimi kısmak ve gelir dağılımındaki bozukluğun faiz gelirini artırarak kısmen de olsa düzeltilmesi olmuştur⁽⁵⁶⁾.

Faiz oranlarına getirilen bu serbestlik sürekli olmamış, zaman zaman serbest bırakılmış, zaman zaman da TCMB tarafından belirlenmiştir. Ancak, 1 Temmuz 1980 tarihinden itibaren mevduatlara pozitif reel faiz verilmeye başlanmıştır⁽⁵⁷⁾. Bu serbestlik sonrasında bankalar bir araya gelerek “centilmenlik anlaşmaları” yapmışlar ve bu suretle faiz oranlarının fazla yükselmesine engel olmuşlardır. Bu sebeple başlangıçta reel faiz uygulaması negatifte kalmış, daha sonra yükselerek 1981 yılında pozitif reel faiz oranlarına ulaşılabilmiştir⁽⁵⁸⁾. Uygulanan bu politikalar sonucunda tasarruflar artmaya başlamıştır.

Ancak, centilmenlik anlaşması sonucunda faiz oranlarının serbestçe belirlenmesi kararı gerektiği gibi uygulanamamıştır. Bakanlar Kurulu’nun 12.12.1982 tarih ve 8/5756 sayılı kararıyla yeniden bankalara TCMB denetiminde kredi ve mevduat faizi belirleme yetkisi verilmiştir. Aradan bir yıl bile geçmeden 16.2.1983 tarih ve 83/7507 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla kredi faiz oranlarının belirlenmesi bankalara bırakılmış, ancak mevduat faiz oranlarının TCMB tarafından belirlenmesi hükme bağlanmıştır⁽⁵⁹⁾. Bu kararlar serbest piyasa ekonomisinin güçlendirilmesini hedefleyen 24 Ocak Kararları’nın ruhuna ters düşmüştür. Çünkü, faiz de bir fiyat olduğundan, piyasa koşullarında belirlenmekten çok uzak kalmıştır.

---

(56) Ahmet KILIÇBAY, *Türk Ekonomisi (Modeller, Politikalar, Stratejiler)*, TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR Ya. No. 263, B. 4, Ankara, 1992, s. 357.

(57) Sudi APAK, *Türkiye’de ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Ekonomik İstikrar Uygulamaları*, İstanbul, 1993, s. 219.

(58) *Yıllık Rapor 1985*, TCMB Yayını, Ankara, 1986, s. 23.

(59) ULUDAĞ, s. 256.

1984 yılı başlarında banka ve sigorta muameleleri vergisi (BSMV) oranı yüzde 15'den yüzde 3'e düşürülmüştür. Diğer taraftan, ticari bankaların mevduatlarına tekrar pozitif reel faiz uygulanmasına başlanmıştır⁽⁶⁰⁾. Bu çerçevede vadeli mevduata uygulanan faiz oranları yükseltilmiş, vadesiz mevduata uygulanan faiz oranları düşürülmüştür.

1986 yılında, GSMH'daki hızlı artışı yavaşlatabilmek için başka alanlarda alınan önlemlerden dolayı, uygulanmakta olan faiz politikasının faaliyete aşırı derecede engel olmaması için, faizler kademeli olarak düşürülmüştür⁽⁶¹⁾.

Faiz oranlarına ilişkin esaslar, 30 Haziran 1987 gün ve 87/11921 sayılı Kararname ile yeniden düzenlenmiş ve bankalara, bir yıl vadeli mevduat hesaplarının faiz oranlarını serbestçe belirleyebilme serbestliği getirilmiş, ancak bir yıldan kısa vadeli mevduat hesapları için önceden belirlenmiş olan faiz oranları aynen kalmıştır⁽⁶²⁾. Fakat, enflasyonun bu yılda hızlanması nedeniyle reel faiz oranları negatife düşmüş ve dolayısıyla mevduatların artış hızı da düşmüştür.

Bu durumun 1988 yılına kadar devam etmesi sonucunda, 4 Şubat 1988 tarihinde bir dizi ekonomik tedbirler alınmıştır. Bunlardan birisi de, bankalararası mevduat faiz oranlarının serbest bırakılarak resmi mevduat (vadeli-vadesiz) faiz oranının yüzde 10 ile sınırlandırılması olmuştur⁽⁶³⁾. Bu suretle tasarrufların tekrar bankalar sistemine yönlendirilmesine çalışılmıştır.

---

(60) APAK, s. 219.

(61) Yıllık Rapor 1986, TCMB Yayını, Ankara, 1987, s. 47.

(62) Yıllık Rapor 1987, TCMB Yayını, Ankara, 1988, s. 50.

(63) Yıllık Rapor 1988, TCMB Yayını, Ankara, 1989, s. 30.

Aynı yıl içinde faiz oranlarında yapılan ikinci büyük değişiklik, 12 Ekim 1988 tarihinde resmi mevduat dışındaki tüm mevduat türlerine uygulanacak faiz oranlarının bankalar tarafından belirlenmesinin tamamen serbest bırakılması olmuştur⁽⁶⁴⁾. Faiz oranlarının serbest bırakılmasından sonra bankalararası faiz rekabeti iyice kızışmıştır. Ancak bu duruma, fazla deneyime sahip olmayan Türk bankaları önceleri ayak uyduramamış, sonradan yavaş yavaş sistem yerine oturmuştur.

D. DÖVİZ KURU POLİTİKALARI

24 Ocak Kararları'yla birlikte Türk Lirası dolara göre devalüe edilmiş ve 1 dolar, 47.1 TL.'dan 70 TL.'na düşürülmüştür⁽⁶⁵⁾. Yapılan bu kur ayarlamasıyla Türkiye'nin kur politikası değişmiş, kalkınma stratejisinin değiştirilip içe dönük kalkınma stratejisinden dışa dönük kalkınma stratejisine geçilerek ihracatın artırılması amaçlanmıştır.

Türk Lirası'nın değerindeki bu yüksek oranlı ayarlamadan sonra temel amaç, ihracatın rekabet gücünü koruyabilecek, piyasa eğilimlerini yansıtacak ve çapraz kur değişmelerini dikkate alan döviz kuru politikası olmuştur. Bu erevede, Maliye Bakanlığı Merkez Bankası'nın görüşüne dayalı olarak TL.'nin yabancı paralar karşısındaki değerini sık aralıklarla ayarlamıştır. 1 Mayıs 1981 tarihinde ise günlük kur uygulamasına geçilmiştir⁽⁶⁶⁾. Döviz kurunun günlük olarak tesbiti, piyasa ekonomisine geçişte bir basamak olarak kullanılmıştır.

---

(64) Yıllık... 1988, s. 31.

(65) PARASIZ, s. 148.

(66) 1980'den..., s. 16.

1984 yılında yerleşiklere döviz birikiminde bulunma olanağı verilmiş⁽⁶⁷⁾ ve bu uygulama döviz tevdiat hesaplarında önemli artışlara neden olmuştur.

Dövizde istikrarın sağlanması ve döviz kurlarının serbest piyasa koşullarında belirlenmesi çalışmalarına başlanmış ve Merkez Bankası bünyesinde Döviz ve Efektif Piyasaları'nın açılmasına karar verilmiştir. Bu karar doğrultusunda hukuki alt yapı çalışmalarına da 22 Ekim 1987 tarihinden itibaren başlanmıştır. Çalışmalar 8 Ağustos 1988 tarihine kadar bitirilerek, bu tarihte Döviz ve Efektif Piyasaları kurulmuş ve kur belirlemeye başlamıştır⁽⁶⁸⁾. Bu piyasalarda bankalar döviz pozisyonlarını değerlendirebilmekte ve bundan daha da önemlisi Merkez Bankası döviz politikalarını yönlendirebilmektedir.

Dönem içinde döviz kurları kısmen 1985 yılından sonra, daha yoğun olarak da 1988 yılından itibaren etkili bir istikrar aracı olarak kullanılmıştır. Bu yıllarda Türk Lirası aşırı değerlenmiş ve bunun sonucunda enflasyon hızı özellikle dönemin son yılında azalmıştır⁽⁶⁹⁾. Gerçekten, özellikle 1988 yılından sonra Türk Lirası'nın yabancı ülke paraları karşısındaki değeri istikrara kavuşmuştur. Ayrıca döviz piyasaları, uluslararası piyasalardaki gelişmeleri gerçekçi bir biçimde yansıtmaya başlamışlardır.

---

(67) KEPENEK-YENTÜRK, s. 205.

(68) Melike ALTINKEMER, "Türkiye'de Merkez Bankası Bünyesindeki Döviz Piyasaları ve Döviz Kurlarının Belirlenmesi", TCMB Ekonomiyi İzleme ve İstatistik Çalışmaları (1988-1992), Ankara, 1994, s. 177.

(69) Cevat GERNİ, "Türkiye'de 1980-1990 Döneminde Uygulanan İstikrar Politikaları Üzerine Bir Değerlendirme", 3. İzmir İktisat Kongresi 4-7 Haziran 1992, DPT Ya., C. 2, Ankara, 1993, s. 88.

E. MALİ KESİM POLİTİKALARI

1980'den sonra mali sistemin yapısını ve kullanılan araçları geliştirmeye yönelik düzenlemeler yoğunlaşmıştır. Bu doğrultuda gerçekleştirilen, mali sistem ve bankacılık faaliyetlerini doğrudan etkileyen düzenlemeler, bankaları klasik bankacılık anlayışından yavaş yavaş uzaklaştırmıştır. Yani, mevduat toplayıp kredi vermekten öte, menkul kıymet ihracı ve alım satımı ile sermaye piyasasının her alanında faaliyet göstermeye başlamışlardır.

Öyle ki; dönem başlarından itibaren sermaye piyasası açısından önemli gelişmeler yaşanmış ve 1981 yılında 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu yürürlüğe konulmuştur. Bu gelişmenin paralelinde 1982'de Sermaye Piyasası Kurulu oluşturulmuştur. Ayrıca, 1986 yılı başlarında İstanbul Menkul Kıymetler Borsası hizmete başlamıştır⁽⁷⁰⁾. Mali sistemdeki bu gelişmeleri bir dizi yapısal değişiklik olarak niteleyebiliriz.

1986 yılında başlatılan yapısal değişim çerçevesinde mali kesimde yapılan bir diğer değişiklik, Bankalararası Para Piyasalarının (İnterbank) işletilmeye başlanması olmuştur⁽⁷¹⁾. Bu uygulamayla bankalar arasında bölünen piyasa, bütünleştirilmiş ve daha etkin çalışmasına imkan tanınmıştır.

Açık Piyasa İşlemleri uygulamasına 4 Şubat 1987 tarihinden itibaren başlanmış olup, bu suretle TCMB'nin para arzını ve ekonominin likiditesini kontrol edebilmesi amacı güdülmüştür⁽⁷²⁾. Ancak sermaye

(70) APAK, s. 266.

(71) Kuter ATAÇ, "Mali Piyasalar ve Kamu Açıkları", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, C. 14, S.126, Ankara, Aralık-1990, s. 5.

(72) Erdal ARSLAN, "Devlet İç Borçlanması", *İşletme ve Finans Dergisi*, S. 70, İstanbul, Ocak-1992, s. 39.

piyasası ülkemizde henüz yeteri derecede gelişmemiş olduğundan, dönem içinde uygulamada araç olarak yalnızca "Devlet İç Borçlanma Senetleri" kullanılmıştır. Bu senetlerin doğrudan alış, doğrudan satış, geri alım vaadi ile satım (ters repo) ve geri satım vaadi ile alım (repo) işlemleri yapılarak ya piyasadan para çekmekte ya da dolaşımdaki para miktarını artırmaktadır⁽⁷³⁾.

Mali sistem, 1988 yılından itibaren topladığı kaynakları daha çok kredi dışı mali araçlara yöneltmeye başlamıştır. Burada en önemli husus, mali sistemde meydana gelen yapısal değişikliklerin, mali tasarrufların yönlendirilebilmesi için yeni olanakları da beraberinde getirmiş olmasıdır⁽⁷⁴⁾. Bankalar, gelişen bu ortama ayak uydurmaya ve yeni olanaklardan yararlanmaya mecbur kalmışlardır.

Diğer taraftan, döviz kuru politikaları başlığı altında belirttiğimiz ve Merkez Bankası bünyesinde kurulan döviz ve efektif piyasalarının paralelinde, Merkez Bankası'nın para politikası uygulamalarındaki etkinliğini artırmak amacıyla Nisan 1989'da bir düzenleme yapılarak, Döviz Karşılığı Altın Piyasası kurulmuştur⁽⁷⁵⁾. Bu düzenlemeler, Merkez Bankası'nın gerçek anlamda para otoritesi olması yolunda atılmış somut adımlardır.

---

(73) Erdinç TOKGÖZ, "T.C. Merkez Bankası ve Açık Piyasa İşlemleri", H.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi, C. 8, S. 1, Ankara, 1990, s. 57-58.

(74) 1990 Yılına Girerken Türk Ekonomisi, TCMB Yayını, Ankara, Ocak-1990, s. 10.

(75) Funda ERDOĞAN, Para Politikasının Zaman Tutarsızlığı ve Güvenilirlik Problemi: Türkiye Örneği, SPK Ya. No. 63, Ankara, Nisan-1997, s. 139.

III. İZLENEN POLİTİKALARIN SONUÇLARI, DEĞERLENDİRİLMESİ VE ÖNERİLER

1980 yılı başlarından itibaren ortaya konulan açık toplum, dışa açılma ve serbest piyasa ekonomisine geçiş hedefi doğrultusunda sarfedilen çabalar, Türk ekonomisinde çok önemli yapısal değişmelerin gerçekleştirilmesine neden olmuştur. Ancak dönem içinde uygulanan istikrar önlemleri ve bu çerçevede uygulanan politikaların tam bir başarı sağladığını söylemek güçtür. Bu başarısızlığın temelinde, doğru yönde alınan kararların yanlış uygulanması ve siyasi nedenlerle bu kararlardan sapmalar yatmaktadır.

Dönem içerisinde uygulanan politikalar sonucunda, gelir ve harcamalar arasında denge sağlanamamıştır. Bunun sonucunda meydana gelen kamu açıkları gerek para arzının karşılıksız artırılması, gerekse kısa vadeli iç borçlanma ile karşılanmaya çalışılmıştır. Bu da, iç borçları önemli boyutlara ulaştırmıştır. Kamu gelirlerinin kamu açıklarını karşılayamadığı bu durum, dönem içinde uygulanan politikaların mali yönünün başarısız olduğunu, bir anlamda vergi politikasının başarıyla uygulanamadığını göstermektedir.

Vergi gelirlerinin bileşenlerinden gelir vergisinin payının azalmış, bunun yanında mal ve hizmetlerden alınan vergilerin payı artmıştır. Bu KDV uygulamasıyla başlatılan dolaylı vergilerin, dolaysız vergilere nazaran tercih edilmesinin doğal bir sonucu olarak gerçekleşmiştir.

Yukarıda sözünü ettiğimiz kamu açıklarının iç borçlanma yoluyla kapatılmaya çalışılmasının bir sonucu da, faizlerin aşağı çekilmesini engellemesi ve dolayısıyla da özel kesim yatırımlarının bundan olumsuz etkilenmesidir. İmalat sanayii yatırımlarının özel kesime kaydırılması

benimsenmiş iken, yüksek kredi faizlerinin olumsuz etkisi, imalat sanayii yatırımlarının da düşmesine neden olmuştur.

Diğer taraftan, yatırımların finansmanı için tasarrufların artırılmasına çalışılmış, bunun için de gönüllü tasarrufların teşvikine ve tasarrufların bankalara çekilmesine çalışılmıştır. Bu çerçevede faizler serbest bırakılarak pozitif reel faiz uygulamasına geçilmiştir. Ancak, bu uygulamada yeteri derecede başarı sağlanamamış ve yatırımların tamamı tasarruflarla karşılanamamıştır. Pozitif reel faiz uygulamasında, enflasyonun üzerinde belirlenen yüksek faiz oranları sonucunda, kredi faiz oranları da yüksek belirlenmiş, bu da özel kesim yatırımlarının istenilen düzeyde gerçekleşmemesinde önemli rol oynamıştır.

Uygulanan politika hedefleri doğrultusunda yatırımlarda ağırlık alt yapı alanına kaydırılmış, dolayısıyla üretim yatırımları gerilemiştir. Bu dengesizlik, ekonomik gelişmenin istenilen düzeyde gerçekleşmesine engel olmuştur.

1980-1990 yılları arasında izlenen sürekli büyüme ve gerçek ihtiyaca dayalı olmayan yatırım politikaları; yönetimi zor olan, ancak kapasitelerinden çok az yararlanılabilen tesislerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Böylece, devletin ekonomi içindeki ağırlığını azaltmaya çalışan politikalar sonuçsuz kalmış, aksine artarak kaynakları daha büyük oranlarda kullanmışlardır. Burada şu hususu da ifade etmeliyiz ki, dönem içerisinde KİT'lerin özelleştirilmesine yönelik çalışmalar başlatılmış ve az da olsa uygulamaya geçilmiştir. Ancak bu çabalardan yeterli sonuç alınamayınca, kamu kesiminin ekonomideki ağırlığı ve yükü devam etmiştir.

Türkiye’de 1980-1990 yılları arasında izlenen politikalar, alınan kararlar ve bunların uygulamalarının bir sonucu olarak ortaya çıkan dengesizlikleri gidermede ilave olarak neler yapılmalıdır? İşte bu soruyu cevaplayabilmek için bazı önerilerde bulunacağız.

Öncelikle, iç ekonomik dengelerin sağlanması ve büyümenin sürdürülebilmesi için mali disiplinin ısrarla uygulanması gerektiğini bir genelleme olarak ifade edebiliriz. Böyle bir politika, kısa dönemde düşük büyüme hızına neden olabilecektir. Ancak uzun dönemde, ekonomik dengelerin yerine oturmasıyla yüksek bir büyüme hızına ulaşılabilecektir.

Mali disiplinin sağlanmasında ilk hedef, kamu kesimi açıklarının giderilmesidir. Bu amaca yönelik olarak -siyasi amaç düşünülmezsizin- kamu gelirlerini artırıcı, kamu giderlerini azaltıcı tedbirlerin mutlaka alınması gereklidir.

Kamu gelirleri içinde en önemli kalemi oluşturan vergi gelirlerinin artırılması buna bir çözüm teşkil edebilecektir. Öyle ki; mevcut vergi oranlarının artırılmasından çok, dolaysız ve dolaylı vergilerin kayıpsız tahsili ve uygulanmakta olan çeşitli teşviklerin ve sübvansiyonların neden olduğu vergi kayıplarının önlenmesiyle vergi gelirleri pekala artırılabilir. Ayrıca, atıl vaziyette bulunan vergilendirilebilir kapasitenin sisteme sokularak, en kısa sürede bunlardan gelir elde edilmesi gerekmektedir. Yani, vergi mükelleflerinin ücretliler ve iş adamları dışına yayılmak suretiyle mükellef tabanının genişletilmesi ve bu uygulamayla vergi oranlarının düşürülmesi sonucunda vergi gelirlerinin artırılması sağlanmalıdır.

Kamu harcamalarında durum biraz farklıdır. Bu harcamalar, alınacak kararlarla kolayca kısılabılme imkanına sahip olmakla beraber, gerek cari harcamalar gerekse yatırım harcamalarının artan nüfus ihtiyaçlarını karşılama zorunluluğu bulunduğundan, sanıldığı kadar kolay olmayacaktır. Ancak yapılacak olan harcamaların sosyal ve ekonomik olarak ikiye ayırımının yapılarak kendi aralarında öncelik sıralarının belirlenmesi ve bu doğrultuda harcamaların kısılması gerekmektedir.

Kamu kesimi açıklarının nedenlerinden olan KİT'ler, daha fazla geciktirilmeden bir an evvel özelleştirilmelidir. Bunda amaç, kamu kesiminin özel sektöre göre küçültülmesi olmalıdır.

Yatırımların tasarruflarla yeterince desteklenmesi ve hatta tamamının karşılanması için, yeni tasarruf araçlarının mali sisteme kazandırılması gerekmektedir.

Dönem içinde, faiz uygulamalarında meydana gelen sorunların giderilmesi, faiz sisteminin rasyonelleştirilmesi ve faiz oranlarının düşürülmesi için, bu konuda gereken tedbirlerin alınması gerekmektedir. Bu uygulamayla tasarruf edenle, kredi talep edenlerin faiz oranları arasındaki fark asgariye düşürülmelidir.

Döviz ve Efektif Piyasalar ile Sermaye Piyasaları'nın büyümesi ve devlet müdahalesi olmadan çalışması sağlanmalıdır. Mecbur kalınmadıkça faiz oranları ve döviz kurları üzerinde güdümlü politikalara başvurulmamalıdır.

SONUÇ

Bir ÷lke ekonomisinde ne olup ne bittiğini, gidişinin nasıl olduğunu, geleceğinin tayininde karar almada kolaylığı, sosyo-ekonomik durum ve bunun gibi bilgilerin elde edilmesinde kullanılacak veriler, i ekonomik dengeyle ilgili olanlardır. Başlangıçta dış ekonomik dengenin de ekonomiden hariç tutulamayacağını, ancak çalışmanın sınırlandırılabilmesi açısından ele alınmayacağını belirtmiş olmamıza rağmen, yalnızca iç ekonomik dengelerin incelenmesinin de bizi yaklaşık bir sonuca g÷t÷receği aşıkardır.

24 Ocak 1980'de alınan ekonomik istikrar kararları doğrultusunda uygulanan politikalar, ekonomide bozulan dengelerin yeniden oluşturularak istikrarlı bir b÷y÷me ortamının sağlanması ve bunun s÷rd÷r÷lmesini amaçlamıştır. D÷nem başlarındaki politikalar dengelerin sağlanmasına y÷nelik olmuş, daha sonraları ise alt yapı ve yapısal değişiklik politikaları uygulanmıştır.

B÷ylece, 1980-1990 d÷neminde T÷rkiye'de serbest piyasa ekonomisinin ilke ve esasları yerleştirilmeye çalışılmış, bu y÷nde önemli adımlar atılmıştır. Öyle ki; serbest piyasa koşullarında fiyatların belirlenebilmesi için idari fiyat belirlenmesinden vazgeçilmiş, kambiyo rejimi serbestleştirilmiş,

mali kesimin yeniden yapılanmasında önemli gelişmeler sağlanmış, para ve sermaye piyasalarının kurulabilmesi için gerekli yasal düzenlemeler yapılarak bu piyasaların kurulması sağlanmış, ayrıca döviz ve efektif piyasası, altın piyasası, Merkez Bankası bünyesinde bankalararası para piyasası kurularak faaliyete geçirilmiştir.

Diğer taraftan, faizler serbest bırakılmış ve döviz kurlarının piyasa güçleri tarafından belirlenmesine başlanmıştır. Kısaca, reel faiz ve reel döviz kuru politikaları olarak ifade edebileceğimiz bu uygulama ile ekonominin dengeleri sağlanmaya çalışılmıştır.

Kamu gelirlerinin artırılmasını sağlamak amacıyla çeşitli vergi düzenlemeleri yapılmış, bunlardan en önemlisi 1985 yılı başında uygulamaya konulan KDV uygulaması olmuştur. Vergi düzenlemelerinin sonucunda vergi gelirleri yapısında değişiklik olmuş, dolaylı vergilerin dolaysız vergilere göre önemi artmıştır.

Kamu harcamalarının azaltılması yönünde kararlar alınmış ve bu çerçevede, cari harcamaların düşürülebilmesi için kamu çalışanlarının ücret artışları belirli seviyede tutulmaya çalışılmıştır. Ancak, siyasi kararlar bu harcamaların azaltılmasına engel olmuştur.

Bu dönemde KİT sorununun çözülebilmesi için, bunların öncelikle karlı hale getirilerek daha sonra özelleştirilmesi yönünde çalışmalar yapılmıştır. Böylece, KİT'ler mal ve hizmet fiyatlarını piyasa koşullarına göre belirlemeye başlamışlardır.

Oluşan böyle bir ekonomik ortamda, üretime yönelik yatırımların yatırımcılar tarafından gerçekleştirilebilmesi için ülkede izlenen

politikaların güvenilirliği ve bunun paralelinde ekonomik istikrarın sağlanması ön koşuldur. Makro ekonomide bunun en önemli göstergesi GSMH'nin büyüme hızıdır. Türkiye'de 1980-1990 döneminde GSMH'nin büyüme hızlarının 1987 sabit faktör fiyatlarıyla ne şekilde geliştiğini birinci bölümde incelemiştik. Şimdi de, bu veriler yardımıyla ortalama yıllık büyüme hızını hesaplayıp, bulunan sonuçtan yararlanarak incelediğimiz dönem içinde GSMH büyüme hızının yıllara göre sapmalarını tesbit etmeye çalışacağız.

Ortalama yıllık büyüme hızı formülümüz

$$\log (1 + r) = \frac{\log Y_t - \log Y_o}{n}$$

olduğundan, bize 1980 ve 1990 yılları GSMH'lerinin endeks değerleri gerekmektedir. Bunun için Tablo 1.1'deki verilerden yararlanarak, 1987=100 olarak kabul edildiğinde yapılacak olan hesaplamada,

$$\text{GSMH}_{1980} \text{ endeksi} = 70,6$$

$$\text{GSMH}_{1990} \text{ endeksi} = 112,4$$

olarak bulunacaktır.

Ortalama yıllık büyüme hızını ifade eden (r)'yi hesaplayabilmemiz için dönem sonu GSMH endeksini ifade eden (Y_t)'yi, dönem başı GSMH endeksini ifade eden (Y_o)'ı ve dönem içindeki yıl sayısını ifade eden (n)'i formülde yerine koyduğumuzda,

$$\log (1 + r) = \frac{\log 112,4 - \log 70,6}{11}$$

şeklinde olacaktır. Bu değerlerle hesaplamayı yaparsak,

$$\log (1 + r) = \frac{2,05076 - 1,84880}{11}$$

$$\log (1 + r) = 0,018$$

$$1 + r = 1,043$$

$$r = 0,043$$

olarak bulunacaktır. Yani, 1980-1990 döneminde ortalama yıllık büyüme hızı yüzde 4,3 olarak gerçekleşmiştir.

Buna göre, dönem içindeki yıllık büyüme hızları ortalama yıllık büyüme hızıyla karşılaştırıldığında, negatif ya da pozitif yönde sapmalar olduğu görülmektedir. Ayrıca, hedeflenen büyüme hızlarına genellikle ulaşamadığı, ancak 1984, 1987 ve 1990 yıllarında aşıldığı belirlenmiştir.

Etkisi yaklaşık on yıl süren 24 Ocak Kararları ve bunun paralelinde uygulanan politikaların ülke ekonomisini krizden ve durgunluktan kurtardığı, iç ekonomik dengelerin de dönem başında üç-dört yıl için, az da olsa düzeldiği görülmüştür.

Çalışmamızda elde edilen bulgular sonucunda beklentilerimiz doğrulanmış ve kaynaklar-harcamalarda, tasarruf-yatırımlarda, kamu kesiminde ve parasal alanda dengeler istenilen ölçüde sağlanamamıştır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- ACAR, Yalçın : **Büyüme Teorileri**, Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Ya. No. 43, Bursa, 1990.
- AKALIN, Uğur Selçuk : "Faiz Politikasının Dokuz Yılı", **Maliye Yazıları**, S. 24, Ankara, Mayıs, Haziran 1990.
- AKAT, Asaf Savaş : "Kronik Enflasyonla Mücadele: Sorunlar, Çözümler, Tereddütler", **Banka ve Ekonomik Yorumlar**, S. 2, İstanbul, Şubat-1992.
- AKGÜÇ Öztin : "Konjunktür-Para ve Maliye", **Türkiye Ekonomi Kurumu İktisadi Araştırmalar Enstitüsü, Konjunktür Hareketleri ve Türkiye Ekonomisi Semineri (3-5 Mayıs 1972)**, Ankara, 1973.
- ALKİN, Erdoğan : **Gelir ve Büyüme Teorisi**, İ.Ü. Ya.No. 3466, İstanbul, 1987.

- ALTINKEMER, Melike : "Türkiye'de Merkez Bankası Bünyesindeki Döviz Piyasaları ve Döviz Kurlarının Belirlenmesi", TCMB Ekonomiyi İzleme ve İstatistik Çalışmaları (1988-1992), Ankara, 1994.
- APAK, Sudi : Türkiye'de ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Ekonomik İstikrar Uygulamaları, İstanbul, 1993.
- AREN, Sadun : İstihdam Para ve İktisadi Politika, Savaş Ya.No. 13, Ankara, 1989.
- ARSLAN, Erdal : "Devlet İç Borçlanması", İşletme ve Finans Dergisi, S. 70, İstanbul, Ocak-1992.
- ATAÇ, Beyhan : "İç ve Dış İstikrar İçin Para ve Maliye Politikalarının Uygun Biçimde Kullanımı", E.İ.T.İ.A. Dergisi, C. 16, S. 2, Eskişehir, Haziran-1980.
- : "Modern Keynesyen Görüşte Maliye Politikası", A.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi, C. 2, S. 1, Eskişehir, Ocak-1984.
- ATAÇ, Beyhan - Engin, ATAÇ : "Türkiye'de 1964-1991 Döneminde Ekonomik Açından Kamu Harcamaları Bileşiminin Analizi", 3. İzmir İktisat Kongresi 4-7 Haziran 1992, DPT Ya., C. 2, Ankara, 1993.

- ATAÇ, Kuter : "Kamu Kesimi Açıkları ve Borçlanma Politikası", **Ekonomide Ankara**, S. 39, Ankara, Mayıs, Haziran - 1991.
- : "Mali Piyasalar ve Kamu Açıkları", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, C. 14, S. 126, Ankara, Aralık-1990.
- AYAYDIN, A. Aydın : **Para Arzı - Enflasyon İlişkisi**, TOBB Ya. No. 253, Ankara, 1993.
- AYDIN, İzzet : **Para Politikasının Teorik Yönü ve Analiz Örneği**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1970.
- AYSAN, A. Mustafa : "Devlet Bankerlik Yapmamalıdır", **Bey Dergisi**, İstanbul, Mart-1985.
- BATIREL, Ömer Faruk : "Türkiye'de 1980-1985 Dönemi Maliye Politikası", **Türkiye Ekonomi ve Türk Ekonomi İلمي Dergisi**, S. 2, İstanbul, Haziran 1986.
- BAUMOL, William J.-
Alan S. BLINDER : **Economics Principles and Policy**, Fifth Edition, Harcourt Brace Jovanovich, Inc. 1991.
- BERKSOY, Taner : "Yapısal Tasarruf Tıkanıklığı ve Finansman Darboğazı", **H.Ü.İ.B. Dergisi**, C. 1, S. 2, Ankara, 1979.
- BLACK, E.R. : **The Diplomacy of Economic Development and Other Papers**, New York, 1963.

- BORATAV, Korkut : "Birikim Biçimleri ve Tarım", **11. Tez Dizisi 7. Kitap**, Ankara, 1987.
- BULUTAY, Tuncer : "Türkiye'nin 1950-1980 Dönemindeki İktisadi Büyümesi Üzerine Düşünceler", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Özel Sayı, Ankara, 1981.
- BÜYÜKERŞEN, Yılmaz : **Makroekonomi**, E.İ.T.İ.A. Ya. No. 131, B. 2, Eskişehir, 1975, s. 143-144.
- CANGÖZ, M. Coşkun : "Döviz Kuru Belirlenmesi, Faiz Oranları ve Para Talebi", **Hazine ve Dış Ticaret Dergisi**, S. 11, Ankara, Aralık-1991.
- ÇELİK, Necmi : "20. Yüzyılın 21. Yüzyıla Armağanı: Enflasyon", **Ekonomide Diyalog**, S. 38, İstanbul, Ağustos-Eylül-1987.
- DEMİR, Sertif : "1980 İstikrar Tedbirlerinin 1958-1978 Tedbirleriyle Genel Bir Karşılaştırması", **İktisat Dergisi**, S. 312, İstanbul, Şubat-1991.
- DİRİMTEKİN, Halil : **Türkiye Ekonomisi**, Eskişehir, 1987.
- DÜĞER, İ. Hakkı : "1980 Sonrası Liberalleşme Süreci ve Bazı Politika Sonuçları", **A.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi**, C. 4, S. 1, Eskişehir, Haziran-1986.
- DÜLGEROĞLU, Ercan : **Kalkınma Ekonomisi**, Bursa, 1989.

- EGE, Yavuz : "1990'lı Yıllarda Türkiye Ekonomisi Nasıl Bir Para ve Maliye Politikası?", **Türkiye İktisat Dergisi**, S. 9, İstanbul, Mart-1991.
- ERDOĞAN, Funda : **Para Politikasının Zaman Tutarsızlığı ve Güvenilirlik Problemi: Türkiye Örneği**, SPK Ya. No. 63, Ankara, Nisan-1997.
- ERGİNAY, Akif : **Kamu Maliyesi**, B. 7, Ankara, 1979.
- ERSEL, Hasan-
M. Ercan KUMCU : "İstikrar Programı ve Kamu Dengesi", **Türkiye İçin Yeni Bir Orta Vadeli İstikrar Programına Doğru**, TÜSİAD Ya. No. T/95, 6-180, İstanbul, Haziran - 1995.
- ESEN, Oğuz : "Heterodoks İstikrar Programları: Teori ve Uygulama", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, C. 16, S. 3-4, Ankara, 1989.
- ESER, Uğur : "1980 Sonrası İktisat Politikaları ve Türkiye'de Sanayileşme", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, C. 14, S. 123, Ankara, Eylül-1990.
- GERNİ, Cevat : "Türkiye'de 1980-1990 Döneminde Uygulanan İstikrar Politikaları Üzerine Bir Değerlendirme", **3. İzmir İktisat Kongresi 4-7 Haziran 1992**, DPT Ya., C. 2, Ankara, 1993.

- GÜÇERİ, Şinasi : **Türkiye Ekonomisinin Yapısal Meseleleri ve Bir Çözüm Modeli**, İş Dünyası Vakfı Ya. No. 3, İstanbul, Aralık-1993.
- GÜNEŞ, Hurşit : **Enflasyonun Kontrolünde Alternatif Para Programı**, İTO Ya. No. 1992-18, İstanbul, 1992.
- : **Türkiye’de Para Arzını Arttıran Nedenler**, İTO Ya. No. 1990-8, İstanbul, 1990.
- HAN, Ergül : **İktisada Giriş 2**, Eskişehir, 1994.
- KARLUK, S. Rıdvan : **Türkiye Ekonomisi (Tarihsel Gelişim, Yapısal Değişim, Politik Değerlendirme)**, Eskişehir, 1994.
- KAZGAN, Gülten : **Ekonomide Dışa Açık Büyüme**, İstanbul, 1988.
- KEPENEK, Yakup-
Nurhan YENTÜRK : **Türkiye Ekonomisi**, B. 7, İstanbul, Ekim-1995.
- KEYDER, Nur : **Para Arzı ve Talebi**, O.D.T.Ü.İ.B.F. Ya. No. 31, Ankara, 1977.
- KILIÇBAY, Ahmet : **Türk Ekonomisi (Modeller, Politikalar, Stratejiler)**, TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR Ya. No. 263, B. 4, Ankara, 1992.
- KLEIN, Lawrence R.
(Çev. Ergül HAN) : **“Klasik Ekonomi Teorisi Karşısında Keynes’in Genel Teorisi”**, E.İ.T.İ.A. Dergisi, C. 9, S. 2, Eskişehir, Haziran-1973.

KUBALI, Ali Nail : "Bütçe Açıkları ve İç Borçlar", Cumhuriyet Gazetesi, İstanbul, 30 Temmuz 1991.

LAIDER, David E.W.

(Çev. Haluk F. GÜRSEL) : Para Talebi «Kuramlar ve Kanıtları», TÜRKİYE İŞ BANKASI Ya. No. 242, Ankara, 1983.

LIPSEY, Richard G.-

Peter O. STEINER-

Douglas D. PURVIS

(Çev. Ömer F. BATIREL

ve diğerleri)

: İktisat 2, Bilim ve Teknik Yayınevi, İstanbul, 1987.

MUNDEL, Robert A.

(Çev. Haluk F. GÜRSEL) : Para Teorisi, Ankara, 1973.

OYAN, Oğuz

: "Türkiye'de Kamu Gelirleri Sisteminde Yapı Değişimi ve Reform Gereksinimi", 3. İzmir İktisat Kongresi 4-7 Haziran 1992, DPT Ya., C. 2, Ankara, 1993.

----- : "Türkiye'de Maliye Politikaları", Türkiye Ekonomisi "Sektörel Gelişmeler", (Çelik ARUOBA -Cem ALPAR), Türkiye Ekonomi Kurumu Ya., Ankara, 1992.

ÖCAL, Tezer

: Para Teorisi, G.Ü. Ya. No. 157, Ankara, 1990.

- ÖKSÜZ, Suat : **Makro Analiz Ders Notları**, A.Ü. Teksir Bürosu, Eskişehir, 1984.
- : "Türkiye'de Kamu Harcamalarının (Genel Bütçe) Zaman İçerisindeki Eğilimi Üzerine Bir Not", **E.İ.T.İ.A. Dergisi**, C. 18, S. 2, Eskişehir, Haziran-1982.
- ÖNDER, İzzettin-
Oktar TÜREL-
Nazım EKİNCİ-
Cem SOMEL : **Türkiye'de Kamu Maliyesi, Finansal Yapı ve Politikalar, İKTİSAT POLİTİKASI SEÇENEKLERİ** 2, İstanbul, Ekim-1993.
- ÖZBİLEN, Şevki : "Türkiye'de Bütçe Açıkları ve Bu Açıkların Finansmanı", **Banka ve Ekonomik Yorumlar**, S. 11, İstanbul, Kasım-1996.
- ÖZSELÇUK Erdiñç : "Enflasyonun Kaynakları ve Kısa Dönem Enflasyon Modeli", **3. İzmir İktisat Kongresi 4-7 Haziran 1992**, DPT Ya., C. 2, Ankara, 1993.
- ÖZSOYLU, Ahmet Fazıl : "Türkiye'de İç Borçlar (1980-1990 Dönemi)", **Maliye Yazıları**, S. 31, Ankara, Temmuz, Ağustos-1991.
- PARASIZ, İlker : **Makroekonomi**, B 3, Bursa, Mart-1991.
- : **Para Politikası (Monetarist Keynesyen Tartışması)**, Bursa, Aralık-1985.

- PAYA, Merih : "Türk İstikrar Politikası «Monetarist» mi?", **Para Kredi Dergisi**, S. 4, İstanbul, 1981.
- PETERSON, Wallace C.
(Çev. Servet MUTLU) : **Gelir İstihdam ve Ekonomik Büyüme**, E.İ.T.İ.A. Ya. No. 145, Eskişehir, 1976.
- SARIASLAN, Mücella : "Dünya'da ve Türkiye'de M3 Para Arzı Konusundaki Hazırlık Çalışmaları ve Uygulamaları", **Maliye Dergisi**, S. 92, Ankara, Ocak-1992.
- SAVAŞ, Vural : **Kalkınma Ekonomisi**, İstanbul, 1986.
- ŞAHİN, Hüseyin : **Türkiye Ekonomisi (Tarihsel Gelişim ve Bugünkü Durum)**, U.Ü.İ.İ.B.F. İşletme İktisadı ve Muhasebe Araştırma ve Uygulama Merkezi Ya. No. 52, Bursa, 1990.
- ŞAHİNKAYA, Serdar : "Sermaye Birikimi, Sınai Birikim ve İmalat Sanayii", **3. İzmir İktisat Kongresi 4-7 Haziran 1992**, DPT Ya., C. 3, Ankara, 1993.
- ŞIKLAR, İlyas : "Türkiye'de Finansal Gelişme ve İktisadi Büyüme", **A.Ü.AFY.İ.İ.B.F. Yıllığı**, Eskişehir, 1992.
- SHAW, G.K.
(Çev. Ö. Faruk BATIREL) : **Maliye Politikası**, İ.İ.T.İ.A. Ya., İstanbul, 1975.

- STIGLITZ, Joseph E.
(Çev. Ö. Faruk BATIREL) : **Kamu Kesimi Ekonomisi**, M.Ü. Ya. No. 549, B. 2, İstanbul, 1994.
- TANYERİ, İbrahim : "Keynes'de Faiz Oranı, Sermayenin Marjinal Etkinliği ve Yatırım Analizi", **H.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi**, C. 12, Ankara, 1994.
- TOGAN, Sübidey : **1980'li Yıllarda Türk Dış Ticaret Rejimi ve Dış Ticaretin Liberizasyonu**, Ankara, 1993.
- TOKGÖZ, Erdiñç : "T.C. Merkez Bankası ve Açık Piyasa İşlemleri", **H.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi**, C. 8, S. 1, Ankara, 1990.
- TURHAN, Salih : "Maliye Politikası ve Uygulamaya İlişkin Yöntemler", **İ.Ü.İ.F. Mecmuası**, C. 44, S. 1-4, İstanbul, 1988.
- TÜRK, İsmail : **Maliye Politikası Amaçlar-Araçlar ve Çağdaş Bütçe Teorileri**, B. 6, Ankara, Ekim-1985.
- ULUDAĞ, İlhan : **İzlenen Ekonomik Politikalar Işığında Türkiye Ekonomisi (Teori-Politika-Değerlendirme)**, M.Ü. Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü Ya. No. 2, İstanbul, 1990.
- URAS, T. Güngör : **Ekonomide Özal'lı Yıllar 1980-1990**, İstanbul, Eylül-1993.

- ÜLGENER, Sabri F. : **Milli Gelir İstihdam ve İktisadi Büyüme**, Der Ya. No: 2, B. 5, İstanbul, 1976.
- ÜSTÜNEL, Besim : **Makro Ekonomi**, B. 5, Ankara, 1990.
- YILDIRIM, Kemal : **Talep Yönlü Makroekonomik Politikaların Etkinliği (1980-1990 Türkiye Örneği)**, A.Ü. Ya. No. 659, Eskişehir, 1992.
- YILDIRIM, Z. Refia : "Türkiye'de Gayri Safi Milli Hasıla İle Kamu Harcamaları Arasında Nedensellik İlişkisi", **D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi**, C. 9, S. 1, İzmir, 1994.
- Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)**, DPT Ya. No. 2174, Ankara, 1989.
- Aylık İstatistik Bülteni**, TCMB Yayını, Ankara, Ağustos-1993.
- Aylık İstatistik Bülteni**, TCMB Yayını, Ankara, Aralık-1993.
- Aylık İstatistik Bülteni**, TCMB Yayını, Ankara, Ocak-1995.
- Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)**, DPT Ya. No. 1974, Ankara, 1985.
- Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)**, DPT Ya. No. 1664, Ankara, Nisan-1979.
- Ekonomik Kavramlar ve Göstergeler Klavuzu - 1 (Kamu Maliyesi)**, HDTM Yayını, Ankara.

Ekonomik Kavramlar ve Göstergeler Klavuzu - 2 (Mali Sistem), HDTM Yayını, Ankara.

Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1992), DPT Yayını, Mayıs-1993.

Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1995), DPT Yayını, Ankara, Mart-1996.

Gayri Safi Milli Hasıla Kavram, Yöntem ve Kaynaklar, DİE Yayını, Ankara, Kasım-1994.

Güneş Gazetesi, İstanbul, 30 Nisan 1986.

İstatistik Göstergeler 1923-1992, DİE Yayını, Ankara, Haziran-1994.

İktisadi Rapor 1990, TOBB Ya. No. Genel 165, Ankara, 1990.

İktisadi Raporlar (1980-1990), TOBB Yayını, Ankara, 1991.

Temel Ekonomik Büyüklükler (Yeni ve Eski Milli Gelir Şerilerine Oranlar), DPT Yayını, Ankara, Haziran-1993.

Türkiye'de Ekonomik Yapı Değişmeleri 1923-1988, TOBB Ya. No. Genel 114, Ankara, 1989.

Türkiye Ekonomisinin Değerlendirilmesi ve Öneriler, TÜRKİNVEST Yayını, İstanbul, Ocak-1993.

Üç Aylık Bülten, TCMB Yayını, Ankara, 1994/IV.

Yıllık Rapor 1982, TCMB Yayını, Ankara, 1983.

Yıllık Rapor 1983, TCMB Yayını, Ankara, 1984.

Yıllık Rapor 1984, TCMB Yayını, Ankara, 1985.

Yıllık Rapor 1985, TCMB Yayını, Ankara, 1986.

Yıllık Rapor 1986, TCMB Yayını, Ankara, 1987.

Yıllık Rapor 1987, TCMB Yayını, Ankara, 1988.

Yıllık Rapor 1988, TCMB Yayını, Ankara, 1989.

Yıllık Rapor 1989, TCMB Yayını, Ankara, 1990.

Yıllık Rapor 1990, TCMB Yayını, Ankara, 1991.

1980'den 1990'a Makroekonomik Politikalar, Türkiye Ekonomisindeki Gelişmelerin Analizi ve Bazı Değerlendirmeler, DPT Yayını, Ankara, 1990.

1980 Sonrasında Kaynakların Kamu ve Özel Sektör Arasında Paylaşımı ve Sonuçları, TÜSİAD Ya. No. TÜSİAD-T/96-1/189, İstanbul, Ocak-1996.

1990 Kamu İktisadi Teşebbüsleri Genel Raporu, BYDK Yayını, Ankara, 1992.

1990 Yılına Girerken Türk Ekonomisi, TCMB Yayını, Ankara, Ocak-1990.

VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı Öncesinde Gelişmeler 1984-1988, DPT Ya. No. 2190, Ankara, 1990.